

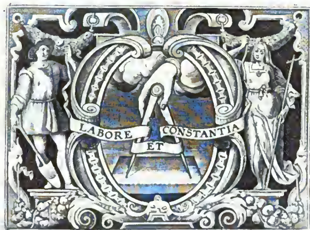

IVSTI LIPSI
ADMIRANDA,

siue,

DE MAGNITVDINE ROMANA LIBRI QVATTVOR.

Tertia editio correctior, auctiórque.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
M. DC. V.
Cum Priuilegiis Cæsareo & Regio.

SER^MO PRINCIPI
ALBERTO AVSTRIO
IMPERATORIS FILIO,
NEPOTI, FRATRI,
S.R.E. CARDINALI,
BELGICÆ SVPREMO GVBERNATORI,

I. LIPSIVS *dedicat consecrátque.*

NTER Historiarum fructus, SER^ME PRINCEPS, ego illum eximium semper habui, qui ad Sapientiam & rerum in orbe ADMIRANDARVM cognitionẽ ducit. Quis enim paullò altior & attẽtior eas legit, qui non diuina illa opera obseruet, magna imperia stabilita, aut diruta: & in iis imaginem quamdam Prouidentiæ simul & Potentiæ diuinæ? Ita profectò se res habet. sicut vnus in superis Deus est, qui machinam hanc totam moderatur & temperat: sic in terris velut Curatores & Vicarios quosdam suos constituit, qui in partibus eam tueantur & administrent. Atq; horum quosdam crescere voluit in magnas opes, copias, opera:

quid nisi in imagine ostendens, cælestem illam & sine fine ac modo potentiam, quam ipse habet, & per riuulos ac canales illos deducit? Vt igitur cælum & micantia illa astra cùm intuemur, ab iis ad puram, primam, & inaccessam quamdam lucem ducimur: sic ab humanâ istâ MAGNITVDINE, ad auctorem illius & fontem Deum. Quis ille fuit, qui Assyrios terris & gentibus imposuit? qui Persas, Macedonas, Romanos? quis, qui iterùm loco mouit & deiecit? magnus ille auriga & rector vniuersi, qui habenas in hoc mundano curru temperat; qui impellit, qui sistit, & poëtæ verbo,

Diuósque mortalésq; turmas
Imperio regit vnus æquo.

Quod magis sentio, & in animum demitto, cùm in ipsâ potẽtiâ & magnitudine, infirmitatem istorum video, aut breuitatem. Quid enim illa omnia nunc, aut vbi sunt? abierunt. vbi supra fidem cumulatę opes? defluxerũt. vbi cælo certantia opera? non apparent. Heu res mortalium vel maximorum paruæ! heu validissimorũ instabiles! imò omnia illa somnium, vmbra, nihil, si cum Æterno & Æternitate comparentur. Sicut Solem istum assiduè vel nubes aliqua subducit, vel nox condit: talis omnis hic splendor & felicitas, rapitur aut euanescit. Hæc & similis cogitatio

SER^{mi}

SER^mi PRINCEPS, iamdiu me impulit Imperiorum magna & ADMIRANDA colligere: atq; vt decuit, orsum à ROMANO. Nam fallor, aut non aliâ maior magisque fundata, addo & laudata MAGNITVDO fuit; quam quattuor his libellis in parte expressi, & ad te multis de caussis misi. Omitto beneficia in patriam publica, in me priuata: ipse titulus & argumentum palàm ad te ducebant. ROMANI imperij descriptio cui potiùs aut iustiùs debebatur, quàm Principi è tot ROMANIS Imperatoribus nato? Res certa & inter ADMIRANDAS est, ex vnâ AVSTRIA, verè aureâ, stirpe vestrâ, decem Imperatores, intra hos trecentos circiter annos, orbi Christiano affulsisse: atque id sanguinis & natalium serie, sine vllo fulcro adoptionis. Quid in omni retrò Principum classe simile? duo, tres, in vnâ domo, & vix fuerunt: in primâ ipsâ Iulij, nec vltra sextum etiam adoptio prorogauit. Iterùm dico, mirabile. & quid nisi à Deo tacita vox & testimonium, datam hanc familiam & demissam è cælo in terras esse, ad imperia terrarum? Iam & ADMIRANDORVM ille titulus, an non ad te traheret, in variâ virtute sic ADMIRANDVM? Priuatam tuam vitam si video: Pietas & Relligio occurrit, quæ vel sacerdotem deceat; Castitas, quæ Vestalem; probitas, & vitæ totius Ordo ac compositio,

quæ ipſum cælum. Nec enim ſidera illa profectò magis ordinato & certo curſu incedunt, quàm tuæ actiones. Quid prudentia, in ciuili aut militari adminiſtratione? quid altitudo conſiliorum incredibilis? quid tranquillitas animi & vultus (proprium bonum Auſtriacæ gentis) in omni euentu aut fortunâ? ADMIRANDA ſunt: & quæ Regi noſtro, ſapientiſſimo rerum hominumque arbitro, cauſſam dederũt tui inter alios eligendi, quem ad maxima imperia & Præfecturas admoueret. Ecce Luſitania adiecta Hiſpaniæ ſuę fuit, & multa in concuſſo eo corpore adhuc ægra: te elegit qui lapſa erigeres, dilapſa colligeres, exanimata recreares. Et ſanè ita feciſti, & præfuiſti, vt pęnè optandum fuerit illi regno tam validè cõcuti, vt te pacatorem fundatoremq; ęterni deinceps otij haberet. Quis in diſceſſu tuo non ingemuit? nobilitas patronum, plebs parentem, leges cuſtodem, pietas vindicem viſa ęſt ſibi amiſiſſe. At noſter Rex recepiſſe: & expertus quàm benè humeris tuis imperium ſederet, porrò te miſit in Belgicam noſtram, id eſt in ipſum mare & Oceanum (ignoſce patria ſic loquẽti) diſſenſionum & turbarũ. Heu qui hîc fluctus? adeò vt alibi ciuilia atque externa bella fuiſſe & tranſiſſe dixerim, hîc ſediſſe & habitaſſe. Opportunitas ſcilicet locorum fecit, & ſimul

mul conſpiratio eorum qui magnitudini Regiæ ſunt infenſi, vt conſilia & arma verterentur in has partes; & in noſtrâ iſtâ patriâ certamen certaretur, pęnè dicam, de Europâ. Ergo miſſus es & veniſti in medium diſcrimen: quid autem feciſti? quod nec hoſtes ſuſpicari, nec nos ſperare, imò vix nunc credere poſſumus cùm eſt factum. Agreſſus es vrbem naturâ, opere, milite munitam, & opportunitate inter Galliæ primas. Vrbem dico, quam * Eduardus ille felix & animoſus Anglorum Rex, vndecim mēſium ſpatio vix expugnauit; quam * Philippus Bonus tuus proauus, cum quadraginta millium exercitu, nec expugnauit: tu, inquam, aggreſſus cum modicis copiis, in paucis diebus claudis, oppugnas, capis. Quæ hæc vis animi, vel benignitas fortunæ? vtraque enim adfuit: & illa vt auderes dedit, hæc vt poſſes. Scipio Africanus olim (nec alium iuſtiùs tecum conferam) cùm in Hiſpaniam miſſus eſſet, vel ferociâ Pœnorum ereptam, vel infortunio Romanorum alienatam, vidit rem longi & infiniti operis, bellum circumferre per ſingulas & minutas partes. Quid facit diuinus iuuenis? Carthaginem Nouam, vbi, arma, cōmeatus, opes hoſtiles erant, ſitu & mœnibus (ita putabatur) inexpugnabilem, ſubitò & ignaris omnibus exercitum rapit. Venit, aggreditur,

* Anno. 1347.

* Anno 1436.

tur,ingreditur: & in vnâ vrbe captâ, animos suis sociisq; reddidit, hostibus ademit. O factum Scipione dignum! & quid nisi proludium frangendę magnę illius Carthaginis,& stabiliendi mox imperij pariter ac pacis? A te similia exspectamus,ô noster Princeps: & ab hoc initio vince aut paca hostes,iunge diuulsos aut rebelles.Hos ipsos quàm terres statim facto nouo pariter, & inopinato? Abducis ab iis locis copias, & alia agens ac præferens, Hulstum adducis. Quod istud Hulstũ? non opidum,sed insulam;nec insulam modò,sed propugnaculis variis magnisque, id est verâ æstimatione,totidem opidis insessam. Quid facis ô consideratissime Princeps? quis ardor te abducit? non Mars solùm ea loca, sed Neptunus tuetur & vindicat: & magnus ille Oceanus, ruptis aggerum claustris immissus, vnà cum suis filiis latè dominatur & regnat. Vbi naues, quibus peruadas? vbi alæ quibus transuoles? desunt: at non tentandi tibi animus,& patrandi item fortuna.O quàm nunc denique didici, angustè vires vestras expendi,si quis ea tantùm quæ fieri possunt à vobis exspectat! Audetis non audenda, facitis non faciēda,humano quidem iudicio: sed Deum adhibetis in consilio, & vos magni cum magno illo Numine participantes,legitis(si fas dicere)in tabulis Fatorum.Itaque inuitis aut dis-

dissuadentibus omnibus, inuadis, peruadis, vincis. Hæc tua sunt sub initium opera, cùm alij vix operum solent ponere fundamenta. Et quæ non maiora magisque ADMIRANDA à te, vel in te, exspectemus? Memini legere ALBERTVM II. inter maiores tuos Austrios, vno tempore atque adeò vno anno, factum Regem Bohemiæ, & Hungariæ, & ROMANORVM. O quę ista felicitas! sed quàm breuis felicitas! biennio enim non toto imperauit, & optimum Principem Deus cælo inuexit, quia terra virtutum illarum parùm capax erat aut digna. Tibi pariter ALBERTO ominamur & vouemus similia, sed firmiora: & an non iamnunc clara signa Deus & Rex dederunt? sed parco dicere, etsi non optare. O dies ille exorere, non lætus solùm sed salutaris Belgis; nec Belgis tantùm, sed vicinis; nec vicinis, sed dissitis, & quicunque sunt in religione aut orbe Christiano. Plura vellem: sed vt ij qui apud Deum verba faciunt, corpore, gestu, sermone modici sunt ac reuerentes: sic nos decet apud vos Principes, & colere atque ADMIRARI magis, quàm laudare. Facio in animo, & illo dico atque impleo, siquid ore aut stilo omisi. Louanij, Kal. Martiis. ∞. IↃ. XCVIII.

AD LECTOREM.

DMIRANDA *in Imperiis, Lector, quæ olim colligere cœpimus, nunc disponere, vt vides, & vulgare. Orsi sumus à* ROMANO, *quod quattuor his libellis damus: an totum? negabit aliquis, & scio esse quæ poßint addi. Sed an debeant, nescio: non certè pro meâ mente, cui propositum fuit eminentia tantùm & verè* MAGNA *colligere, atq; ea ipsa dumtaxat ostēdere in primo vultu, & designare. Omnia si penetrassem, aut delineassem, præsertim quæ ad* Opera, *quis finis fuisset? Sed architectonica etiam hæc cura sit, non nostra; nec libuit supra plantam, quod dicitur, euagari.*

——* οὐδ᾽ ἄρα πως ἦν
Ἐν πάντεσσ᾽ ἔργοισι δαήμονα φῶτα γενέσθαι.

Et verè fateor, nimiâ iam etiam curâ an curiositate peccari à plerisque nostrûm, qui omnia hæc antiqua auidè scrutamur, & in maris illo fundo penè dicā arenas. Ah, quis fructus est? vita & mores præeant, tum prudentia, sed & elegantia quædam accedat: tamen vltima hæc cum modo. Peccauimus & nos fortasse olim: sed nunc cum aliis annis mens est alia, & clamo liberè, Quædam esse quæ malo ignorare, quàm discere. *Timonis illud sæpè mihi in mente:*

*πουλυμαθημοσύνης ὡς οὐ κενεώτερον ἄλλο.

Sed si quid tamen scitu dignum omisi, alius explebit me volente & addet, vt fiat illud Homericum

——*πλεόνων δέ τοι ἔργον ἄμεινον.

* nec fuit vnquam Omnibus in rebus gnarum vnum esse atque scientem.

* Multiscietiâ, vt haud quidquã vel vanius exstat!

* melius multorũ opus.

Etsi

Etsi quædam tamen seposita mihi, non omissa, & in altera ADMIRANDORVM *parte opportunè reddenda. Atqui & alia mihi culpa, aut certè nota, deprecanda est, in attollendo nimiùm fortasse alibi fuisse. Si ita est, excusetur: & quis nescit, vbi animus & stilus incaluit, trahere hoc secum has* * πανηγύρεις? [* laudationes.] *Et tamen non* arcem è cloaca feci, *vt ait ille*, nec lapidē è sepulchro veneratus sum pro Deo; *sed res laudatißimas laudaui & extuli: si nimis, tu moderare & deprime, quisquis frigore & sedatiore affectu hæc legis. Denique in clausulâ, magnum etiam imperium miratus sum, & approbaui: cur contra hodiernum morem (dicet aliquis) fortasse & vsum? Nam diuisiones istæ factæ iamdudum, & inueterauerunt, & moueri sine motu Christiani orbis vix possunt. Non temerè igitur suadeo; nec sanè innouo: si tamen Fatis & Deo visum, hodiernam aliquam & nouam* MAGNITVDINEM *dare, cur culpa sit laudare & approbare? Multiplex ratio eam commendet: & firmißimè ista. quòd etiamnunc, quidquid tranquilli & pacati est in re Christianâ, id manat ab vnico illo capite, quod auctoritate sacrâ nobis præest. Romanus ille Dictator, vt sic appellem, & Pontifex, fulcrum aut vinculum est, quod sustinet, quod ligat, labentes aut dißidentes in malè compacto hoc ædificio partes. Abite non impij solùm, sed imperiti, qui aliter. nobis constat hanc ipsam Romam, & sacrum in eâ imperium,* fuisse & esse velut anchoram fluctuanti diu Europæ. *Mira Dei benigni-*

tas in hanc vrbem! cùm legionum vim eripuit, legum attribuit; cùm armis imperare noluit, sacris indulsit: & sic quoque fecit eam decus, tutelam, columen rerum. Atqui Senatus ille vetus non est, inquiunt. Non ille, sed alius: & vide mihi in istâ purpurâ ex omni nostro orbe selectos proceres, moribus, prudentiâ, annis spectandos. Si vetus ille Cyneas redeat, & hunc consessum videat, nihil ambigat vel cum Regibus iterùm, vel cum Heroibus comparare. Quid Tributa? non tam multa, sed magis innoxia & vltronea sunt. Quid Legationes gentium? nec ea desunt, & ex noto ignotoq; orbe (tanta diffusio maiestatis huius est) concurritur, & iura ac leges sacrorum hinc petunt. Ipsi Reges & Principes adeunt & inclinantur, & obnoxia capita vni huic capiti submittunt. Quid Principes aut homines loquor? aërei, terreni, inferi spiritus siue Genij verentur ac trepidant, & cælestem illam in terris potestatem vel inuiti ac reluctantes agnoscunt. Gaude igitur non maior, sed melior iam ROMA; *non cultior, sed sanctior; & diu sedes & habitaculum sacri huius imperij (ex animo vouemus) esto.*

I. LIPSI

I. LIPSI ADMIRANDA,

siue, DE MAGNITVDINE ROMANA.

LIBER I.

CAPVT I.

Occasio & ingressio sermonis.

DIES æstuosus erat, & quales Iulio mense per Caniculam solent. Venit ad me AVDITOR, & Numquid turbo? inquit, non opinor. Otiari te cùm tempus, tùm & mos iubet, qui publicas Ferias nunc indixit. LIPS. Otiamur. non ob caussas à te dictas solùm, sed ob quam minimè vellem. Ea valetudo est, semper molesta, nunc magis in isto æstu. O si Spada me habeat! quàm me recreem & refrigerem ambulando, bibendo! AVD. Omitte Spadam, illam cursus tui palæstram. Satis nobis, semel sic pro te timuisse. Nam quid propiùs factum, quàm vt nobis eriperetis, ad alios translatus? LIPS. Factum. nec vmquam ego propior periculo fui, nec manifestiore Dei manu ereptus. Ille me tuitus est, & reddidit vobis. Vtinam & eos redderet iungeretque per bonam pacem, qui sic abiuncti! O quàm suauis vita sit! quàm iuuet communione illâ terrarum hominumque frui! AVD. Ne despera.

* Οὔπω μῆνας ἄγων ἔκαμ' οὐρανὸς, οὐδ' ἐνιαυτούς.

* Nondum æther menses, nec voluere desiit annos. Theocr.

Dies, inquam, ista componet & dabit; aut denique Deus. LIPS. Certè Dei hoc opus: quem toto pectore inuoco veneror que, vti velit, Respiciat afflictam Belgicam tot iam lustris, & satis sit accisam eam, non excisam. Sed quid tu volebas? AVD. Fabulari. LIPS. Publica habes? AVD. Curiosè ea non curo: sed tamen & publica tangit, quod volebam. LIPS. Dic autem. AVD. Sponde autem. LIPS. Quid istud est? captas me? AVD. Non nego. vtinam ceperim! Iam diu est quod DE MAGNITVDINE ROMANA polliceris aliquid dicere, siue scribere. Si hoc nondum potes, illud fac quod potes. LIPS. Hóccine agebas, & eò ibas? & hoc illud otium, quod suadebas? AVD. Agebam, ibam, suadebam. Et quid tibi hîc magni negotij? scio iamdiu talia & obseruata tibi, & prompta. LIPS. Prorsus. ecce, os aperiam? sponte se effundent. O te bellum! scilicet memoriâ, dispositione, ad eas res non opus, etiam quas notas iam habeas & paratas. AVD. Non nego. sed priorem Deus tibi dedit, alteram iudicio semper assumpsisti. In scriptis tuis hoc me delectat, ordinem & seriem rerum videre: interdum earum, quarum nec ordo videbatur. LIPS. Malus es. AVD. Quid ita? LIPS. Quia verè captatorem agis, & blandiris, sed vt in retia tua compellas. -- *γέρων δ' ἀλώπηξ (ait verbũ) οὐχ ἁλίσκεται. AVD. Imò patiare te capi vel meâ hac cupidine, quam amare & laudare in adolescentiâ nostrâ soles. LIPS. Non nego, adamo: sed & argumentum inuitet, quod valdè item amo. Quomodo non veterem illam Romam? tot ingeniorum, artium, virtutum, vel matrem vel sedem? Nam Potentia quidem & Militia ADMIRANDA sunt, & magni illius imperij Opes: Virtutes amandæ. AVD. Neque aliud à te volo, quàm in vmbrâ quasi & imagine repræsentari Formam faciemque illam veterem: & qualis, & quanta Roma fuit. LIPS. Ego verò sic subitò nec vmbram tibi ausim polliceri: fortasse vmbellam, & imaginem aliquam imaginis, vt sic loquar. AVD. Quidlibet, iuuabit & docebit. LIPS. Sic volendo, volentem & me facis. Sub hac trichilâ vmbrosâ igitur sedeamus, & ducamus MAGNITVDINIS ROMANAE vmbras.

* *Vulpecula haud capitur senex.*

CAP.

CAP. II.

Communiter Roma & eius Potentia laudata, per elogia pauca veterum.

EGo inter Imperia & MAGNITVDINES,quas Deus à condito orbe esse voluit, eminere censeo & primas ferre hanc ROMANAM. Hoc è *Finibus*, *Copijs*, *Opibus*, *Operibus*, denique *Viris & Virtutibus*, liquere posse arbitror: quibus rebus singulis,aut & iunctis quibusdam,aliæ fortasse gentes se ostenderunt; nulla sic omnibus, vt nunc ostendam. Tu Deus lux temporum, rerum, hominum, scintillam aliquam tui, si non radium, in mentem hanc immitte: vt eâ videre, adire, sed & reserare possim, thesauros Antiquitatis & Memoriæ; quos in Æui diffuso implexoque sinu, reponis & seruas. Prisquàm igitur distinctè de quinque illis Magnitudinis partibus dicam, lubet vniuersè aliquid de totâ eâ præfari, & quam istam, vnà mecum, illustres magnique omnes viri admirati sint. Atque illa vulgata omitto, *Romanos rerum dominos: Romam mundi caput: Mundi miraculum: Mundi compendium: Arcem nationum ac regum, lumen gentium*: magna sunt, & à magnis: sed compendio laudasse eam magnificè Martialis videtur,

Terrarum Dea Gentiumque Roma,.
CVI PAR *est nihil, & nihil* SECVNDVM.

Subtiliter nec falsò vult, nihil accedere ad eam, nihil vel sequi. Quod an ab illo mutuatus Frontinus est? in cuius libro de Aquæductibus legimus: *Regina & domina orbis, quæ terrarum dea gentiumque consistit, cui par nihil, & nihil secundum.* Sed vereor vt allitum adscriptúmve alienâ manu sit, & grauis atque eruditus reliquus Frontini stilus non probat aut amat lasciuiam poëtarum. Compendio igitur Martialis: sed pulchrè item & vbertim Claudianus.

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *æther,*
Cuius nec SPATIVM *visus, nec corda* DECOREM,
Nec LAVDEM *vox vlla capit. quę luce metalli*

Æmula

Æmula vicinis fastigia conserit astris.
ARMORVM LEGVMQVE PARENS, *quæ fundit in omnes*
Imperium, primique dedit cunabula iuris.
Hæc est exiguis quæ finibus orta, tetendit
In GEMINOS AXES, *paruaque à sede profecta*
Dispersit CVM SOLE *manus. hæc obuia fatis,*
Innumeras vno gereret cùm tempore pugnas,
Et Gallum terris prosterneret, æquore Pœnum,
Numquam SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, post Cannas MAIOR *Trebiamque fremebat.*

Habes pleraque versibus iis ab alto & animoso poëtâ (talis fuit) inserta, quæ ordine meo imus laudatum. Sed Erinna etiam poëtria audienda est: quam vixisse oportuit, vt hoc carmen est, sub Pompeij, aut circiter, æuum. Nam alioqui plures eo nomine fuisse, non debes nescire. Ea igitur, ad ipsam Romam:

Χαῖρέ μοι Ῥώμα θυγατὴρ ἄρηος,
Χρυσεόμιτρα, δαΐφρων ἄνασσα,
Σεμνὸν ἃ ναίεις ἐπὶ γᾶς ὄλυμπον
Αἰὲν ἄθραυστον.
Σοὶ μόνᾳ πρέσβιστα δέδωκε μοῖρα
Κῦδος ἀῤῥήκτω βασιλῆον ἀρχᾶς,
Ὄφρα κοιρανήιον ἔχοισα κάρτος
Ἁγεμονεύῃς.
Σᾷ δ' ὑπὸ ζεύγλᾳ κρατερῶν λεπάδνων
Στέρνα γαίας καὶ πολιᾶς θαλάσσας
Σφίγγεται. σὺ δ' ἀσφαλέως κυβερνᾷς
Ἄστεα λαῶν.
Πάντα δὲ σφάλλων ὁ μέγιστος αἰών,
Καὶ μεταπλάσσων βίον ἄλλοτ' ἄλλως,
Σοὶ μόνᾳ πλησίστιον οὖρον ἀρχᾶς
Οὐ μεταβάλλει.
Ἦ γὰρ ἐκ πάντων σὺ μόνα κρατίστους
Ἄνδρας αἰχματὰς μεγάλως λοχεύεις,
Εὔσταχυν δάματρος ὅπως ἀνεῖσα
Καρπὸν ἀπ' ἀνδρῶν.

Filia ô Martis, mihi Roma salue,

Aureo

Aureo Regina decora cultu,
Quæ vel in terrâ stabiles Olympi
Incolis arces.
Nam dedit soli tibi cana Parca
Regium sceptrum, minimè atterendum,
Vt potens rerum domineris vna,
Imperitesque.
Ad tuum currum, retinente fræno,
Colla telluris tumidique ponti
Illigas, & tu populos gubernas
Firma per æuum.
Ipsa, quæ gaudet variare cuncta,
Resque transformare hominum, Vetustas,
Spirat hæc vni tibi semper auram à
Puppe secundam.
Denique, in cunctis populis valentem
Procreas bellis sobolem. vtque læta
Surgit è terrâ seges, ipsa abundas
Fruge virorum.

Atque heus tu, virile & plenum spiritus muliebre hoc carmen est; & cur talia tam multa perierunt? Sed Poëtarum hæc laudatio est: audi Historicũ. *Nulla vmquam Respublica nec* MAIOR *nec* SANCTIOR, *nec bonis exemplis ditior fuit.* Laudat à duplici illo capite quod nos attigimus, & in sermone persequemur, Potentiæ & Virtutis. Quod ipsum vtrumque Ammianus: cùm *Romam* IMPERII VIRTVTVMQVE *omnium Larē* appellat. Et plura se offerunt, quæ differo, in suis locis opportuniùs reddenda. Hieronymi elogia audiamus, æuo iã inclinante: *Vrbs* POTENS, *vrbs Domina, vrbs Apostoli voce laudata, interpretare vocabulum tuum. Roma aut* FORTITVDINIS *nomen apud Græcos est, aut* SVBLIMITATIS *apud Hebræos.* Duplicem interpretationē nominis rei aptam reddit: ego & tertiam, quam dederit lingua nostra: quia * Roma, *Gloriæ & famæ* nomen est Germanis: Quid, quòd apud Orientales Indos *Rumes* appellãtur (Osorio ita traditum) milites boni & fortes: an quasi Romani, & admiratio vetus apud eos mansit? an vox indigena id quoque notat? Diuus Augustinus, pro summis, tria olim videre desiderat: *Christum in carne,*

Liu. I.

Lib II. adu. Iouin.

* Rum.

carne, Paulum in cathedrâ, Romam in flore. Hoc vltimum paramus, & ad rem partesque nostras iam imus: aliquid tamen à te præstipulati. AVD. Quid illud est? LIPS. Assensum & fidem. AVD. Tibi non dem, aut habeam? vel nutu me ducas, quò velis. LIPS. Memento. nam erunt quædam inopinata, & verè ADMIRANDA. Poëta iure cecinit:

Propert. *Omnia Romanæ cedant* MIRACVLA *terræ,*
Natura hic posuit, quidquid VBIQVE *fuit.*

CAP. III.

Fines imperij Romani; quando maximi; & Prouinciæ breuiter adnumeratæ.

INITIA nos tenent: nec temerè iam olim dictum, *Portam itineris longissimum esse.* At seriò viam ingredior, & quidem per eos limites siue terminos, quos antè obiter posui, *Potentiæ* ac *Virtutis.* In potentiâ considero, *Fines, Copias, Opes, Opera:* & in hanc quadrigam, nisi fallor, subiungam & veham, quidquid ea secum trahit. Ergo de *Finibus* primò. ij verò quàm amplissimi fuerunt, & spatia terrarum ac maris, vno velut sinu & iunctim inclusa, quanta in vllo priorum aut posteriorum imperiorum nego fuisse. Itaque attollunt haud vanè hæc veteres, & magnificè loquuntur, vt Cicero: *Nulla gens est, quæ non aut ita subacta sit, vt vix exstet; aut ita domita, vt quiescat; aut ita pacata, vt victoriâ nostrâ imperioque lætetur.* Et passim illi sermones, *Romanos orbis dominos: Solem vtrumque in eorum imperio currere:* & talia, animosè magis, quàm superbè dicta. Petronius:

Orbem iam totum victor Romanus habebat,
Quà mare, quà terra, quà sidus currit vtrumque.

Dionysius Halicarnassæus planè cum ipso, etsi ante ipsum: ἡ δὲ ῥωμαίων πόλις ἁπάσης μὲν ἄρχει γῆς, ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστιν, ἀλλ' ὑπ' ἀνθρώπων κατοικεῖται. πάσης δὲ κρατεῖ θαλάσσης, ὐ μόνον τῆς ἐντὸς ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίτιδος, ὅση πλεῖσθαι μὴ ἀδύνατός ἐστι, πρώτη καὶ μόνη τῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος μνημονευομένων, ἀνατολὰς καὶ δύσεις ὅρους ποιησαμένη τῆς δυναστείας: *Romana vrbs imperat toti terræ, quà quidem inaccessa non sit, habitaturque ab hominibus; sed & toti mari imperat, non solùm huic*

huic intra columnas Herculeas, sed ipsi Oceano, quacumque est nauigabilis; PRIMAQVE ET SOLA *ab omnis aeui memoriâ terminos sibi potentiae fecit, Orientem & Occasum.* Vbi terras omnes & maria tribuit, sed vt decuit historicum bonae fidei, cum aliquâ restrictione aut exceptione: seiungitque inaccessa aut inhabitata loca, itemque maria ignota. Enimuerò, si propiùs inspicias, nec habitata quidem omnia loca sub imperio habuit: non hercules: & multa sub Parthorum iure ad Orientem fuere; multa libera, aut sub regibus, ad Septentrionem ac Meridiem: sed vt ego quoque pro vero magis coërceam, quidquid opportunum aut dignum vinci videbatur, vicit. Cetera non tam non potuit, quàm contempsit, & iudicio reliquit. Sed illud nemo negauerit, florem Asiae, Africae, Europae in hoc imperio fuisse: ipsa gentium robora, ingenia, opes. Quod vt clariùs tibi liqueat; in triplici hac mundi plagâ quid habuerint, strictim & per indicem dicam: atque id, cùm imperium maximum & in culmine suo fuit, vt ab Augusto ad Traianum. Termini igitur finesque imperij sub Augusto erant, ab Oriente *Euphrates*, à Meridie *Nili catarractae, & Deserta Africae, & mons Atlas*; ab Occidente, *Oceanus*; à Septentrione, *Danubius & Rhenus*. Ita enim ipse, bono consilio, instituit, claudere imperium naturae aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Hoc Tacitus in eo laudat: *Clausum mari, aut amnibus lōginquis imperium.* Atque idem scribit, Augustum libello, quo Rationes imperij conscripserat, *consilium addidisse, coërcendi intra terminos imperij, incertum metu, an per inuidiam.* Nolebat, inquam, posteros Augustus proferre terminos: siue quia satis iam partum videbatur, & metuendae bellorum ac fortunae vices; siue per inuidiam, & ne gloriam suam vincerent, vt Tacitus suspicatur. Sanè posteri consilium hoc neglexerunt, nec solùm regna aliquot, defunctis aut euersis sociis Regibus, imperio adiecerunt; sed etiam, vltra terminos, noua quaesiuerunt. vt Claudius, qui *Britannias* in ipso Oceano deuicit; vt Traianus maximè, qui ab Oriente, *Arabiam, Armeniam, Mesopotamiam*; à Septentrione, *Daciam* subegit. Ita moti prolatique tunc termini trans Euphratem, ad *Tigrim*: iterumque parte aliâ, ad *Mare rubrum*, & trans *Danubium* ipsum, tota *Dacia* addita fuit. Hoc est, quod Tacitus noster in suo illo Principe laudat: 1. Annal.

11. Ann. *Ventum inde Elephantinen ac Sienen, claustra* OLIM *Romani imperij, quod* NVNC *Rubrum ad mare patescit*. Sed, inquies, quæ hæc dictio est, quasi pro magno ad *mare Rubrum* ventum nunc esse: nónne & anteà fuit? Ipsa illa *Siene* & *Elephantine* ad Nili catarractas, ostendunt quidquid Ægypti interiacet Nilum & Sinum Arabicum, iam olim Romanorum fuisse. Atqui Sinus ille, *Rubrum mare*. Respondeo, latiùs olim Rubrũ mare patuisse, & paullò aliter, quàm vt vulgò hodie, appellatum. Nam in Taciti, & aliorum veterum verbis, in hoc nomen venit *mare Indicum*, vastum illud & magnum, quod ab extremo Sinu Arabico, siue ab Africâ eâ, in *Auream* Ptolomæi *Chersonesum* se protendit. Itaque Pomponius Mela, duos Sinus in mari Rubro agnoscit, *Arabicum* & *Persicum*. Et Seneca Tragicus, *Tigrim in mare Rubrum* exonerat atque immittit: Curtius *Indum* & *Gangem*: quos certum est in magnum illud mare, longè à Sinu Arabico, euolui. Hæc vera & clara sunt: promoti igitur termini ad mare Rubrum siue *Indicum*, per Arabas adiectos. Eadem mens Græci scriptoris in Suidâ: qui *terminos imperij ad Orientem* facit *Indos & mare Rubrum*; & *Nili Catarractas, & lacum Mæotin*. Sicut & Appianus ita capiendus, cùm in Præfatione operis sui, distinctè Romanum imperium limitat: *Tendit*, inquit, *ab Occasu & illo Oceano occiduo, ad Caucasum montem, & flumen Euphratem, & ad Æthiopas superiores, per Ægyptios & Arabas, ad Orientalem Oceanum*. Hic Oceanus *Orientalis*, non aliud quàm *Mare Indicum* siue *Rubrum*, iam dictum. Sed obiicies, Si ista de Traiani terminis Appianus; quid ita *Euphratem* ponit, *Tigrim* omittit? Hoc ideò, quia Hadrianus Imp. (sub eo Appianus scripsit) statim à morte Traiani, hoc mutauerat. de quo Festus Rufus: *Inuidens*, inquit, *Traiani gloriæ, sponte Armeniam, ac Mesopotamiam, & Assyriam reddidit, ac medium inter Persas & Romanos Euphratem esse voluit*. Tamen de Tigri etiam Claudianus:

Subdidit Oceanum sceptris, & margine cæli
Clausit opes. quantum distant à Tigride Gades,
Inter se Tanais quantum Nilusque relinquunt.

AVD. Sed & alia dubitatiuncula, de *Mesopotamiâ*. quam tu & Rufus ab Traiano adiectam imperio significatis; at Aurelius Victor iamdiu à Claudio. LIPS. A Claudio? nemo hoc dixit, nec potest.

potest. AVD. Imò verba Victoris sunt: *Retenti fines, seu dati, imperio Romano, per Orientem Mesopotamia; Rhenus Danubiusque ad Septentrionem; & à Meridie Mauri accessêre prouinciis.* LIPS. Hoc eo sensu, vt ipsa Mesopotamia finis esset, non vt in finibus contineretur. Eousque, inquam, productum imperium, non & vltra ipsam. Ea mens Victoris; aut si alia, est error. Et habes ecce in istis finibus, quid? per Indicem, si placet, videamus, & per singulas orbis partes.

IN ASIA:

Colchidem,
Iberiam,
Albaniam,
Pontum,
Bosphorum,
Cappadociam,
Galatiam,
Bithyniam,
Armeniam,
Syriam,
Arabiam,
Palæstinam,
Ciliciam,
Pamphiliam,
Lydiam, &
Asiam totam minorem.

IN AFRICA:

Ægyptum,
Cyrenaïcam,
Marmaricam,
Gætuliam,
Africam propriam,
Numidiam,
Mauretaniam,
Aliasque minores aut ignotiores.

IN EVROPA:

Italiam,
Hispanias,
Gallias,
Inalpinos,
Rhætiam,
Noricum,
Illyricum,
Macedoniam,
Epirum,
Græciam,
Thraciam,
Mæsiam,
Daciam,
Pannoniam.

Habes hîc, dico, optima terrarum, latissima terrarum: & magnam tamen partem consultò omisi, quidquid *Insularum* mari ambitur. Eæ quàm multæ, & magnæ quædam, in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à Columnis Herculis, ad Pontum vsque? profectò, quæ vel decimam partem pænè prouinciarum terrestrium æquent, si *Britannias* in exteriore mari (vt debes) adiungas. Pulchra autem ista facies, & non nisi à Prouidentiâ sic ordinata & ornata: quam mecum vide. Vtrimque ad hoc mare mediterraneum Prouinciæ se porrigunt & extendunt; ipsum in

medio, tot portubus & insulis distinctum, quasi via & limes est, per quem commerciis iungantur. Nec aliud mihi pulchrius commodiusque videtur in hoc imperio, quàm iste velut in medio corpore baltheus, bullis insularum interstinctus: qui & diuidit simul, & constringit. Dabis mihi aliud tale, & tantum? non dabis. AVD. Imò Lipsi, *Turcicum*, & Regis quoque nostri *Hispanicum* imperium, haud longè absunt. LIPS. De Turcico, fatendum est, in Asiâ & Africâ latè se extendisse: sed in validissimâ Europâ nostrâ quid habet, aut potiùs non habet? Certè vel sola Italia, Hispania, Gallia iunctæ, opibus viribusque pares sint, aut superent illum hostem. O si Deus daret! adeò nec prouinciæ illæ Orientales pro opibus & frequentiâ priscâ sunt; & nostræ istæ florem nunc habent & vigorem. Quid de Germaniâ dicam? illa olim horrida & rerum inops, quàm artibus, opidis, copiisque exculta est, & abundat? AVD. Mirificè & hæc tamen Imperio tuo etiam deest. LIPS. Non sic, vt opinare. Nam si terminos meos cogitas, videbis ad Danubium vsque, *Rætias*, *Noricum*, *Carnos*, *Pannones* inclusos: & parte alterâ ad Rhenum, *Heluetios*, *Rauracos*, *Argentoratenses*, *Nemetes*, *Vangionas*, *Treuiros*, *Vbios*, *Menapios*, *Batauos*, ad Oceanum ipsum. Quæ pleraque omnia Germaniæ hodiernæ nomen, & linguam, & leges etiam habent: at detracta, vides quàm eam arctent, & pulcherrimis membris spoliatam relinquant. Certum autem, hæc postrema omnia, cis Rhenum, Galliæ fuisse olim accensa. Itaque sub iugo Romano. Sed de *Hispanico* imperio quod aiebas; id sanè, spatia terrarum si consideras, præsertim in Nouo illo orbe & insulis, Romanum longè vel superat: sed iunctio & deuinctio prouinciarum, viri & copiæ, quàm deficiunt & delinquunt? Nunc quidem: nam posteà quid futurum sit, nescio: florebunt, crescent fortasse. & sensum meum tibi dicam? Nescio quo Prouidentiæ decreto, res & vigor ab Oriente (considera, si voles) in Occasum eunt.

CAP.

CAP. IIII.

De copiis & præsidiis sparsim circa limites, itemq́ in ipsâ vrbe.

ISTI Fines igitur Romani & quidem mari, amnibus, montibus clausi ac muniti, sed Milite & *Copiis* multo magis. Nam Romanus mos & institutio, duplici viâ prouincias munire, *Copiis* & *Coloniis*: de quibus vtrisque breuiter dicendum. *Copias* intelligo, perpetuum militem, qui ad tutelam imperij, ex instituto Augusti, fuit. Triplices eas reperio, *Prouinciales*, *Vrbanas*, *Classicas*: illas maximas, alteras satis validas, & tertias vtiles atq; opportunas. Omnia hæc ab Augusto; qui sapienter pleraque in nouo imperio aut instituit, aut restituit, vt res visæ postulare. Hoc autem inter noua: & in laudibus Augusti iam mortui Tacitus ponit, *Legiones, prouincias, classes, cuncta inter se connexa*. Narrat & Suetonius: *Ex militaribus copiis, legiones & auxilia prouinciatim distributa*. Sed benè Tacitus, *cuncta connexa*: nam ita ordo & dispositio fuit, vt limitanea loca militem haberent, interiora vix haberent: & essent, vt in magnâ vrbe, circa mœnia dispositi & vallum. Cohærebant autem prouinciæ; ideoque & legiones, per cohortes suas & alas sparsæ, & inter se vicinæ. AVD. Sed non igitur Arces in locis interioribus saltem erant, si non legiones? LIPS. Apage à Romano hoc more. nusquam in iis præsidium aut spes posita Martiali huic populo, sed in milite tantùm & armis. Et sanè de Arcibus variè disputari potest: sed non tempestiuè in hoc loco. pergamus. Miles igitur ad Limites, vbi minimo oneri subditis, maximo vsui in hostes esset. Quantus? sub Augusto & Tiberio *vigintiquinque* legiones fuerunt, ex Dione & Tacito: quin posteà tamen auxerint, vix dubito, & sub Traiano atque Hadriano certum fuisse *triginta*, aut & suprà. Columella, in quâ legionum nomina, tum & alia quædam hoc euincunt: diximusque aliquid in *Analectis Militiæ Romanæ*, illîc, si lubet, videndum. Hæ legiones, Augusti & Tiberij æuo; sic dispositæ: 1. Ann.

In Hispaniâ, legiones III.	*In Africâ*, II.
In Galliâ ad Rhenum, VIII.	*In Ægypto*, II.

In Syriâ ad Euphratem, IIII. *In Pannoniâ ad Danubium*, II.
In Mæsiâ ad Danubium, II. *In Dalmatiâ*, II.

Sed mutabant interdum, quod Tacitus in IIII. Annalium notat, & ob caussas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Quædam autem legiones & in opidis erant, etsi pleræque in castris: sed in opidis dico, quæ valida aut magna, & ideò motui aut rebellioni opportuna. Talis *Alexandria* in Ægypto: de quâ Strabo. *Sunt tres in Ægypto legiones. quarum vna in vrbe collocata est, aliæ per regionem. Præter has, sunt & nouem cohortes Romanorum, tres in vrbe item, tres in Æthiopiæ finibus ad Syenen, præsidium locis; tres in aliis partibus. Sunt & alæ equitum tres.* Sed & idem scribit, *in Babylone castello supra Delta, legionem vnam consistere è tribus, quæ Ægyptum custodiunt.* AVD. Itáne bis, *ternas* hîc legiones collocat? at tuus Index *binas*. LIPS. E Tacito meus index, & sub res Tiberij iam vergentes. Recenter id tunc mutauerat, & abducta legionum vna, vt sæpe. Antè, & à Iulio iam Cæsare legiones ibi ternæ, vt in Suetonio leges: tenuitque Augustus, & Tiberius ad id æui, quo Strabo scripsit. Sed de nostrâ iam re, legiones dico sæpe in opidis. atque ita de Beryto Syriæ idem Strabo: *Hæc euersa fuit à Tryphone, instaurata & suscitata à Romanis, duas legiones suscipiens, quas Agrippa ibi collocauit.* Caussa fuit, sedes item vrbis ad ipsum mare, & locorum eorum claustrum. Ita à tergo aliæ legiones Syriam defendebant aut premebant, hæc sita in fronte. In Hispaniâ, vt idem Strabo, Bætica quæ populi erat, milite vacabat: reliqua Hispania habebat. Similia adnotare plura possim, & caussas dare aut tangere: sed diffusione non gaudeo, vbi res non poscit. Hoc magis è primis illis Strabonis obseruo, *socias etiam cohortes aliasque* fuisse, præter ipsas Legiones: & vt illîc vides, numero satis grandi. Enimuerò *nouem illæ cohortes* (sociales fuisse dico, etsi ipse *Romanas* appellat: sed hoc ideò, quia militabant sub Romanis signis) pænè legiones tres æquatunt, nec minores eas *millenariis* fuisse opinamur. Tacitus id quoque dixit: *apud idonea prouinciarum, socias triremes, & alas, auxiliaque cohortium, nec multo secus in iis virium fuisse: sed persequi*, inquit, *incertum fuit, cùm ex vsu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero, & aliquando minuerentur.* Ecce disertim, *haud secus*, id est, non minus in iis virium fuisse, quàm in legionibus

nibus ipsis: imò plus interdum, idem ostendit. vbi legionis *Decimaequartae auxilia, octo cohortes Batauorum* facit. Atque alibi, in minoribus prouinciis, solae cohortes aut alae fuerunt, vt in Raetiâ, Iudaeâ, talibus, & quae Procuratoribus regebantur. Interdum & in opidis interioribus, ad coërcendū: vt Lugduni in Galliâ, Tacitus *cohortem* XVIII^am locat; idem Foroiulij *Ligurum cohortem, vetus loci auxilium.* Et tale alibi. Huc equidem Iosephi verba referam, alioqui paraloga, non solùm paradoxa: apud quem Agrippa ad Iudaeos loquens adserit, Galliam illam tam validam, tam latam, *mille ducentis militibus in officio contineri.* Profectò octo legiones totae fuerunt, sed quia istae in extremâ Galliâ, ipse copias modò numerat, quae introrsus in eâ essent: si tamen numeri illi in Iosepho sani, quos saepe in eo obseruamus vitiatos. Sed haec ita sub Augusto: vt tamen tetigi, creuerunt, & primùm Claudius Imp. Britanniâ domitâ, legiones in eâ *tres* locauit, manseruntque. Tum Vespasianus *duas* etiam in Cappadociâ: & Traianus deinde in Daciâ *duas*. Istae *Prouinciales* copiae: *Vrbanae* fuerunt, quae sedem Romae & in ipsâ dominâ vrbe habuerunt. Quo fine? duplici, vt Principem in eâ tuerentur, & vt ipsam vrbem. Principis custodię triplex miles fuit, *Praetoriani, Euocati, Bataui.* Primi in *nouem* cohortes diuisi ab Augusto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti huius fuit, à Praetoriis cohortibus in exercitu, quae circa ipsum Imperatorem, & ad eius tutelam erant: sed plerumque vna: Augustus autem in bellis ciuilibus plures habuit, & victor quoque retinuit in pace, contra motus subitos, & ad plebem Romamque coërcendam. Nam fuêre *nouem millia* militum, non robore solùm, vt dixi, sed stirpe & domo eximij: nec capti nisi ex *Etruriâ, Vmbriâ, Latio, & Coloniis antiquitus Romanis*, quod Tacitus ita etiam notauit. Gloriabantur igitur hoc sanguine: & ideò Otho iis blandiens, & in concione alloquens, *Italiae*, inquit, *alumni, & Romana verè iuuentus.* Nam legionibus aliis, exteri iam & ciuitate donati, crebri miscebantur. *Nouem* dixi fuisse: idque apertè Tacitus: at Dio *decem* scribit. Nam ita in rebus Augusti: οἱ σωματοφύλακες μύριοι ὄντες, καὶ δεκαχῆ τεταγμένοι: *Custodes corporis Augusti* (Praetoriani) *decem mille erant, atq; ij in decem partes*, siue cohortes *diuisi.* Haec dissonāt: & fallitur Dio? an pro suo aeuo dicit?

III. Hist. — Lib. IIII. Annal. — Tac. I Hist. — Lib. LV.

Illud poteſt,hoc vix poteſt:quia eius æuo (vixit,ſub Alexandro Seuero, & prioribus) iam plures denis illis erant. Exemplum à Vitellio,qui primus, opinor,auxit. Tacitus de eo, Romam ingreſſo: *Confuſus prauitate, vel ambitu, ordo militiæ. Sedecim Prætoriæ,quattuor Vrbanæ cohortes ſcribebãtur, quîs* SINGVLA MILLIA *ineſſent*. Sed an ille tamen primus? an non Claudius Imp.antea fecerat?Lapis vetus(quid contra eum dixerim?)affirmat: C. GAVIO. L. F. STEL. SILVANO TRIB. COH. II. VIGILVM. TRIB. COH. XIII. VRB. TRIB. COH. XII. PRAETOR. DONIS. DONATO. A. DIVO. CLAVDIO. BELLO. BRITANNICO. En, ille verò ſub Claudio vixit,& *donis ab eo donatus* in Britanniâ: & tamen *Tribunus* ſcribitur *Duodecimæ Prætoriæ cohortis*. Sculptor errat? ſed idem eſt in *Vrbanis*, vbi *Decimatertia* nominatur. Quid? an hic Gauius potiùs,iuuenis Britannico bello interfuit, & tum ſenior ſub Vitellio militauit? Omnino dixerim: nec tempora refragantur, potuitque vel ſub illo, aut ſtatim ab illo, Tribunatus hos geſſiſſe. Nam eam auctionem dixerit aliquis manſiſſe: argumento eorumdem lapidum, in quibus crebrò, grandiore numero ſic legas. Iſtis *Caſtra Prætoria* fuêre, ad Portam Viminalem:vt arctiùs & in diſciplinâ haberentur,ſecreti à ciuibus & vrbe. Sed *Euocatos* iam addo: de quibus Tacitus atque alij ſilent(quod equidem obſeruauerim)at non Dio Caſſius,qui adiungit apertè. *Euocatis*,inquit,*Auguſtus vti iam cœperat in Antonium olim, eosque & poſteà ſeruauit. Sunt autem hodieq; propria quædam & ſeparata manus, & vites ferunt,inſtar Centurionum*. Hoc ille, vbi ex profeſſo de cuſtodiâ Principis ſcribit. Facere huc videtur, quod Suetonius in Galbâ notat, *dilegiſſe eum equeſtris ordinis iuuenes,qui manente aureorum anulorum vſu,* EVOCATI *appellarẽtur,excubiasque circa cubiculum ſuum,vice militum, agerent*. Inſtituiſſe hoc eum planè dixeris, exemplo cuſtodiæ Principalis, quia Principem ſcilicet nunc agebat:etſi non veteranos quoſdam milites, ſed Equites ipſe elegit. An non ibidem & munus iſtorum Euocatorum expreſſum?nempe vt *circa cubiculum Principis excubias agerent?* ego omnino opinor: etſi valdè miror,nuſquam(nec occaſio defuit in vrbanis illis motibus,aut Principum cædibus)nuſquam, inquam,à Tacito vel Suetonio, vel ipſo Dione alibi, nominatos. Tamen quod in lapidibus crebrò

II. Hiſt.

Lib. LV.

crebrò legitur, EVOKATVS AVGVSTI, me iudice haud aliò est referendum. Tertij sunt *Bataui*, equites pedite sq;. Dio Cassius: *Sunt & exteri Equites selecti, quibus Batauorum nomē est, iique equitandi peritissimi.* AVD. Da veniam, interpello te: Bataui equites? hoc est simile, ac si dicam Venetos equites esse. Et Bataui sanè nostri, aliis illis equis veliuolis & ligneis, per Neptuni æquor optimè discurrunt: hos terrestres, parcè aut parùm dextrè tractant. LIPS. Vetera loquimur: gens ea tunc Martem potiùs, quàm Mercurium colebat. Et quę gloria* vicinis illorū in equite nostrâ etiam memoriâ fuit: ea ipsis olim. Credo autem intelligi tunc quoque superiores illos Batauos maximè, qui Geldriæ nunc accensentur: nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum equis satis facti, aut apti. Sed Bataui igitur boni Equites: fuêre & Pedites, etsi Dio silet. Tacitus alijque dicent, qui tamen hos modò Batauos, modò Germanos appellant: sed dixeris Dionis æuo Pedites non fuisse. Caussa, quia Galba *Germanorum cohortem, institutam iam olim à Cæsaribus, ad custodiam corporis, & multis experimentis fidissimam dissoluit, ac sine vllis commodis remisit in patriam*: quod Suetonius in eo scribit. Dicit *Cohortem*: ergo pedites fuêre: & addit ab ipso solutam militiâ ac dimissam, nec posteà fortasse restitutam. Non reperio quidem vltrà nominari: & in Notitiâ imperij, dumtaxat *Bataui equites, Seniores Iunioresq;*. Vtraq; autem hæc manus quanta fuerit, & Dio ignorare se fatetur: *Batauorum*, inquit, *numerum, sicut nec Euocatorum, satis certò possim dicere*: quid ergo nos conemur? Puto tamen Batauos haud minùs duabus alis plenioribus fuisse, & vt minimùm *mille Equites*: Pedites etiam olim ad *mille*. Euocati autem, ij quoq; cohors vna millenaria sunto. Alter nunc miles in vrbe, & pro vrbe, duplex est: *Vrbanæ, & Vigilum cohortes*. De prioribus Tacitus: *Quamquam insideret vrbem proprius miles, tres vrbanæ cohortes*: & mox ostendit eam quoq; lectam, & non nisi Italam manum fuisse. Sed *tres* ipse dicit, Dio in Augusti dispositione, *quattuor*. οἱ τῆς πόλεως φρουροὶ, inquit, ἑξακισχίλιοι, & τετραχῇ νενεμημένοι: *Vrbis custodes sex millia, & in quattuor partes diuisi*. Miror & hîc dissensum, nec concilio. Si tamen numerus tantus; vides grandes istas Cohortes fuisse, atq; etiam supra Prætorianas. Nam singulæ fuerunt *mille quingentorum* militum. In Taciti autem antè verbis, de

* Menapiis & Geldris.

IIII. Ann.

 Vitellio,

Vitellio, notate potuisti, ab eo denique factas *quattuor vrbanas cohortes*, sed quę non nisi *singula millia* haberent: vnde igitur tantas sub Augusto? Inticata hæc fateri oportet, & mihi pænè libido in Tacito ibi legendi, *quattuordecim vrbanæ cohortes*. Cùm enim tam largiter Prætorij militem auxerit, cur non pariter & Vrbis? Vnica ista cohors adiecta, in paruo sit: & facit validè, quòd lapides ab illo æuo grandiorem hunc numerum suadent. In illo superiùs recitato erat, TRIB. COH. XIII. VRB. & in alio sub Antonino Imp: C. CESTIO. C. F. STEL. SABINO. TRIB. COH. XIII. VRB. DONAT. AB. IMP. ANTONINO. AVG. HASTA. PVRA. Pluribus etiam lapidibus hi tales numeri in vtrisque cohortibus, sed nomina Imperatorum aut æui certa indicia non semper adiecta. Hic ipse Antoninus quis fuit? fortasse *Caracalla* Seueri filius: atque ita minùs miror, quoniam in Herodiano Seuerus gloriatur & loquitur, vbi filios ad concordiam

Lib. III. hortatur: *Posse eos securè agere, si velint, pecuniâ multâ à se paratâ*, τῆς τε ἐν ῥώμῃ δυνάμεως αὐτῆς τετραπλασιασθείσης, καὶ στρατοπέδου τοσούτου πρὸ τῆς πόλεως ἱδρυθέντος, ὡς μηδεμίαν εἶναι δύναμιν ἔξωθεν ἐχέγγυον μηδ᾽ ἀντίπαλον, πλήθει στρατοῦ, μήτε μεγέθει σωμάτων, μήτε χρημάτων περιουσίᾳ: *& copiis iis quæ Romæ sunt* IN QVADRVPLVM *auctis, tantoque exercitu ad Vrbem sedente, vt nulla externa vis par esse ei possit, siue* MVLTITVDINEM *spectes, siue corporum magnitudinem, siue cultum & abundantiam.* Hanc mutationem & augmentum facta à Seuero, cùm Iuliani Prætorianos circumuenit & armis exuit, probabile est; & in eorum locum Illyricanos grandi numero factos. Verba quidem Herodiani clara sunt, & sic mansisse ad Constantinum videntur: qui fauentes Maxentio sustulit, nec alios ordinauit. AVD. At enim si in quadruplum ita auxit Seuerus, & Virellius iam tot Cohortes fecerat: quid dicemus? oportuit vel supra LX. cohortes fuisse. LIPS. Neque absurdum sit, si verba pensites Herodiani. Dubitet tamen aliquis an illa Vitelliana auctio tota manserit: sed quidquid eius, illud tenēdum haud dubiè auxisse valdè Seuerum, cùm Herodianus discertè scribat, *cuicumq;* VI EXTERNAE *parem aut superiorem hanc internam & vrbanam fuisse.* Sed redeo ad *Urbanas* meas cohortes: quatum officium præcipuum, tueri vrbem. id est, motus aut turbas plebis coërcere; noctu circum templa, fora, basilicas excu-

excubare; stationes agere contra grassatores aut sicarios; itemque Præfecto vrbis (qui caput iis erat) apparêre. Itaque & extra vrbem interdum puto dispositos, cùm eius Iurisdictio ad centesimum lapidem porrigeretur. Quod autem Præfectus caput, in Tacito clarè scriptum, de Flauio Sabino, qui tunc in III. Hist. eo munere: *Esse illi* PROPRIVM *militem cohortium vrbanarum: nec defuturas Vigilum cohortes.* Quas nunc adiungo (*Vigilum* dico:) & moneo eas quoque ab Augusto esse. Nam is cùm crebra incendia in magnâ illâ & frequenti vrbe videret, remedium quæsiuit firmum & perpetuum, militemque ex liberrinis collegit, & in septem cohortes digessit. Id factum anno vrbis DCCLIX. Et quamquam præcipuus hic finis & instituendi caussa fuit, tamen seruiisse etiam tutelæ vrbis, & contra nocturnos fures aut grassatores, non est ambigendum. Minùs lecta hæc manus fuit, & ministerio potiùs quàm militiæ facta: tamen vt regi meliùs iuberique possent, digesti in Cohortes, & Centuriones Tribunosque suos accepêre.

CAP. V.

De copiis in mari, aut fluminibus; de Classibus variis, earumque sedibus.

TERRESTRI milite satis limites, itemque vitalia imperij, id est Romam ipsam, muniuimus: nunc & maritimo, siue fluuiatili etiam, muniamus. Nam cùm mare medium per totum illud imperium iret, vt diximus; cùm etiam flumina magna clauderent vel ambirent; vtile censuerunt, *Classes* perpetuas in vtrauis parte esse, quę & piratas cohiberent, & hostes excluderent; & suis etiam transitum aut transuectionem, cùm opus esset, statim darent. Prudens & pulchra inuentio: fueruntque *Classes in ipso mari* quattuor; in *Fluminibus* tres, nisi fallor. Videbimus ordine, & quod occurret, dicemus. Primæ duæ maiores se offerunt, & *Prætoriæ* dictæ, *Misenensis* & *Rauennas.* Quare Prætoriæ? (sæpe enim ita in lapidibus:) opinor dignitatis caussâ, & quia inter minores alias, vt Præto-

ria aliqua nauis, eminerent. Nam Præfectus sanè earum non fuit Prætor. Possunt & exemplo Prætoriarum cohortium esse dictæ, quia ad Italiæ & Principis tutelam. Sed eæ quoque ab Augusto institutæ, notante Suetonio: *Classem Miseni, & alteram Rauennæ, ad tutelam superi & inferi maris collocauit.* Et Taci-
IIII. Ann. tus de ijsdem: *Italiam vtroque mari duæ classes, Misenum apud & Rauennam, præsidebant.* Sed distinctissimè Vegetius, qui nume-
Lib. IIII. rum & plura aperit, his verbis: *Apud Misenum & Rauennam,* SINGVLAE LEGIONES *cum classibus stabant, ne longiùs à tutelà vrbis abscederent, & cùm ratio postulasset, sine morâ, sine circuitu, ad omnes mundi partes peruenirent. Nam Misenatium classis, Galliam, Hispanias, Mauretaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atq; Siciliam, habebat in proximo: classis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directâ nauigatione consueuerat.* Ait *singulas legiones* in singulis fuisse: pro more sui æui, aut parùm conspectè, locutus. Non enim Legiones propriè erant, sed dumtaxat *Cohortes*, eæq; *decem*, & Tribunos suos siue *Chiliarchos* (à numero cui præerant) habebant, itemque Centuriones. Enimuerò Tacitus non semel ostendit, Classiarios militiam legionariam, vt honestiorem petiisse: & aliquando impetrasse: non ergo habebant. Quomodo autem? exteri plerique, & nec ciues erant. Tacitus de classe Rauennate: *Ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannonijque erant.* Et in Tabulâ, quæ Venetiis adseruatur: HADRIANVS. IMP. IIS. QVI. MILITAVERANT. IN. CLASSE. PRAETORIA. MISENENSI. SEX. ET. VIGINTI. STIPENDIIS. EMERITIS. DIMISSIS. HONESTA. MISSIONE. IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM. CIVITATEM. DEDIT. Si dedit, non antè habebant. Clara & vera hæc sunt, ac naualis militia, vilis semper & viliũ, apud Romanos. De Miseni igitur classe, liquet apud Misenum, pulcherrimo sinu, eam stetisse. Virgilius doctè indicauit, cùm Misenum illîc sepelit Æneas,

Imponit suaque arma viro, remumque tubamque.

Nam & *Remum* & *Tubam* dat, præsignificans locum hunc futurũ vbi & Remiges & Milites in classe essent: Milites inquam, quos Tuba notat. Etsi autem naues ibi & classis, tamen Castra etiam in terrâ & ad portum ipsum fuisse, commoditas eorum exigit,

exigit, & lapides qui sæpe effodiuntur, dicunt. Inter eos isti:

D. M.
C. IVLIO. QVARTO
VET. EX. PR. N. GALLO.

D. M.
TI. PETRONI. CELERIS
NAT. ALEX. EX. III. ISIDE

D. M.
C. SENIO. SEVERO. MANIPLARIO
EX. III. FIDE. NATIONE. BESSVS.

Notę breuiores in iis, hoc volunt: *Veterano ex Prætoriâ naue Gallo.* item: *Natione Alexandrino, ex tertiâ Iside.* iterumque: *Ex tertiâ Fide. Gallus* autem, *Isis, Fides,* nomina nauium sunt, ab imagine aut tutelâ. In his item portibus, præter Castra, *Pharos* siue Turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius mihi suggerit: ille Plinius, qui ipse fuit classis Misenatium Pręfectus. *Vsus Phari, nocturno nauium cursui ignes ostendere, ad prænuncianda vada, portúsve introitum: sicuti compluribus iam locis flagrant, vt Puteolis, & Rauennæ.* Lib. xxxvi. cap. xii. Pharus Puteolana, ad hanc Misenẽsem fuit. At verò altera, sicut & ipsa Classis, *Rauennæ.* Notum & nobile etiam opidum, ob sedem ibi posteà regni Gothorum. Et ipsam, & Classem autem, Iornandes optimè notificat, ex Dione: *A meridie, inquit, Padus, qui & Eridanus, ab Augusto Imp. altissimâ fossâ demissus: qui septimâ sui aluei parte mediam influit ciuitatem: ad ostia sua amœnissimum* PORTVM *habens, qui* CLASSEM *ducentarũ quinquaginta nauium, Dione referente, tutissimâ dudum credebatur recipere statione. Qui nunc, vt Fabius ait, quod aliquando portus fuerat, spatiosissimos hortos ostendit, arboribus plenos, verùm de quibus pendeant non vela, sed poma.* In fronte verborum vides, Augustum aptasse locum & portum, fossâ percussâ: in medio, Dionem auctorem, de nauibus CCL. quæ illîc caperent. Sed vbi hoc Dio? nusquam in libris, qui nunc sunt, sed dixit (opinor) in Vitellij rebus, vbi multa mentio classis Rauennatis, ob transfugium eius & turbas, quas & in Tacito habes. Ingens autem numerus: neque minor in classe Misenatium, vt ratio poscit. In vltimo autem ostendit, esse desiisse & portum & classem. Atque hæ duæ sunt *Maiores* illæ classes *maritimæ*: sequuntur duæ *Minores.* prior in Galliâ, coloniâ & portu *Foroiuliensi*: tum ad ipsam Galliam, tum ad Hispaniæ illam oram tuẽdam. Tacitus de eâ, eiusq; auctore: *Galliæ proximum Litus* ROSTRATAE *naues præsidebant,* IIII. Ann.

debant, quas Actiaticâ victoriâ captas Augustus in opidum FORO-IVLIENSE *miserat*, VALIDO *cum remige*. Habes Augustum auctorem, habes *Rostratas* & bellicas, itemque *Validum remigium*. Satis ergo & grandis, & instructa ea classis: cuius idem Tacitus in rebus belloque Othonis cum Vitellio meminit. Est autem hoc *Forum Iulij* in Galliâ Narbonensi, loco quem Strabo designat: *Nauale*, inquit, *Cæsaris Augusti, quod Forum Julium vocant. Situm est inter Olbiam & Antipolim, abestque Massiliâ stadiis circiter sexcentis*. Notat *nauale* sine receptaculum classis esse: ideoque & à Plinio ipsa vrbs *Classica* dicta, itemque *Colonia Octauanorum*, quòd octaua legio eò deducta.

Altera minor in ipso *Ponto*: id est, in capite & fonte mediter-
III. Hist. rei maris. De eâ Tacitus capiendus: *Mucianus classem è Ponto Byzantium adigi iussit*. Ergo statio ei supra Byzantium fuit:
* Vide Notas. sed * vbi, ignoro. Numerum eius è Iosepho possum dare:
Lib II. Excid. *Pontica*, inquit, *omnes gentes tribus millibus militum subduntur*, & QVADRAGINTA *naues longæ* (rostratæ) *illud asperum & innauigabile pelagus tutum pacatumque præstant*. An non & tertia etiam Ostiæ? Suetonius suggerere videatur in Vespasiano: *Classiarios qui ab Ostiâ & Puteolis Romam per vices pedibus commeant*. Nam Classiarios Ostiæ ponit: & fortasse Claudius instituit, portu eò instructo. Sed certum non habeo: & potuit esse ibi pars è classe Misenensi. Transeo ad *Classes fluminum*: & prima est in Rheno. de quâ Panegyricus: *Cùm totus* ARMATIS NAVIBVS *Rhenus instructus sit*. Ait *totum Rhenum*: ergo diuisam per partes censeo, vt & militem ipsum terrestrem. Florus ostendit, Bonnæ & Geldubæ (si proba modò lectio) fuisse, ex instituto Drusi: *Bonnam & Geldubam pontibus iunxit*, CLASSIBVSQVE FIRMAVIT. Ergo ibi pars, pars & certò ad exitum fluuij, vbi *Pharus* olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Hanc opinor esse, quam *Classem Britannicam* Tacitus in bello cum Ciuili appellat: quia & in Britanniam ea commeabat. Sed tota classis communiter *Germanica* dicta: & sic in eodem Tacito leges, *Julium Burdonem, Germanicæ classis Præfectū*. Hæc partitio classium Taciti loca aperiet, aut conciliabit, quæ pugnare inter se viden-
V. Hist. tur. vt cùm scripsit, *Vniuersam quattuor & viginti nauium classem*

ſem transfugiſſe (ad Ciuilem) *aut captam eſſe*. An igitur *vniuerſa* ea, non niſi tot nauium? Imò poſtea iterum facit Cerialem nauibus pugnaſſe, etſi *numero imparem, ſed magnitudine earum potiorem*. Atqui ſtruere tam citò non potuit: ſed nempe ex aliâ parte, atque adeò grandiores triremium, quæ ad Oceanum & Pharum, ſumpſit. De his nauibus Hegeſippus ex Ioſepho ita ſcribit: *Rhenus itaque iam non Germanorum copiis repletur, ſed Romanorum liburnis, quæ per errantes* TOT VSQVE AD MARE *bicornis amnis fluenta, quondam liberas gentes ſeruitio premunt*. Legendum autem illîc, *Copulis Germanorum*: eſtque nauium minorum genus, quod ipſi Germani ſic à * vinciendo & ligando dicebant. Dicit earum loco *Liburnas* iam roſtrataſque Romanorum eſſe: credo, biremes. quas & *pererraſſe* totum amnem identidem ſcribit: & an ideò *Luſorias* dictas? Vox crebra in Ammiano, Vegetio, aliiſque. Altera claſſis Fluuiatilis, in *Danubio*. de quâ Tacitus: *Vannius funditur prælio, & ad claſſem in Danubio operientem perfugit*. Nominantur & Vegetio *Luſoriæ, queîs in Danubio* COTTIDIANIS *vtuntur* EXCVBIIS. In Codice Theodoſiano titulus, *De Luſoriis Danubij*. In Nouellâ quadam: *Caſtrorum quinetiam ipſis, luxuriarumque curam mandamus*: legendum, *Luſoriarumque*. Credo & tertiam fluuiatilem in *Euphrate* fuiſſe: quídni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani aliquot loca ſuadent, etſi non cogunt: nec alibi certò legi. Habes totam munitionem imperij, terrâ marique: an non validam, vtilem, opportunam? ſed & adſpectu aut cogitatu pulchram, cùm imaginem proponis (Ariſtide delineante) *magnæ vrbis, cuius foſſæ, flumina eſſent; turres & propugnacula, militaria in finibus caſtra aut caſtella; ipſa mœnia, non è latere vllo aut lapide, ſed ære ac ferro tot prætendentium legionum*. AVD. Mehercules delector, & cogitatione peragro ac iungo, quæ locis ſituque diuiſa. Sed ipſam ſummam totius præſidij cur non expreſſiſti? LIPS. Facile eſt, & per te poſſis: quantum quidem certus partium dictarum eſt numerus. Vbi non, diuinetur. Aio igitur in prouincijs copias non minùs fuiſſe, *Legionum, Cohortium, Alarum, ducentis quinquaginta millibus*, aut circà: & ſic, vt legiones nec pleniſſimas, ſed IIII. millium accipiamus. In Vrbe, ponere liceat in vniuerſum ad XXVI. millia militum: & poſt Seuerum,

* Koppelen.

XII. Ann.

vel ad *sexagena*. In classibus omnibus, haud minùs *centum millibus* militum remigumque. Ita fiant in vniuersum, supra *quadringenta millia* ordinatiorum: etsi Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse asseueret. Nam de Iustiniani æuo loquens, *negat copias Romanorum tantas, quantas* OLIM *esse: nec iam sufficere tutelæ imperij, contra hostes. Cùm enim*, inquit, *ad* SEXCENTA QVADRAGINTAQVINQVE MILLIA *militum vniuersas eas colligere oporteret; vix tunc in centum quinquaginta millibus consistebant.* Hæc ille scriptor, & credo vera atque explorata (cùm tam curiosè numeret) attulisse. Oportuit igitur Auxiliares copias grandes fuisse: & tu considera vim copiarúmq; Romanam. AVD. Imò an non legiones fortasse plures faciendæ sunt, & vel ad XLIIII. ordinariæ sub Augusto ac deinceps locandæ? Hoc enim & Orosius & Appianus dicere videntur: & vir doctissimus ita affirmat. LIPS. Errat ille vir doctissimus: nec aliter sub Augusto fuit, ac dixi. De Orosio & Appiano, hoc saltem dicunt, Sexto *Pompeio in Siciliá victo* XLIIII. *legiones, iunctis omnibus copiis* (& Lepidi nempe, & Sexti, & ipsius) *in vniuersum, Augustum habuisse*: sed hoc non addunt, & *seruasse*. Ille verò non seruauit, sed sparsit, & in *Colonias* misit, de quibus ordo & hæc admonitio suadent iam dici.

CAP. VI.

De Coloniis, & modus fructúsq; deducendi.

PRAEMISI verò, Præsidia militum in longinquis limitaneisque locis fuisse, pauca aut nulla in prouinciis mediis: imò plerę que earum sine milite aut armis vllis. Quid ergo tuebatur interiora, & quieta præstabat? *Coloniarum* deductio, optimo & sapientissimo Romuli inuento. Nam ad illum consensu referunt. qui victis finitimis opidis aut gentibus, partem earum solitus in vrbem & ad se traducere; partem illìc relinquere, sed sic vt Romanos suos misceret, custodiam & regimen, nequid mouerent. Eos ita missos, *Colonos* appellauerunt, *& ab agrorum nouæ dedicatione culturæ* (ait Hyginus) *ipsas Colonias appellauerunt.* Ratio & modus erat, vt agri diuiderentur viritim: idque à

Trium-

Triumuiris, quos graues & prudentes viros huic rei legere solebant: qui & sedes,agrosque,& ipsum opidum (si condendum esset) disponebant, & iura ac formam nouæ quasi reip. dabant. Sic tamen,vt omnia Romam & vrbem matrem referrent. ipsis quoque locis,Fora,Capitolia, Templa, Curiæ pro illâ imagine essent; & in gubernatione, *Duumuiri* plerisque coloniis, quasi duo Consules,& *Decuriones* pro Senatu. Varia in hoc instituto vtilitas, quam licet percurramus. Prima, quòd alleuabatur vrbs ipsa princeps, & superfluam nimiamque multitudinem, vt sanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor; & turbæ quoque,faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusque,sic vacui: non aliter quàm arbores aut plantaria magis se diffundunt & propagãt, vbi in arcto non stipantur. Altera vtilitas, ipsos hostes aut subditos tangit. Vbi enim Coloniæ sic collocatæ,loca frequentabãtur,colebantur,poliebantur etiam,nouorum hospitum aduentu,& artium inuectu. Diuina Prouidentia hoc fine Græcos olim in Asiam, Europam hanc nostram,vsque in Hispaniam,per maritima loca misit & disposuit: vt rudes ferocesque humanitate & elegantiâ percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecêre: & ijs cultum hunc omnem debet pulcherrimus noster Europæ tractus. Tertia vtilitas,quæ præcipuè in oculis Romulo & Romanis,Præsidiũ in subiectos. Sparsa hæc tot opida,locis opportunis, & in ijs Romanus sanguis:quid nisi tot arces & propugnacula erãt imperij Romani? Dicamus quidlibet: nihil tam validum,quàm talis aliqua deductio:& vbi ij qui agros in alieno accepêre,semper obligantur aut tueri iura imperiumque donantium;aut pelli,si & ij pellantur. Atque hic primus,vt dixi, præcipuusque aspectus:accessêre mox, valdè auctâ re Romanâ, duo alteri. Prior,vt plebem inopem & grauem sic exhaurirent: alter,vt militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tantâ vrbe, & crescente ciuium tenuiorũ numero,per tot manumissiones: quæ ratio alendi aut subsistendi fuit,nisi vt emitterent?non aliter,quàm vbi alucaria plena,noua examina in alia & noua transfunduntur. Sic &,occulto Politico consilio, sentina & fex vrbis educebatur: purior meliorque pars asseruabatur. Iam verò in militibus pul-
 chrum.

chrum. & quis non libens in eam Militiam se impenderet, vbi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illic & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, iumenta, & siquid opus, coëmendum. Ego verò ausim dicere, nec isto æuo Militiam satis bonam, fidam, facilemque futuram, nisi tali præmiorum ratione: nec difficile fortasse, cum magno bono publico, excogitare. Ista igitur deductio Coloniarum, & caussæ: in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot ciues fraudem & iniuriam miscuerunt. vt Corn. Sulla, qui non, vt olim, agros ex hoste captos distribuit; sed in ipsâ Italiâ, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisque populis, per summam iniuriam & scelus, expulsis. Appianus auctor est *vigintitres* legiones ab eo sic deductas, quæ facerent (si probè commemini) *centum viginti millia*, cum iis qui adiuncti. Simile & Cæsar Iulius, in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem *viginti millibus* ciuium, coloniâ Capuam deductâ, diuisit. Idem iam Dictator, *in transmarinas colonias octoginta millia ciuium distribuit*, Suetonio auctore: id est, in Carthaginem maximè & Corinthum. Quod noto, vt numerus videatur deductorum: qui sanè grandis fuit, siue è ciuibus togatis, siue è militibus veteranis. Augustum *centum viginti millia* deduxisse sub *quintum Consulatum* suum (bellis Ciuilibus iam finitis) lapis Ancyranus ostendit: & posteà multa millia adiunxit. Caue enim censeas, illa tantùm deduxisse. Imò in solâ Italiâ *duodetriginta colonias collocauit*, vt Suetonius notat: quid apud tot exteras gentes, & imperio tam diuturno. Itaq; huius Principis plurimę, & in toto orbe terrarũ fuerunt: quod ipsa agnomina earũ ostendunt. Denique paullatim tanta frequentia, vt negem regionem, imò vix regiunculam fuisse, in quâ Colonię aut Colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem cõpeditum & astrictum, in Romanâ ditione & imperio mansisse? Non ego: sed nec Velleij iudiciũ valdè probo, *inter perniciosissima Gracchi habentis, quòd extra Italiam colonias posuerit*. Equidem planissimè contrà sentio: & ad hunc coërcendi finẽ, aliter oportuit; aut nec imperium extra Italiã proferre. Timorem quẽ timet, ne qua Colonia potentior matre suâ fiat, sic longinqua: nullus est, & certè locum

locum in Romano aliquo imperio non habet. Sed nec Hispano: & prudentissimè eos censeo Nouum orbem coloniis implesse. Quarum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, aliæ *Latini*, quædam & *Italici* iuris. Reperio & *Patritias*, & *Equestres* agnominatas; haud dubiè, in quam digniores ciuium militúmve deducti. AVD. Sed de numero igitur, nihil certi aut definiti habes? LIPS. In Italiâ solâ *centum quinquaginta* fuisse reperio; in Africâ, circiter *sexaginta*; in Hispaniis, ad *triginta*; paullo minùs in Galliis: & idem iudica de reliquo orbe. Difficile enim hæc adnumerare firmiter: cùm & aliqua legentem fallant, & non omnia hodie in libris legenda. Hoc Senecæ tibi suffecerit: *Populus Romanus quot Colonias in* OMNES *prouincias misit?* VBICVMQVE VICIT *Romanus*, HABITAT. AVD. Quæro etiam, ecquid seriò probes hoc ius siue morem colonicum? LIPS. Dixi, & probo: atque adeò magnis Regibus adsuadeam imitari. AVD. Túne? in tam apertâ iniuriâ? nam certè aliena eripiebant, possidebant, posteris tradebant. LIPS. Quid tum? vtilitas publica magna, vt in aliis, exiguum hoc iniquum diluit, vel absorbet. Etsi cur iniquum? qui iniuriam intulit, iustè malum & pœnam habet. Coërcendi hoc modo sunt, & ne in posterum noxam noceant, refrænandi. Ad Helu. Consolat.

CAP. VII.

Multitudo Romanorum, & ratio adsciscendi gentes, aut transferendi.

AVD. Sed mihi hîc admiratio & quęstio, Vnde Romanis ea copia, & sic assidua, vel Militum vel Colonorum? Nam cùm intueor & examino; examina habuisse hominum debuerunt, quæ sic conscriberent, aut transferrent. LIPS. Haud de nihilo petis, & satisfaciam: scito. Romanos primùm pauculos fuisse, & cùm Romulus militiam & remp. ordinauit, vix ad *millia terna* peditum (alij *bina millia* volunt) censa, & equitum *trecentos*. At idem ille, cùm è viuis abijt, peditum reliquit XLVI. *millia*, & equitum *mille*. Tantum viri opesque creuerant in annis circiter, quibus Romulus regnauit, *trigintaseptem*. Res mira

est. & quibus artibus aut industriâ ille hoc assecutus? Apertione asyli; quæ haud dubiè aliquid adiuuit, & è vicinis, etsi non optimos, elicuit. Lege de liberis latâ, quâ iussit quidquid natum esset tolli, modò ne mutilum aut monstrosum. Receptione in ciuitatem, quam non exteris solùm confluentibus, sed victis & hostibus dedit. Laudant cùm alij hoc institutum eius, tum Claudius Imp. apud Tacitum: *Quid aliud exitio Lacedæmonijs & Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus tantum sapientiâ valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet.* Atque id sanè diu retentum Romæ, vt è prouincialibus honestissimos, hoc beneficio ciuitatis obligarent; & ita simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pænè * dissidium, inter illos conciliarent. Claudianus in Romæ laudibus:

XI. An.

* Ob æmulationem inter receptos, & non receptos.

Hæc est, in gremium victos quæ sola recepit,
Humanumque genus communi nomine fouit,
Matris, non dominæ, ritu: ciuesque vocauit
Quos domuit, nexuque pio longinqua reuinxit.

Ita, quod ex illo apparet, diffusum latè aut vndique iam hoc beneficium: & ciues Romani facti, quicumque in orbe Romano essent, ex constitutione Imp. Antonini. Excluduntur iam ergo soli serui & barbari. quo sensu Sidonius scripsit, & appellauit *Romam verticem mundi, patriam libertatis, in quâ vnicâ totius mundi ciuitate soli* BARBARI *&* SERVI *peregrinantur.* Itemque passim alij *Communem patriam*: & ad eam his versibus Rutilius:

Lib. I.

Fecisti patriam diuersis Gentibus vnam,
Profuit iniustis te dominante capi.
Dumque offers victis proprij consortia iuris,
VRBEM *fecisti, quod priùs* ORBIS *erat.*

Hæc ita posteriori æuo, nec optimo scilicet, nec optimè: præstabat electio illa & secretio, ob varias caussas. Sed tertia etiam ratio augendi ciues, ex instituto non quidem Romuli, sed Seruij Tullij. Ille cùm videret plerosque tunc seruorum, aut bello captos, aut è prædâ emptos esse; atque eos ferè è liberis & ingenuis, & antè etiam liberos: humanum bonumque

putauit

putauit in ciuitatem recipere, siqui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti iam erant; & sic fore prouidebat, vt semper, tamquam ex fonte domestico, proles scaturiret ad belli aliosque vsus. Difficile id persuasum primò ciuibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit, & origine bonos eos esse, & iamdiu ipsos etiam hostes in hoc ius admissos: ita cur non idem domesticis & fidis seruis indulgerent, caussam nullam esse. Maximè, cùm in eorum manu totum hoc beneficium. & videre posse, vt nec temerè manumittendo darent; & illos adnisuros, vt omni sedulitate ac fide emererentur. Ampliùs, futuros eos nihilominus velut in curâ & clientelâ Patronorum: & sic nobiliores ciues, in comitijs aut suffragiis, semper manum aliquam fauentem & obnoxiam habituros. Ita illis persuasum. sed Regi in oculis præcipuè, frequentia & multitudo ciuium, fundamentum omnis potentiæ & diuturni status. Nec tamen ij æquiparati statim dignioribus, & veteribus ciuibus: reiecti in quattuor vrbanas tribus fuêre, & inuenta ratio, vt minimum in suffragijs, aut aliâ publicâ re, pollerent. Quin & à militiâ legionariâ & honestiore exclusi sunt: donec paullatim nepotes ac pronepotes eorum, verè iam Romanus sanguis, peruenirent. Liberti ipsi & Libertini (veteri quidem republicâ) arcebantur. Hoc institutum, incredibile est, quantum ciuitatem auxerit: in quâ aliquot seruorum millia pauculis annis manumissa. Neque negandum est, vtile initio & preclarum fuisse: sed lapsu temporis, vt fit in humanis rebus, hîc quoque lapsus: cùm iam Syri, Cappadoces, Asiatici, Græci, Barbari in seruos recepti; & multi ex ijs facinorosi & perditi; qui pretio, blanditijs, aut & fœdis obsequijs libertatem meriti, quam colluuiem in ciuitatem non inuexerunt? Imò per eos effectum, vt egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, vilissima facta hominum sit, & vno verbo, cloaca ac sentina vitiorum. Sed ista sæculis aliquot post Tullium. interea profuit largiter institutum, & effecit, vt cùm primo censu ac lustro Ser. Tullij, LXXIIII. ∞. censa essent, illo qui sub primis Consulibus fuit (nam Tarquinius Superbus intermiserat) CXXX. ∞. censerentur: idque eorum qui puberes, & in virili togâ essent. Largus

tibi

tibi hic numerus videtur: nihil est: cùm post aliquot ætates, id est, anno Vrbis CCCCXIIII. censa sint ciuium CCLX. ∞: & paullò ante bellum Marsicum, anno Vrbis DCXXXIX. circiter *quadringenta* millia, paullò minùs. At post id bellum, sociis iam in ciuitatem paullatim receptis, creuit valdè numerus, & ad *nongenta* millia censa * alibi nobis doctum. Cui ipsi numero firmando, velim addi hæc Phlegontis in Chronicis. qui notat Olympiade, quâ Lucullus Amisum cepit, & Mithridatem ad Caberia vicit (id fuit circa annum Vrbis DCLXXXII.) *censitas Romæ nonaginta myriadas ciuium, & vnam*, id est, *nongenta & decem millia*. Quid iam sub Augusto? ipse de se in lapide Ancyrano clarè hoc dicit, IN. CONSVLATV. SVO. SEXTO *Lustrum condidisse*, QVO. LVSTRO. CENSITA. SVNT. CIVIVM. ROMANORVM. CAPITA. QVADRAGIENS. CENTVM. MILLIA. ET. SEXAGINTA. TRIA. Immanis herclè numerus: & quis iam de copijs miretur coloniisque? At etiam creuit assiduè, & sub Claudio Imperatore, Tacitus ac fidi auctores accensent, *sexagies nouies centena sexaginta quattuor millia*. Vltrà quærere, superuacuum sit, cùm iam passim in ciuitatem totæ vrbes regionesque, vt dixi, receptæ. AVD. Neque hercules quæro, affatim habeo quod mirer. Sed illud lubet scire, an ex solis igitur illis ciuibus copiæ scriptæ? LIPS. Non è solis. olim quidem & è Latino nomine, vt scis: at postquàm ij ciuitate donati, Principum temporibus maximè, cœperunt & è prouinciis auxilia scribi. Augusti id inuentum: & præter conspicuam vtilitatem in militiâ, caussam occultam etiam hanc habuit, subditos sic exarmandi, & quasi obsidibus traditis in fide continendi. Nam quotannis dilectus istos habebant, & optimum ac robustissimum quemque abducebant. Ita enerues prouinciæ; & illi qui dilecti, in longinquas & dissitas oras consultò trahebantur. Non enim facile res nouas audere aut mouere, inter ignotos & alienos. Ciuilis, qui Batauos ad rebellionem traxit, hoc quoque telo eos incitat: *Instare dilectum* (verba Taciti) *quò liberi à parentibus, fratres à fratribus, velut* SVPREMVM *diuidantur*. Idem Galgacus, dux Britannorum, in eodem Tacito: *Liberos suos cuique ac propinquos natura carissimos esse voluit: hi per dilectus* ALIBI *seruituri, auferuntur*. Atque eiusmodi auxiliorum,

* In I. Elector. cap. XXVII.

IIII. Hist.

rum, è variis gentibus, magna copia. quod & *Notitia Imperij* indicat, & Taciti hæc verba : *Nil validum in exercitibus, nisi quod externum.* Iterumque : *Prouinciarum sanguine prouincias vinci.* AVD. Artem video, & simul auxilia bello scripta, simul materiem subductam rebellandi. Sed ista profectò translatio dura : & quo exemplo ? LIPS. Haud facilè dixerim : nisi quòd similia iam olim noto. Romulus ipse populos vicinos in vrbem suam transtulit, Tullus Hostilius Albanos. Sed hæc leuia, & alio quodam fine. quid si totas gentes translatas doceam, eâdem illâ non rebellandi, aut coërcendi, caussâ ? Fecit Augustus in Sugambris & Sueuis, quorum *quadraginta millia* (hoc verius censeo ex Eutropio, quàm quod in vulgatis Suetonij libris *quadraginta* editur) tot inquam illa millia *traiecit in Galliam, iuxtaque ripam Rheni, sedibus adsignatis, collocauit.* Ita & Galliam impleuit, & ex hoste socium auxiliaremque fecit. Sed iudicio & consilio in hac re opus, ne plures suscipiantur aut traducantur, quàm coërcere possis: peccatumque à secutis Imperatoribus (maximè post Constantinum) qui Barbaris receptis, imperium & vrbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ translatio hæc habere possit. quâ Philippum Macedonem (callidum illum regnandi) vsum Iustinus prodidit: scribitque eum, *vt pecora pastores, nunc in hibernos, nũc in æstiuos saltus traijciunt; ita populos & vrbes, vt illi vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transtulisse.* Parabat & Alexander simile, firmando imperio, nisi mors interuenisset. Nam in Commentariis eius inuentum Diodorus tradit, *vt ciuitatum aliarum in alias migrationes fierent, itemque hominum traiectiones ex Asiâ in Europam, ex hac in illam:* & caussam addit, *vt gentes connubijs, commerciis, & amicitiâ inter se iungeret* : quæ ipsa haud vana planè est, aliam tamen & intimam non expressit. Antipater, qui in partem potentiæ successit, in idem hoc consilium: & Atheniensium vrbis potens, ipsam eiusque regimen ditioribus honestioribusque concessit; tenues, & quidquid inopiâ turbidum, eduxit, & ad xx. ∞. eorum in Thraciâ, agris datis, collocauit. Lego & Tigranem regem, cui bellum Pompeius fecit, *trecenta millia* è Ciliciâ & Cappadociâ in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda & meliori genere

implenda. Et vt vicina magis temporibus locisque tangam, Carolum Magnum satis scitum est, Saxones sępe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ nostræ oris posuisse. Ludouicus etiam XI. Galliæ rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vitâ diuelli quàm à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Galliæ vrbes aliquot, & suos in locum introduxit. Quid in nouo illo orbe etiam video? Reges Perüani tractus, quos *Ingas* ipsi appellant, pro firmamento status habebant, populos victos statim, cum totâ sobole, transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus *Mitimaes* patriâ linguâ vocabant. Habes de multitudine, & eius caussis. Ac quædam his inesse magnis Regibus imitanda ego scio: qui si exhauriunt semper (vt fit in militibus aut colonis emittendis) nec addunt: quid nisi fontem ipsum exhaurient & siccabunt? Seriò, seriò prouidendum est. Tu abi nunc, & cetera cras, si Deus volet, dabo. AVD. Haud libens, sed tamen pareo, & valetudini tuæ tenui parco. Vale, & firmare.

I. LIPSI

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA LIBER II.

CAPVT I.

De Priscis populi Romani vectigalibus, Decumis, Quintis, Scripturâ, Portoriis.

LIPS. Maturè sanè ades. AVD. Si pro meo voto, maturiùs, & vel conuiua in prandio tibi fuissem. LIPS. Licuit. & delectarer sanè vel assiduo hoc sodalitio, si Romanæ aliquæ mihi OPES. Ad quas sermo nos nunc duxit, & de iis videamus. Eas *Publicas* & *Priuatas* considerabo: & in Publicis, *Vectigalia* siue *Tributa*, tū & *Triumphales manubias*, denique *Liberalitates* aut *Erogationes*. Insistamus ordine, & primùm in *Vectigalibus*: quæ olim triplicia ferè, è *Decumis*, è *Pastione*, è *Portoriis*. Quod ad priores duas, ita de iis & origine earum Appianus: *Romani nunc hos, nunc illos Italiæ populos superando ac subijciendo, partem agri iis auferebant, atque opida & colonos condebant; aut si opida opportunè iam condita, hos inducebant. Agri igitur quod cultum erat, colonis ferè adsignabant; quod incultum (vt multa per bellum) id aliis cupientibus elocabant,* PARTE DECIMA *fructuum sibi retentâ in agris satiuis; in plantariis aut arboretis,* QVINTA; *in pastionibus autem, certum pretium definiebant in capita minoris pecoris maiorisque.* Pulcher & distinctus in eam rem locus: & quamquam de Italiâ dicit, tamen & producere ad prouincias licet, quas multas ita habitas, ex alijs scriptorum locis liquet. Etsi quædam arctiùs pressiusque habitæ; & præter hæc, Tributa etiam sua capitis pendebant. Sed quod ad hæc 1. Ciuil.

tria, etiam in Asiâ ea sic & in Siciliâ fuisse, Cicero alibi ostendit, & in his vectigalium summam ponit. Notabiliter in laudatione Pompeij: *Publicani familias maximas, quas in Salinis habent, quas in Agris, quas in Portibus.* Nam quod ad *Salinas*, viri docti iamdiu emendarunt *Siluis*, vt ad Pastiones referatur: etsi *Saltibus* ego mallem, viciniore litterarum lapsu. In eâdem oratione enim aliquoties hæc tria repetit, & iungit: etsi vectigal è Salinis quoque fuisse, sed non inter prima & magna, scimus. Et quod ad frumenti omnis *Decumas*, idem Cicero in Verrinis satis dixerit, quid in eâ re fuerit: nec obscurum est vel ex moribus hodiernis. De fructuum *Quintâ* in Appiano, id obscurius, imò incertius: quoniam idem Cicero in Verrem disertè nominat, *Vini & Olei decumas*, ostenditque Siculos ita dedisse. Quomodo igitur *Quintas*? nam ego ex vite, oleâ, ficu, pomo, nuce, intellegi & redigi Appiani vectigal velim; nec aliunde video posse. Nisi tamen de siluâ cæduâ intellegit: quod in medio relinquo. Sed in priore sententiâ si perseuerare lubet; dicendum est, mitiùs leniusque habitos Siculos, & peculiare id ibi fuisse. E *Pastionibus* genus alterum est, quod propriè & vulgò *Scripturam* appellabant. Exempla obuia, & iam alijs notata: caussam vocis Festus explicat: *Scripturarius ager*, inquit, *publicus appellatur, in quo vt pecora pascantur, certum æs est. quia publicanus* SCRIBENDO *conficit rationem cum pastore.* Cicero igitur de hoc vectigali capiendus: *Ita neque ex Portu, neque ex Decumis, neque ex Scripturâ vectigal conseruari potest.* Tertium est *Portorium*: quod scilicet in euehendo aut inuehẽdo (ἐξαγωγικὸν καὶ εἰσαγωγικὸν) pendebant. Res nota est: an & illa, quòd *Portarium* etiam fuerit antiquis? In Glossis lego, cum discrimine: *Portorium*, τέλος ἐν λιμένι, id est, VECTIGAL IN PORTV: *Portarium*, τέλος πύλης, id est, VECTIGAL IN PORTA. Et verò hoc quoque fuisse videtur, æuo præsertim inferiore, & sub Principatu: vt & in pontibus, & in viis, & portis adeò opidorum dederint, pro transgressu aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat: & apud Senecam lego: *Nec indignabitur sapiens aliquid impendere, vt limen transeat, cogitans & in põtibus quibusdam pro transitu dari.* Herodianus quoque ostendit exactiones fuisse ἐπί τε ὄχθαις ποταμῶν, καὶ λιμέσι πόλεων, ἔν τε ὁδῶν πορείαις: *in ripis fluminum,*

portibus

portibus opidorum, & viarum transgressibus : sed inter tyrannica habet, quia noua aut grandia, opinor; & ideò à Pertinace salubriter sublata.

CAP. II.

De Tributis & Capitatione. tum inquisitum in Modum vectigalium, & quid videantur reddidisse.

HÆC illa vetera sunt, & *Vectigalia* propriè dicta : quibus dies, & sagacitas, addo & necessitas, aliquid semper addiderunt. AVD. Hæcne propriè *Vectigalia*? atqui plura in id nomen video includi. LIPS. Plura, sed hæc primò: aut ne mentiar, solum ipsum *Portorium* primò, quia id scilicet è *vecturâ* : vnde Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus *Vectigal* propriè est τέλος, *Tributum* φόρος: Sed & in re ipsâ differunt, quòd illud res & fundos magis spectat & ligat; hoc capita ac mobiles opes. Sed quorsum ego ista? semel & seriò tibi dico, verba nunc non lustro; nec obsita aut tricosa antiquitatum quæro; satis, in luce aliquâ tibi ponere Romanam œconomiam, circa publicas has exactiones. Ergo Tributa, vt dixi, caput ferè tangebant : atque ita pessima conditio eorum, qui *Stipendiarij, ipsi atque agri*, vt Cicero alibi loquitur, essent. Tales Pœni, Hispani, & plures, qui per vim vltimam & bello pertinace victi essent. Appianus hoc ita expressit, vbi Scipio cum decem Legatis leges dant Carthagini victæ: *Hos*, inquit, *præmiis afficiunt, socios nempe populos aut reges*; τοῖς δὲ ἄλλοις φόρον ὥρισαν ἐπὶ τῇ γῇ καὶ ἐπὶ τοῖς σώμασιν: *aliis* (hostibus scilicet) *tributum definierunt in agros, & in corpora eorum.* Duo manifestò dicit, & Corpora siue *Capita* (vt Latini magis loquuntur) onusta, & terram ipsam. Tertullianus quoque ea iungit: *Agri tributo onusti, viliores*; & *hominum capita stipendio censa, ignobiliora. nam hæ sunt* NOTAE CAPTIVITATIS. Adiungit eruditissimus scriptor, hoc non nisi in verè victos, & vi subditos, vsurpatum: olim quidem, sed Imperatores, & ipse Augustus produxerunt, & valdè hæc Tributa In Lybicis.

dilatarunt. Ac *Capitum* vel *Capitationis* satis frequens mentio in posteriorum scriptorum, sed & Iuris libris: vbi non *Hominum* solùm *capita*, sed & *Animalium* leges: & quædam, quæ fateor in subnubilo mihi esse. At tu vniuersè hæc nunc noueris: videamus, quod nos quærimus, ecquid *Opes* ex his annuas liceat vestigiis odorari. Quæ vestigia tenuiter impressa fateor, tamen persequar & indagabo. Ac primùm de antiquis, & liberæ reip. opibus, locum esse volunt in Plutarcho istum. De Pompeij triumpho è Syriâ & Asiâ agit: dicitque, *Prælatum titulum, qui litteris indicaret anteà quidem Vectigalia reddidisse ad bis millies* HS. *ex ijs autem quæ ipse acquisiisset, redire ad ter millies quadringenties.* Prior summa, nobis efficiat *quinque milliones* (iuuat his compendijs, vulgariter magis quàm eleganter vti) altera, *octo milliones cum semisse.* Viri docti iam, & inter hos verè primus Budæus, existimant scripto hoc indicasse Pompeium: quòd ante id tempus, vniuersi reditus è vectigalibus non pluris essent; ab ipso autem iidem aucti plùs triente, & facti vt in extremo scriptum. Enimuerò libido, an ratio, mihi est dissentiendi? sed dissentio, & nego Plutarchum vel Pompeium de *vniuersis* sensisse. Nullum tale in Græco Plutarcho verbum est: quod moneo, ne temerè interpretibus, qui addunt, hoc accredas. Quæ ergo nostrâ mente scripti illius mens? nempe pro re subiectâ, & cùm de transmarinis illis triumpharet Pompeius, nec nisi ibi tunc res gessisset; verba eòdem referenda, & de Asiâ saltem finitimisque capienda. Quomodo? aliter etiam, quàm viri docti, in clausulâ. Duo enim dicit, & Asiam illam minorem, quæ sola ibi ante Pompeium prouincia, aut præcipua; illam, inquam, è vectigalibus *bis millies* dedisse: at verò eas prouincias, quas ipse super eam quæsisset, solas reddere *ter millies & quadringenties.* Puto me rem tangere, siquis iudicio inspicit: & do rationes. Primò, credétne quisquam è tot, tamque ditibus populi Romani tunc prouinciis, non plus *quinque millionibus* redisse? Quod vna Hispania hodie, vna Gallia, vel duplum donet. Ampliùs, *Decumas* vnius Siciliæ Cicero, *atque eas tenuiter æstimatas*, fuisse dicit *nonagies* HS: quod nobis est, CCXXV. *millium* Philippicûm. Decumas dico frumenti: & *hordei* non computat, & *leguminum*: quid iam *Vini, Olei*? quid *Portoria*, & *Pastiones*?

In Pompeio.

Valdè

Valdè tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc vniuersa ex proportione, suprà *quadringenties*, siue vnum millionem. Atqui Sicilia, quanta pars fuit Romani illius orbis? profectò nec centesima quidem: & valdè hoc valet ad ingentes illas Romanas opes. Ampliùs de ipsâ Asiâ nostrâ, Appianus scribit, Corn. Sullam, per bella Mithridatica, *imperasse illi quinque annorum vectigalia, sed statim danda.* Quantum igitur imperauit? ecce in Plutarcho hoc expressum, *viginti millia talentûm*: ij sunt *duodecim milliones* nostri. Age iam, diuide in quinque partes, nónne paullò minùs *millies* HS. annuo habemus? Atqui duplum oportuit, inquies. Ita, pro me & Plutarcho: sed hoc ipso tamen firmiter illos refuto, qui ex toto orbe *bis millies* colligunt, cùm ego dimidium ex Asiâ iam solâ. Res clara est. Sed quomodo igitur plus Pompeij æuo? nec id difficile dictu: siue quia ratio colligendi iam melior firmiorque; siue quia bella resederant, & ipsa Asia cultior feraciorque facta. Produci hæc talia semper solere, præsertim in pace, nec hodie est nouum. Docebo hoc clariùs? ex ipso iterum Appiano. apud quem M. Antonius triumuir, post pugnam Philippensem, in Asiam missus ad pecunias colligendas, in concione sic eos affatur: *Ne vrbibus agrisque pellamini, pecunia danda est in vsum militũ: nec ea maxima, sed quâ auditâ libenter acquiescatis. Dedistis hostibus nostris, Cassio & Bruto, in duobus annis tributa decem annorum: ea suffecerint & nobis, nisi quòd danda sunt in vno anno.* Quid hinc efficimus? nectimus iterùm Plutarchi verba, qui *ducenta millia talentûm* ab Asiâ tunc data scripsit. Atqui diuide in decem annos: quid trepidas? *viginti millia* annua surgunt, id est *duodecim milliones*. Et profectò, noli ambigere, præpotens & diues illa Asia dedit. In quâ tamen obiter moneo, res sæpe mutatas: & primò, cum testamento Attali Romanis relicta esset, Vectigalia imposita; id est *Decumas, Portoria, Scripturam*, sollenni more. Sed cùm publicani iniurij pro more suo essent, & sine publico bono sibi attererent ac tondérent; *C. Julius Cæsar, & iniurias, & iniurios ipsos sustulit, ac permisit ipsis Asiaticis fructus colligere ab agricolis, ac Tributa induxit.* Hæc ita ferè (etsi ipsa verba, quia pluscula, omisi) in eâdem oratione Antonius apud Appianum dixit. Quando autem

V. Ciuil.

à Iulio

Lib. XLII. à Iulio id factum, & de re ipsâ, apertiùs sic Dio Cassius: *A victo Pompeio, cùm Asiam obiter lustraret,* τοὺς τελώνας πικρότατα σφίσι χρωμένους ἀπαλλάξας, ἐς φόρου συντέλειαν τὸ συμβαῖνον ἐκ τῶν τελῶν κατεστήσατο: *Publicanos, qui acerbissimi in Asiaticos fuerant, remouit, & in Tributi collationem, id quod ex Vectigalibus redibat, mutauit.* Pulchra nota: & re ipsâ quidem melius leuiusque erat Decumas & talia dare: quare? quia pro anni prouentibus dabant, plus aut minus, vt ipsi accepissent, nec vltrà grauabantur: at eò tamen rem redegerat Publicanorum iniquitas (quos nulli Præsides aut leges satis domabant) vt omnes præoptarent magnum & certum aliquid dare in Tributo. Similis mens, vt addam, in Taciti loco:
I. Ann. *Achaiam ac Macedoniam onera deprecantes, leuari Proconsulari imperio, tradique Cæsari placuit.* Videntur enim Publicani tunc, pro veteri more, in populi prouinciis fuisse, & cum iis rapinæ; in Cæsaris non fuisse. Et iam in Plutarchi loco satis tibi factum, aut dictum? AVD. In priore membro satis, in altero quid adfers? Firmamentum ab ipso Pompeio, qui eodem illo tempore in Senatu gloriatus, *Asiam se, quam vltimam Prouinciarum accepisset, mediam reddidisse.* Ergo plurimum adiecit: & nominatim *Syriam* totam, illam diuitem; item *Phœnicen, Palæstinam, Ciliciam, Pamphyliam, Phrygiæ partem, Bithyniam, Pontum, Propontidem.* Hæc tanta, mirabimur tanto plus quàm Asiam dedisse? Hæc de Plutarchi loco. sed ex Portoriis etiam liquere in parte potest magnitudo istorum Vectigalium. Cicero in Verrem scribit, *Socios* (id est Publicanos) *ex Verris exportationibus perdidisse sexaginta* HS. *idque ex Vicesimâ portus tantùm Syracusani, & in pauculis mensibus.* Sunt valdè notanda. Si vnus ille portus, si in vno homine, & in solâ euectione, & in paucis mensibus, tantum adferre potuit: quid reliqui portus, in omni euectione, inuectione, & in totum annum? Sunt autem illa *sexaginta,* more nostro, circiter *mille quingenti* Philippæi. Et Cicero quidem non nisi *Vicesimam* disertè ibi in Portorio agnoscit: tamen *Octaua,* & qui eam accipiunt *Octauarij,* in Codice Iustinianæo memorantur. At in Quinctiliano & Symmacho, *Quadragesima.* Sed opinandum est, pro locis, aut mercibus, sed & temporibus variasse: maximè tamen pro mercibus, & vt grauius vectigal peregrinæ soluerent, ad delicias magis aut pompas, quàm vsum inuectæ.

C. Cæsar

C. Cæsar eius rei auctor, ex Suetonio : *Portoria peregrinarum mercium instituit*. Quæ haud dubiè ipsa Italia etiam pependit; etsi reliqua portoria, lege Metelli, in eâ sublata essent: quod Cicero malo publico factum notat, & recitat item Dio. Hæc sanè magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copiâ rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, vnguenta, & plura eiusmodi exotica inferebantur: quibus si *Octauam* imponis, quanti eâ sint? Argumento aliquo è Plinij hisce verbis: *Arabiæ felicius mare est. margaritas enim mittit:* MINIMAQVE COMPVTATIONE *millies* HS. *annis omnibus India, & Seres, Peninsulaque illa, imperio nostro adimunt*. Si * *millies* HS. emptæ eæ merces; pluris mox æstimatæ & venditæ, ergo & Portorium ex iis grande. AVD. Sed commemini alterius Pliniani loci, qui minuit, & à summâ illâ abit. Nam vbi de Indiâ sermo, *Indigna res, nullo anno imperiis nostris minus quingenties* HS. *exhauriente Indiâ & merces remittente, quæ* CENTVPLICATO *vaneant*. Ecce hîc *Quingenties* modò, id est dimidium habes. LIPS. Sed nempe ex Indiâ solâ: at alter ille locus Arabiam & Seres item iungit, & ex iis quídni alterum dimidium accedat? Nota autem inibi quòd ait, *centuplicato vaniisse* : quod rei nostræ facit. Cur enim tanti? cur mercatorum tam improbum lucrum esset? non fuit: sed duo sunt, quæ Pretium sic accenderunt, Itinerum difficultas, & Portoria. Quod ad illa, Plinius eodem illo loco describit, & addit *quotannis nauigari, sagittariorum cohortibus impositis*. Ea res & tutela, mercatoribus ad impendia accedebat. Iam Portoria ijs grandia. quod Strabo impressè notat in rebus Ægypti : scribitque, *olim quidem paucula naues ausas extra Sinum Arabicum ire, at nunc maximas classes nauigare in ipsam vsque Indiam, & ad vltima Æthiopiæ : vnde pretij maximi merces aduehant, & rursus aliò exportent. Ita fieri, vt* DVPLEX PORTORIVM *pendant*, *Inuectionis & Euectionis*: *atque ipsum portorium æstimatarum istarum mercium* GRANDE *item esse*. Hæc ita Strabo. & mirum igitur non sit, à duplici illo aspectu, Itineris & Portorij, pretia sic creuisse : maximè cùm & in Italiam aut aliò inuehenda, credam iterum soluisse.

Lib. XII.

*Duo milliones, & femis.

Lib. VI. cap. XXIII.

Lib. XVII.

CAP. III.

Inquisitum item in Capitationis modum, & pensum vniuersorum Tributorum.

DE Vectigalibus priscis hoc nunc satis: ad *Tributa* venio, si qua ea possim extricare. Metuo, & hæreo statim in eo *Capitationis*, quod vel maximum certissimumque fuisse arbitror: sed in modo, tenebras & nubes suas habet, nunc à me non pellendas. Fuítne indiscretim vniforme in omnia capita? an potiùs ex censu? Nam si illud; iniustitia manifesta adhæret. vt si quis pauper, liberos & familiam multam habeat, contrà diues, & cælebs sit & orbus. In Appiano strictura aliqua lucis affulgere videbatur, sed fortasse fallax. nam ait, *Iudæos sæpius rebellasse, eoque tributum capitis grauius iis impositum, quàm reliquarum facultatum. Esse autem & Syris & Cilicibus annuam Centesimam, pro modo census vnicuique.* Verba Græca sunt, si fortè examinare tecum velis: Καὶ διὰ ταῦτ' ἐστιν Ἰουδαίοις ἅπασιν ὁ φόρος τῶν σωμάτων βαρύτερος τῆς ἄλλης περιουσίας· ἐστι καὶ σύροις καὶ κίλιξιν, ἐτήσιος ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστῳ. Ego ad verbum tibi pænè reddidi: & efficiatur ex sermonis nexu, Iudæos *Centesimam* dare, sicut & Syros ac Cilices, pro Capitis tributo. Quo sensu? inquies. vt magis capias: soluere quidem illos & pro Agris, & pro Opibus; sed æstimatione omnium factâ, etiam *Centesimam* pro ipso capite dare. Hoc tale est. vt, si decem millia aureorum in censu habeam, soluam ex ijs annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes aut tenues sic non pressi: sed alia sunt quæ refellunt, aut certè morantur. Quid enim tum seruis fiet? quid filijs familias grandioribus? Dico grandioribus. nam vt & hoc addam, Vlpianus notauit, *In Syriis à Quattuordecim annis masculos, à Duodecim fœminas, vsque ad Sexagesimumquintum tributo Capitis obligari.* Atqui Serui & Filij tales, peculium suum nullum habent. Sed de seruis responderi potest, Dominum dependisse in suo capite, dum eorum æstimatio Censibus eius accedit. Et serui alioqui in iure, *caput non habere*, scribuntur. Quod ad filios, certum est parentes pro iis exsoluisse: sed quâ taxatione, an

In Syriac.

an non & eâ aliquâ pro parentum censu, hoc ignoro. Vellem, & res facta esset. Sed soluisse, in Panegyrico ita scribitur: *Tunc certè parentes* ADVLTORVM *non pænitet filiorum, quorum onera remissa sibi lætantur.* Vides filios parentes suos onerare, sed *adultos* iam & grandiores, ex Vlpiano suprà. Imò alibi, non ante *Vigesimum* annum capite obligatos, lego. Caussam autem opinor huius remissionis in ætate vel Puerili vel Senili: quòd etiam Romani olim Impuberes non censebant, & immunes à Tributo habebant. Addi potest, quòd hæc Capitatio, non aliud quàm quasi redemptio munerum & operarum seruilium fuit, quas populi scilicet victi, & serui facti, Romanis iam debebant. At pueri ad eas operas, aut senes, non idonei: ergo nec pro ijs soluant. Hæc sunt, si pro Censu Tributum hoc datum. Sed aliquis mallet, vniforme aliquid, & in omnia capita æquale. Nam sic Iudæi leguntur *Didrachmum* pependisse: & Christus ipse in Euangelio soluit. Quod Hieronymus quidem & Beda illuc retulisse videntur: sed alij tamen veriùs (inter hos Hilarius) ad Tributum, quod templo Iudæi debebant, in eo modo à lege diuinâ definitum. Exodum vide. Et Iosephus sanè ac Zonaras, sed & Xiphilinus, disertè scribunt *Vespasianum demum hoc instituisse, vt omnes vbique Iudæi duas drachmas Ioui Capitolino Romæ penderent, quas anteà* TEMPLO *Hierosolymitano solebant.* Nihil clarius: & Christi ipsa responsio (siquis examinat) à Tributo Cæsariano nos abducit. Sed aliquis etiam opponat Lampridij hæc in Alexandro: *Vectigalia publica ita contraxit, vt qui decem aureos sub Heliogabalo præstiterant, tertiam partem aurei præstarent. tuncque primùm Semisses aureorum formati sunt, & Tremisses. dicente Alexandro, etiam Quartarios futuros, quòd minus non posset. quos etiam formatos in monetâ detinuit, expectans, vt si vectigal contrahere potuisset, eos ederet.* Hæc euincere videntur, certum genus nummi cusum ad Tributa: & nisi fallor, Capitis, quæ sola certitudinem & vnitatem poterant habere. Nam in agris, animalibus, aut opibus, id planè variabat. Faciat aliquid Hesychius, qui scribit: Κῆνσος, εἶδος νομίσματος, ἐπικεφάλαιον: *Census, genus numismatis, capitatio.* Sed & in Sacris legitur, *Numisma census.* Tamen ob multa hæreo, nec temerè in hanc partem eo. Quid? *decem* igitur *aurei* in Lampridio, Capi-

Ad Constantium.

Matth. cap. XVII.

Cap. XXX.

Matth. cap. xxii. tatio fuisset? & posteà *Triens*? In ipso Euangelio, vbi *numisma census* quæritur: mox subijcitur, *Denarium obtulisse*. An ergo ille tantùm æqualiter in capita? ridiculum, nisi si Denarius aureus fuit. Quid firmiter definiam, nescio: res tenebras, vt dixi, habet, nec nostrâ nunc curâ illustrandas. Pluscula cogitaui aut collegi, fateor: sed intricatis, aut merè litterarijs, non nunc locus. Dico igitur breuiter, Lampridij locum hoc tantùm efficere, *Contracta omnia vectigalia: adeò vt qui* (pro exemplo) *decem anteà daret, nunc Semissem aut Tremissem*: & quia imminuta illatio erat, in eius rei memoriam voluisse & nummos minores Alexandrum cudi. Sententia autem tota & vera, *contraxisse eum: Tributa pleraque ad Trientem, conatum & ad Quadrantem: nec infrà potuisse*. Quod si quis pertendit, nummos pro modo Tributi ita cusos: vbi igitur illi sunt? cur prægrandes aliqui non exstant? Denique statim infinitos cusos oportuit, ad pensiones totius orbis. Nihil est: & Hesychij aut Christi verba hoc modò volunt, ipsum illud quod ex censu in Tributum darent, *Censum* appellatum; atque adeò pecuniam, siue grandis ea siue pauca esset. Quin hoc totum pro priore sententiâ magis fit, quòd Capitatio fuerit ex censu. Cur enim *Numisma census* dicatur, si ipsius census nulla habita ratio? Plura sunt: sed differo, & nunc inquiro, quod cœperam, in Capitationis fructum. Multum rediisse ex eâ, multitudo capitum dicet, quæ in Romano orbe. Iosephus de solâ Ægypto scripsit, *habere eam* * *septingentas & quinquaginta myriadas hominum, Alexandriâ exceptâ: idq; liquere ex tributo, quod in capita singuli pendunt*. Postrema hæc ita palàm Græcè habent: etsi interpres leuiter aliò deflexit. Sed argumentatur & colligit de Capitum numero, ex ipsâ Capitatione, & tabulis scilicet Censualibus, quas inspexit; aut ab ijs qui inspexêre, hausit. Nam etsi non Pueri aut Senes conferrent, vt prædixi: tamen & eorum nomina scripta probabile est, contra fraudes, & pro ceterâ diligentiâ aut curiositate Romanorum. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus (& *Alexandriæ incolas* etiam excipit, qui ipsi ad *centena* aliquot *millia*:) facile intellectu est, in quantum creuerit capitarium hoc vectigal. Adde enim alias prouincias in partem: quarum omnium in populis numerum sub Augusto voluit Suidas exprimere, atq; vtinam is locus rectè haberet!

* *Septem millienes cùm dimidio.*

Augu-

Augustus, inquit, *omnes subditos viritim adnumerare voluit, vt sciret quanta multitudo esset.* Καὶ εὑρίσκοντο οἱ τὴν ῥωμαίων οἰκοῦντες υι μυριάδες ϗ χίλιοι ιζ. ἄνδρες: *& reperti sunt Romanam ditionem incolētes quadringentæ & decem myriades, mille & septemdecim viri.* Falsi planè numeri, & perexigui: cùm sola Ægyptus vltrà donet. Emendare tamen, non nisi eius est, qui diuinandi artem certò tenet. At Tertulliani locum non insuper habeo, qui egregiè asserit copiam hominum, cultumque orbis, in suo, id est Seueri Imp. æuo. De Animâ, cap. xxx. *Certè quidem ipse orbis in promptu est,* CVLTIOR DE DIE, *& instructior pristino. Omnia iam peruia, omnia nota, omnia negotiosa. Solitudines famosas retrò fundi amœnissimi obliterauerunt, siluas arua domuerunt, feras pecora fugauerunt. arenæ seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur.* TANTAE VRBES, QVANTAE NON CASAE QVONDAM. *Iam nec insulæ horrent, nec scopuli terrent:* VBIQVE DOMVS, VBIQVE POPVLVS, *vbique respublica, vbique vita. Summum testimonium frequentiæ humanæ,* ONEROSI SVMVS MVNDO. *vix nobis elementa sufficiunt: & necessitates arctiores, & querelæ apud omnes, dum iam nos Natura non sustinet.* Nihil impressiùs dici potest de pleno frequentique orbe: quod item ad felicitatem, quæ sub Romanis, licet ducas. Sed vt distinctè de Capitatione nil dicam, tamen de vniuersis Tributis aliquid, dum siluas & lustra excutio, videor indagasse: & ponam. Velleius, vbi de auctis finibus imperij, & prouincijs adiectis, ita ait: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasque gentes: quarum titulis Forum eius prænitet,* PAENE IDEM, *factâ Ægypto stipendiariâ, quod pater eius Galliâ, in ærarium reditus contulit.* Verba ea tollo & appendo, *penè idem* soluisse Ægyptum, quod Galliam: ergo ista plus etiam dedit. Quid si inueniam Tributi igitur Ægyptiaci modum? propemodum in Strabone, qui sic tradit: *Ciceronem in oratione quapiam scriptum reliquisse, tributa ex Aegypto rediisse Ptolomæo illi qui Cleopatræ pater fuit, talenta annua duodecim millia & quingenta.* Vbi hoc Cicero, nescio: hodie non exstat, & puto tamen fuisse in eâ pro Rabirio Postumo, quia argumentum eius tale aliquid vel admittit, vel petit. Sed parùm hoc ad rem: illud maximè, quod Strabo adnectit, his verbis: *Si igitur ille rex neglegenter & ignauè imperans, tantum redigit: quid* NVNC *censendum est,*

In verbo Αὔγουστος.

xvii.

 cùm

cùm omnia TANTA DILIGENTIA ET ORDINE *administrantur, itemque Troglodyticâ & Indicâ negotiatione sic aucta?* Satis præit nobis & adserit, multo plus in Triburis Ægypti suo, id est Augusti vel Tiberij, æuo fuisse: quàm olim suo Ptolomæis. Atqui si tunc tot illa dicta talenta (ea faciunt *septem milliones & semissem:*) quidni ad *decem aut duodecim milliones* producamus in sequenti æuo? nec nimium censeo me dixisse. AVD. Censeo te dixisse Lipsi, censeo. Nam primùm Strabonis illud Diodorus Lib. XVII. refellit, qui lustrasse sub id tempus Ægyptum scribit, & *accepisse ab iis qui res rationesque Regias tractabant, illum accipere supra sex millia talentùm annua.* Iam de Galliâ etiam habeo quod dicam: sed tu de isto priùs. LIPS. Semper mihi res cum Diodoris? amo scilicet hoc nomen, ob vnum illum virum. Sed tu scito breuiter, Diodorum si ab Ægyptijs hoc accepit, Ægyptiaca igitur talenta etiam intellexisse, quæ maiora Atticis, & habent minas siue libras *octoginta*: quod Plinius ex Varrone scripsit. Ita igitur si consideras, haud nimis ea *sex millium* summa à *Duodecim* abit, etsi tamen abit. Sed addit Diodorus, *plus* etiam accepisse: quod ipsum nos iuuet: & denique Ciceroni ac Straboni lubet meritò, præ Diodoro, credere atq; adhærere. Enimuerò opes Ægypti magnæ, reditusque: & Iosephi verba tu II. Excid. hæc audi. *Tributorum,* inquit, *multo amplius Romanis per singulos menses pendit, quàm vos, ô Iudæi, toto anno: & præter pecuniam, annonam frumentumque quattuor mensium vrbi Romæ.* Ita Agrippa rex in concione Iudęos alloquitur: & duo ex iis discas, grande aliquod Ægyptios intulisse; & Iudæos vix duodecimam eorum partem. Sed vt cœperam dicere, si tantum istud Ægyptus: quid iam Gallia, quæ plus, ex Velleio, & ratione (nam multo grandior laxiorque est) plus, inquam, longè dedit? An minus igitur, quàm XV. *aut* XX. *milliones?* AVD. Et hîc erat Lipsi, in quo volebam te non reprehēsum fortasse, sed repressum. Quid clamas de Galliâ? os tibi claudit Suetonius, vel te restituente: *C. Cæsar Galliæ* CCCC^es^. HS. *in annos singulos, Tributi nomine, imposuit.* Hoc tu ita ex libris veteribus: hoc & Eutropius idem dicit. Atqui *quadringenties* illud, quid nisi *vnus millio* est? vt videas corruere tot illos à te superstructos. LIPS. Ego tamen firmiter satis struxi: nec machina hæc tua deiicit, aut quatit. Nam restitui

restitui ita, fateor, libros secutus: sed quid si in numeris aberrantes? non insolens est: & hîc, cùm inquiro & penetro, planè est factum. Dic sodes tu aut alius, illa ampla, illa diues Gallia (sic enim semper habita & laudata) non nisi *millionem* annuum in tributo dederit? O clementiam imperij Romani! ô illos benè meritos de vrbe, quam ceperant; de populo, quem ad extremum armis prouocarant! Non sunt ista profectò: & audeo adfirmare Suetonium atque Eutropium scripsisse ∞ ∞ ∞ ∞. id est, *quater millies*. Ea summa *decem milliones* reddit: minus inquies, quàm Ægyptus: ita est, sed addo, & ratio comprobat, aucta hæc Tributa largiter, & vel in duplum, ab Augusto esse. Nam ille censum per Gallias *instituit, opus nouum & inadsuetum Gallis* (vt Claudius in Oratione apud Senatum loquitur) & eâ ratione immensum auxit. Quod fecit idem in alijs prouincijs, & in Syriâ etiam, vt ex Euangelistâ notum: itemque in Hispaniâ, sed temporibus diuersis. At iam, mi Auditor, si solæ Ægyptus & Gallia ad xxx. *aut circiter milliones* pependerunt: quid totus orbis reliquus? An non Syria & Asia tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? & multa omitto: & concipere summas vereor, sed suprà * *centum quinquaginta milliones* fuisse, animo hoc sentio, & ore etiam promo. *Vide Notas.

CAP. IIII.

De Aerario militari, & Vigesimâ, Vigesimaquintâ, Centesimâ ad id explendum.

O IGITVR opes immensas cùm considero! & maximè in *diligentiâ* eâ quam Strabo commemorat, cuius exemplum etiam iocosum, lubet dare. Scribit idem alibi, *Gyarum se venisse* (non insulam, sed scopulum) *à pauculis piscatoribus habitatam. atque eos ipso illo tempore quo adfuit, Legatum ad Cæsarem misisse, deprecatum grauitatem tributi. Nam impositos sibi centum quinquaginta denarios, cùm ægrè centum possent pendere.* Tu rides? licet: sed vides quàm nihil eos fugerit, & saxa & rupes etiam habuerint

rint sub tributo. Nec de magnis sanè prouincijs hoc Senecæ acceperim: *Caium Caligulam** *centies* HS. *absumpsisse, vt prouinciarum tributum vna cœna fieret.* Mediocrium dico aut tenuium prouinciarum: nam ampliores, quanto amplius? Et finem ego hîc putabam: sed tamen alia etiam se obijciunt & occurrunt, sine fraude magnâ Ærarij non omittenda. Nam Augustus ille, qui valdè rem Romanam auxit; etiam onera, & hîc quoque pro nomine suo fuit. Nam is *Ærarium militare* seorsim instituit, & ad id explendum reditus nouos & certos. Suetonius

*CCL M. Philipp.

Ca. XCIX. ita: *Quidquid vbique militum esset, ad certam* STIPENDIORVM PRAEMIORVMQVE *formulam adstrinxit: definitis, pro gradu cuiusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum, ne aut ætate, aut inopiâ, solicitari ad res nouas possent. Vtque perpetuò, ac sine difficultate, sumptus ad* TVENDOS *eos* PROSEQVENDOSQVE *suppeteret, Ærarium militare cum* VECTIGALIBVS NOVIS *instituit.* Notandum est, duplici pecuniâ opus fuisse, ad *Stipendia* & ad *Præmia*: quod seorsim Suetonius dixit, ad *Tuendos*, in militiâ scilicet; & ad *Prosequendos*, nempe post militiam, & à missione. Quid autem? inquies, an tot igitur illa tributa non sufficiebant alendo & ornando militi? Suffecissent omnino, nisi & alia publica onera, eaq; immensa fuissent, in populo pascendo, in ludis dandis, in operibus, in magistratibus & officijs: & quæ distinctè aut accuratè dicere, non sit huius loci. Vtinam Appiani liber exstaret, qui hæc omnia fuit complexus! Ita enim ipse, initio operis, vbi id diuidit & disponit: *Vltimus liber,* inquit, *habebit* COPIAM MILITAREM, *quam & quantam Romani habeant; tum &* PROVENTVS PECVNIASQVE, *quas per singulas gentes capiunt; item quid in* CLASSES *impendant, & si quid erit huiusmodi.* O pulchrum, ô desiderabilem illum librum! sed petijt: scire tamen Appianus illa potuit, tum quia & ipse in Republicâ fuit, tum quia moris rationes illas imperij in publico edi. Suetonius de Caligulâ: *Rationes imperij ab Augusto proponi solitas, sed à Tiberio intermissas,* PVBLICAVIT. Rationarium, siue & Breuiarium imperii, hoc idem Suetonius alibi appellat: & Tacitus explicat describitque, cùm *prolatum* à Tiberio *libellum* scribit, *quo* OPES PVBLICAE *continebantur. quantum ciuium sociorumque in armis, quot classes, regna, prouinciæ, tributa aut vectigalia,*

lia, & largitiones ac necessitates. O hunc quoque laudabilem morem. cùm Princeps rationes quasi cum Republicâ ponit, & ostendit nihil sibi quæri propriè, aut insumi. Sed abeo à meâ re, admiratione talium: & semel dicenda fuerunt. Nos igitur iterùm suspenso gradu quæramus quæ perierunt, aut in obliuionis aquis latent. Dixi *Ærarium militare* institutum nouiter ab Augusto, & ad id implendum quęsitos fontes. Tres repperit, *Vicesimam, Vicesimamquintam, Centesimam.* *Vicesima* fuit *hereditatium*: de quâ in hunc finem institutâ apertè ita Dio, in actis anni DCCLIX. *Postquàm multæ pecuniariæ rationes propositæ, & spretæ fuissent, ad Ærarium militare: placuit tandem seditque, vt Vicesima esset hereditatum & legatorum, quæ cuique obuenissent testamento: exceptis tamen aut sanguine valdè iunctis, aut admodum pauperibus, quos hoc onere liberarunt*. Lib. LV. Duo venisse in hanc vicesimam vides, *Hereditates* & *Legata*: Deus bone, quanta & quàm crebra ea, vel in Româ tantùm? Quot illîc diuitiæ, & quoties, per capturas & aucupia, ad externos translatæ? Soluebant igitur sæpè Vicesimam: & nemo ambigat fuisse incredibile Vectigal. Excipiuntur tamen hîc *Proximi*, vel *Pauperes*: & Nerua ac Traianus etiam, posteà mitigarunt, quod in Plinij Panegyrico diffusè est videre. Atque vt verum fatear, hoc Tributi genus imitabile videatur, nec graue etiam pendentibus: cùm lætitia magni & inopinati sæpe prouentus obruat vel minuat sensum inferendi. Sed fons alter, *Vicesimaquinta mancipiorum*. de quâ Tacitus: *Vectigal Quintæ & vicesimæ vænalium mancipiorum* (à Nerone) *remissum: specie magis, quàm vi; quia cùm venditor pendere cogeretur, in pretium emptoribus accrescebat*. Lib. XIII. Annal. Id autem Aerario militari accessisse, Dio item scribit, anno post *Vicesimam* institutam. *Cùm etiam pecuniâ*, inquit, *opus esset, & maximè ad Vigilum cohortes iam institutas, Augustus vectigal Quinquagesimæ, in venditione mancipiorum, induxit*. Dico *Quinquagesimæ*: & sic in Græco est, τὸ τέλος πεντηκοστῆς: an non tamen πεντεικοστῆς rescribendum, leui mutatione, id est *Vigesimæquintæ*, pro verbis claris Taciti, sit considerandum. Magis est, vt putem sic fuisse, & Romano scriptori accredam. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. De cre-

britate, alibi dicemus: de pretiis, quis nescit Daphnidem vænisse (in Plinio) *trecentis millibus & septingentis sestertijs?* id est, *septem millibus quingentis septemdecim* Philippæis cum dimidio: grande pretium in vno fluxo & mortali homine, & quem solus *Grammatici* titulus commendabat. Ab eâdem classe & arte Lælius Præconinus (in Suetonio) emptus *ducentis millibus nummûm*: quæ sunt *quinque Philippæorum millia.* Iam Caluisius ille Sabinus (in Senecâ) *plures anagnostas habuit, & singulos centum millibus emptos.* Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, cottidie pænè dixerim, væniebāt? Et Iurisconsulti quidem pretia seruorum definiunt: *in communi aliquo viginti aureos; in artifice, medico, notario, eunucho, triginta, quinquaginta, sexaginta*: & quamquam Romani aurei sunt (id est duplices nostri) tamen modica illa æstimatio, nec in venditione locum habet, quę nimis sæpe excessit. Alio fine à Iurisconsultis ea sunt scripta: æstimationis communis caussâ; & fortasse ad Portoria aliquis etiam trahet. Sed tertius fons, *Centesima*, quæ *rerum vænalium* fuit: de quâ Tacitus, in Tiberij rebus. *Centesimam rerum vænalium deprecante populo, edixit Ærarium militare eo subsidio niti.* Si omnium autem vænalium, quæ & quàm infinita summa fuit? Si in auctione tantùm; minor, sed & sic grandis. Suetonius quidem sic restringere videtur, qui in Caligulâ *Centesimā auctionum* appellat, *& remissam Italiæ* ab eo Principe notat. Finiui de Ærario militari: quod propriè quidem ad ipsum facit. Aliâs non nescio, & pœnas siue mulctas legum, item damnatorum confiscationes sæpe in hoc ærarium relatas. de quibus Plinius in Panegyrico: *Locupletabant & fiscum & ærarium, non tam Voconiæ & Iuliæ leges* (Papias intellegit, de maritando) *quàm Maiestatis, singulare & vnicum crimen eorum, qui crimine vacarent.* Et magna quidem hæc ratio fuit: sed illa Maiestatis rarò, nisi à deterioribus, vsurpata. Tetigisse hæc satis sit: nos nunc ad alia imus.

Lib. VII.

CAP.

CAP. V.

De Metallis, & argenti, auri, aliarúmque rerum fodinis.

AVD. An & aliud igitur restat? LIPS. Aliud, aliaq; potiùs, vt dixi. AVD. Hem, quousq; accumulabimus? & vide ne patientiam omnem illis excutias tot onera ferendi: imò & mihi pænè fidem. LIPS. Confide, benè & firmiter imponam, & testimoniorum suis vinculis ligabo. In istâ re pecuniariâ, an ipsam eius materiem, id est *Metalla* omittã? nefas. magni ex iis reditus, & in varijs locis: & reditus quidem innoxij, iusti, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoq; nobis donat. Cassiodorus pulchrè: *Metallarij sine furto diuitias rapiunt, optatis thesauris sine inuidiâ perfruuntur, & soli sunt hominum, qui absque vllâ nundinatione, pretia videantur acquirere.* Iterumq; mox addit: *Aurum per bella quærere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium; in suâ verò naturâ, iustitia.* Nescio tamen, ô bone Cassiodore, nescio de *Iustitiâ*: & an non Sæuitia aliqua admixta? certè, vt illi tunc quærebant. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla: quos in subterraneo illo carcere, fames, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ipse Cassiodorus non dissimulat: *Intrant homines caligines profundas, viuunt sine superis, exsulant à sole: & dum sub terris compendia quærunt, nonnunquam lucis gaudia derelinquunt.* Ægyptiorum hoc inuentum fuit. *quorum reges* (ait Diodorus) *omnes criminis damnatos, item ex hostibus captos, siue quis regem offendisset, ipsum & totam cognationem interdum, auro effodiendo deputabant: simul & facinorum pœnam sumẽtes, simul & quæstum vberem ex eorũ labore capientes.* Atq; hi tali interdum numero apud Romanos, vt Polybius ad Carthaginẽ Nouam, fodinis in Hispaniâ, *non minus* XL. *millia hominum* scribat *assiduè in opere versari.* Plinius etiam notat, *Censoriam legẽ fuisse Ictimulorũ aurifodinæ in agro Vercellensi, quâ cauebatur, ne plus quinque millia hominũ in opere Publicani haberet.* Nec id credito miseratione aut curâ pereuntiũ factum: sed cautione, & dispẽsatione operis,

Lib. I. Li. XXXIII. cap. IIII.

vt ne in vnâ conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit, de numero operarum. Strabonis locus est, qui abdicare à Rep. aut Principe Argenti
Lib. III. omnes fodinas videtur, relinquere tantùm Auri. Verba: Ἔστι δὲ καὶ νῦν τὰ ἀργυρεῖα, οὐ μέντοι δημόσια, οὔτε δὲ ἐνταῦθα, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις τόποις, ἀλλ' εἰς ἰδιωτικὰς μετέστησαν κτήσεις. τὰ δὲ χρυσεῖα δημοσιεύεται τὰ πλείω: *Sunt autem & nunc Argentariæ in Hispaniis, non tamen publicæ, neque* ILLIC *neque in* ALIIS LOCIS, *sed ad priuatas redempturas sunt redacta. Aurariæ autem pleraque publicè exercentur.* Ambigua mihi hîc sententia est, velítne venditas Argentarias priuatis, certâ pensione aut illatione; an dumtaxat elocatas, vt olim solet. At in Aurarijs aliter, quas ob lucri magnitudinem ipsi Principes exercent. Ex hac quoque metallariâ parte igitur, magnum vberemque factum quæstum, & nostra ætas doceat: maximè cùm pulcherrimas fœcundissimasque Fodinas variè haberent, vt in *Hispaniis, Gallijs, Norico, Salassis, Illyrico, Pannoniâ, Thraciâ, Macedoniâ, Proconneso*: quarum singulatim testimonia dare possim, sed fidei meæ nunc hoc credes. Habuit & Italia, putatque Plinius *aliam nullam fœcundiorem metallorum quoque tellurem esse*: sed interdicto Patrum cautum, vt ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc, fuerunt & *Cretariæ*, & *Picariæ*, & *Salmariæ*, *Ærariæ*, *Ferrariæ*: & nullum genus quæstus è terrâ omissum.

CAP. VI.

De Vrinario vectigali & Chrysargyro, item de Meretricio.

IAM & alia video. AVD. Bonâ veniâ Lipsi, etsi auidè audio, tamen tædere incipit tot illationum. Quid faciemus his opibus, & quin potiùs erogamus? LIPS. Alia, alia: & ab Augusto & priscis ad nouiores, atque adeò auidiores, veniamus. Exordium à Vespasiano (nam Caligulam consultò omitto, qui multa & insana instituit, sed mortua cum ipso) à Vespasiano, dico: qui, vt communiter de illo Suetonius, AVXIT *tributa prouinciis, nonnullis &* DVPLICAVIT. In paucis verbis quanta accessio rerum,

attritio

attritio subditorum? Et quídni ille solita augeret, vel duplicaret, qui instituit & excogitauit etiam pudenda? Nam *Vrinæ vectigal commentus* est, quod idem scriptor tradidit: & notus, cùm filio pecuniam ad nares admouisset, in eâ re eius iocus. Origo huic Vectigali & caussa, quòd in publico amphoræ aut dolia stabant ad Vrinam reddendam: quam Fullones, opinor, vertebant deinde in suum vsum. Túne rides? AVD. Largiter. & vah Vespasiane, non alia tua sagacitas in excogitando? LIPS. Sed Principes etiam secuti tenuerunt, siue auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, historijs decantatum. Georgius Cedrenus quidem eò trahit apertè. *Chrysargyri pensio fuit*, inquit, *talis, vt quisque mendicus aut pauper, meretrix siue iam emerita, omnis seruus itemq; libertus, inferrent in ærarium pro* VRINA *&* STERCORE, *iumentorum etiam & canum: siue in agris, siue in opidis habitarent. Et homines quidem vtriusuis sexus, Nomisma argenteum; equus, mulus, bos tantumdem; asinus & canis, folles sex.* Cum Cedreno Constantinus Manasses facit: *Chrysargyrum sustulit Anastasius Imperator. quod erat, vt omnes viri, fæminæ, pueri, serui, liberi, nummum argenteum, nomine* STERCORIS ET VRINAE *fisco darent. Idem muli, equi, boues.* Proh sancta fides! quanta hæc pecunia fuisse debuit, ex omni genere pænè viuentium? & quæ vnquam Capitatio accessit? Miror, & simul indignor, hæc tam fœda & tristia à Constantino nostro Magno instituta: si tamen ille. Nam Zosimus asserit, & eum culpat: * Euagrius ex professo negat, & hunc vt hostem optimi Principis inuadit. Sanè videtur à Vespasiano exemplum, quicumque auxit & produxit. AVD. Phui, phui hæc talia! & odor mihi nares spurcat. LIPS. Quid tu auertisti? viri proceres & reip. primi hoc munus colligendi ambibant, *non aliter* (Euagrij verba) *quàm militarem aliquam Præfecturam, aut Ciuilem magistratum.* O indignitas! sed Princeps dignitatem addebat, qui & *in Sacrum ærarium hanc pecuniam recipiebat*: vt idem ille Euagrius notat. Ne miremur Iuuenalem iam olim scripsisse, de ijs quos fortuna amaret:

* Vide lib. III. Eccl. Hist. cap. XXXIX.

Conducunt foricas. & cur non omnia? cùm sint
Quales ex humili magna ad fastigia rerum
Extollit, quoties voluit Fortuna iocari.

Atque isti pudendarum sordium lucrique exercitores aut conductores sunt, quos *Foricarios* Iurisconsulti appellant. AVD. Mihi ridere hîc lubet res humanas. LIPS. Quid ita? AVD. Nam qui pulchriores ludi sunt, quàm vel instituí tributum in hæc talia: vel collectores eis honestissimos admouere? An istud non est illudere & insultare, non dicam dignitati, sed libertati? LIPS. Tibi sic videtur, & nobis hodie: & tamen, vt nunc quoque mores aut cupidines, aliquis seueriorum fortasse fuisset inter illos Foricæ candidatos. Sed aliquid occurrit. quid? turpe & pudendum item, & dignum suo auctore. Caligula *ex capturis Prostitutarum vectigal instituit, quantum quæque vno concubitu mereret.* Ita Suetonius: sed quod credo cum illo periisse: etsi postea quoque sub Heliogabalo *Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum fuit.* Ista fœda, & Romano nomine indigna: nec sustulit tamen optimus Imp. Alexander Seuerus, sed dumtaxat in Lamprid. *Sacrum ærarium vetuit inferri, & ad instaurationem Theatri, Amphithetari, Circi deputari.* Ex quo verè dixeris, magnum & hoc Vectigal fuisse, cùm ad tantorum operum restitutionem conferret. Sed mittamus, & finiamus. Nam ad posteros Imperatores & Græcanicos, non lubet ire: etsi multa & ij inuenerunt aut collegerunt, & quidam eorum diuitias mirandas.

CAP. VII.

De opibus Byzantini imperij: & clausula ac finis Tributorum.

AVD. Etiámne Græcanici? quî verò id potest, imperio iam tenui, diuiso, & sic minuto? LIPS. Potest: nec in rationes aut vias omnes pecuniæ lubet inquirere, ipsam tibi dabo. Basilius Imp. (vixit sub annum Christianum *octingentesimum*) à Zonarâ scribitur, *implesse totum Ærarium, & ipsos aditus viasque, pecuniis confertim stipatis. Habuit,* inquit, *in thesauris* DVCENTA MILLIA *talentûm auri. Nam alterius pecuniæ* NEC NVMERVS *iniri poterat, adeò vt terræ eam infoderet, ærariis aut repositoriis vbique repletis. Quin &* ARCVLAS *habuit lapillis gemmisque pretiosis plenas, cùm aliis, tum illis quæ candent, & quas*

& quas Margaretas propriè appellamus. In quibus verbis *ducenta illa millia talentûm auri*, quid reddunt? ipsos *mille & ducentos milliones*. Vbi nunc argentum illud infinitum & innumerum? ego non arbitror infra, imò supra, aurum fuisse. Vbi gemmæ & lapilli in arculis? itidem æquasse. O mira, ô reiicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuò sibi attestarentur! Enimuerò hoc grande in Græcanicis, Iudæus etiam scriptor longè pòst, affirmat: cuius *Itinerarium, Beniamini* nomine, Arias Montanus edidit, vir plurifariàm doctus, & nobis peramicus. Is ante annos circiter CCCC Europam, atque alia, peragrauit, & scribit se Constantinopolim quoque venisse. *In eâ vrbe*, inquit, *vidi res atque* OPES INENARRABILES. *Deferuntur enim in Principis palatium quotannis Tributa, quibus* TVRRES *implentur coccineâ purpureâque veste, & auro: ita vt* NVLLVBI TERRARVM *par congestæ pecuniæ exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam ipsius* SOLIVS VRBIS *vectigal, ex Foris venalium, & Portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad* VIGINTI MILLIA AVREORVM IN SINGVLOS DIES *accedere*. Quid tu facis? quò abis? AVD. Fugio. LIPS. Sanè bellus comisque es: postquam benè te sermone saturaui & excepi, abis, nec vel salutas. AVD. Salus te amet Lipsi, sed magis Veritas. Ego vt hęc tam vana, tam monstrosa, stans patiensq; audiam? Fugio. nam in os tibi resistere aut refellere, pudor me arcet. LIPS. Exsoluo te hoc vinculo, fac si potes. AVD. Nam satis attendisti Lipsi (vt *Turres auri, & Gemmarum arculas* omittam:) vnam vrbem, in vnumquemque diem, dare *vicena millia*? LIPS. Attendi. AVD. *Aureorum* etiam? LIPS. Aureorum, & fortasse veterum, qui duplices fuêre ad hos nostros. AVD. Proh Deus, vbi terrarum sum? & tu etiam auges? LIPS. Es hîc in meo solo. Sed age, gratiã augmenti fecero: sint menstrua *sexcenta millia* aureorum nostrorum, sint annui *septem milliones*, & pænè quadrans. Quid hoc te percutit? maiora diximus. AVD. Sed nõ in vnâ vrbe. Prouinciarum, & quidem grandium, hoc tributum sit: atq; hodie, regnorum. LIPS. Non abnuo. sed nempe Byzantium, id est *Noua Roma* hoc dedit: & tunc quidem in suo flore. quid autem censes (vt obiter addam) illam veterẽ olim dedisse? Sed ego sanè hoc non nimis miror: illud magis, quę opes esse potuerint,

in tam

in tam exiguis tunc finibus, ad pompam & apparatum illum Principalem. Lege Curopalatem, si vis, *De officiis aulæ Constantinopolitanæ*, & adiunge Græcos alios: videbis Persas, & Medos omnes, vinci ab his Byzantinis. At ego tamen assensum tibi non impero: auctores meos dedi: tu aut alius, huc aut aliò ite. A V D. Sed vnum etiam, Lipsi, quærere liceat. Cùm sic vrges tanta eos olim dedisse: quî potuerunt miseri, & fuerunt oneri ferundo? Nam nos sanè hodie non possimus. L I P S. Non possimus? dico ego nos facere. A V D. Nugaris, vt liberè loquar. nam vbi hodie Principum etiam magnorum istæ opes, aut ærarij vbertas? L I P S. Non est, fateor: & caussæ aliæ etiam sunt, sed & illa quam, pro meâ nunc mente, dicam. Non vni Regi aut Principi, quisque in suâ prouinciâ, damus, vt olim: sed variè magis & diuisim, ita vt summa magna ad vnum non redeat, magna tamen contribuantur. Quomodo? in exemplo nostro vide. Conferimus hodie Principi quædam; post eum, Ordinibus; post hos, Magistratibus opidanis; post istos, Toparchis municipiorum aut pagorum. Denique Ecclesiæ etiam & Ecclesiastici, quàm multa à nobis habent? & iustissimè quidem, atque ex lege diuinâ, sed tamen habent. Hæc igitur omnia si conferas, & in aceruum iungas: affirmo tibi nos paria, aut plura dare. Quid, quòd concussiones & raptus militares omitto? quæ maxima ratio est, & misera nostra Belgica satis sentit. Negabis in vnam cænam militarem, rusticum aliquem plus imputasse, quàm in annuum tributum? Atque hæc non semel eueniunt, ô quando tollenda? quando securitas & pax erit, aut saltem disciplina militibus? quando œconomia & ordo in acceptis expensisque? Ista sint; fortiter & audacter dicam. tondeant accidantque nostri Principes, renascemur.

C A P.

CAP. VIII.

Pecunia è Triumphis, & aliquot eorum inspecti, æstimatiq;.

AT satis in totâ re *Tributariâ* iam dixi: alia via se ostendit & aperit (quoniam de militibus tetigi) *Militaris*. Quæ ea est? lata, trita, & per quam cù muli atque aceruí pecuniarum inuecti. Pecuniarum? imò vasorum, coronarum, vestium, gemmarum, & quidquid dici appetendum, aut æstimandum potest. Ne teneam te, intellego *Opes* quæ è Prædâ & manubiis, per *Triumphos* inferebantur. Quot autem isti fuerunt? quàm multi, supra modum & fidem, vberes diuitesque? Liuius distinctè plerosque eorum recenset, & describit: mihi quid opus est? satis sit, opinor, tangere, & specimen eorum aliquod, per ætates, dare. Fuêre igitur Triumphi à Romulo, vsque ad extrema Augusti, circiter *trecenti duodecim*: & ex his primi non nimis vberes, tamen modici, & magis magisque creuerunt. Vt ecce sub Regibus L. Tarquinij Superbi triumphum reperio, qui victâ *Suessâ Pometiâ* & captâ, *tantum prædæ rettulit*, (notante Dionysio) *vt sacratæ diis decimæ explerent quadringentorum talentorum numerum*. Ergo fuit in cumulo, *quater mille talentûm*: id est, *viciesquater centena millia* Philippicorum. Magnæ sanè ab vno bello & victoriâ, si consideras, opes. Post eiectos deinde Reges, insignis L. Papirij Cursoris, de Samnitibus, habetur ab ipso Liuio: qui sic describit. *Triumphauit in magistratu*, INSIGNI, *vt* ILLORVM TEMPORVM *habitus erat, triumpho. Nobiles aliquot captiui, clari suis patrumque factis ducti. Æris grauis magna vis transuecta, vicies centum millia, & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex* CAPTIVIS *dicebatur. Argenti quod captum ex* VRBIBVS *erat, pondo mille trecenta triginta. Omne æs argentumque in ærarium reconditum, militibus nihil datum ex prædâ est*. Verba pluscula dedi, vt videas vnde etiam ea præda manubiæque parari solent: & ferè è Captiuis, quos ingenti numero sub coronâ væ
num- Lib. x.

dabant; aut è Spolijs opidorum publicis priuatisque. Summa autem illa Æris efficit, *vigintiquinque millia trecentos triginta* Philippæos: Argenti, *tredecim mille trecentos.* Ac tales ferè, aut minores, omnes illi vsque ad Tarentinum, triumphi: qui in-
Lib. 1. cap. xviii. cidit in annum Vrbis CCCCLXXIIX. De quo ita Florus: *Nec enim* VLLVS PVLCHRIOR *aut speciosior in vrbem triumphus intrauit. cùm* ANTE HVNC DIEM *nil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitium arma vidisses. Tum, si pompas aspiceres, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque delitiæ.* Et valdè ipse quidem aut nimis (vt est ille scriptor affectuum aut excessiuum) nimis, inquam, veteres illos abiicit: & hunc tamen non immeritò attollit. In eâ vrbe & parte Italiæ, gustauit Romanus Græcanicas delicias & diuitias, quas affatim posteà hausit. Sed nota in iisdem Flori, *purpuram, signa, tabulas* illata: quod verum fuit, & deinceps etiam sollenne. Atque adeò (digna obseruatu res) quidquid notabile aut optabile orbis, aut in eo vrbs aliqua haberet; per hanc viam portamque Triumphalem id Romam ferè inuectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratuum. Iam verò, postquam copiæ & arma extra Italiã missa, in grandes illas, & priscis opibus, aut victoriis quoque, inclytas regiones: quid auri; argenti, spoliorum non relatum? P. Scipio cccc ex Hispaniâ (in
Lib. xxviij. Liuio) *argenti præ se in ærarium tulit* XIIII *millia pondo, trecenta, quadragintaduo: & signati argenti magnum numerum.* Ea pondo faciunt, *centum quadragintatria millia, quadringentos, viginti* Philippæos. Etsi ille tamen Triumphus non fuit (nam sine magistratu eas resgesserat Scipio) sed pecunia dumtaxat Triumpha-
Lib xxx. lis. Idem iterùm, victâ Carthagine (pariter in Liuio) *intulit in ærarium argenti pondo centum millia triginta tria.* Si ita accipis, vt sint *triginta tria millia* etiam, voce ἀπὸ κοινοῦ repetitâ (vt equidem opinor) tum erunt nobis *ter & decies centena triginta millia* Philippûm. At alter Scipio, victâ & dirutâ eâdem Carthagine,
Lib xxxiij. cap. xi. rettulit (vt Plinius adnotauit) *quater milies* CCCC. LXX. M. *pōdo.* & addit: *Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum imperij æmula, quod* NVNC IN MENSARVM *est apparatu.* Qui numeri tamen parùm fortasse probi sunt: & si tot illa millia legas, quî potest verum esse, mensæ alicuius priuatæ ministerium tanti

[illegible] ?

fuisse? Quin exiguas opes Plinius indicare voluit, scripsitque meâ sententiâ: *quattuor millia, quadringenta, septuaginta pondo.* Ea efficiunt *quadraginta quattuor millia* Philippicûm, & *septingentos.* Neque miremur minus quàm anteà relatum, quia pleraque vrbs, dum capitur, incensa & diruta fuit. Ita opes perditæ; aut ruinis oppressæ. Quod autem inibi etiam sequitur, in pari mendâ videtur: *Posteà victâ Numantiâ, idem Africanus in triumpho militibus* XVII. *millia pondo dedit. O viros illo Imperatore dignos, quibus hoc satis fuit!* Nam quomodo laudet vel parcimoniam Scipionis, vel modestiam militum, si maior summa diuisa, quàm tota Carthago habuit? Et essent ea pondo, *centum septuaginta millia* Philippæorum: quæ redderent in *viginti millia* militum (vt ponamus tot fuisse) circiter *octo Philippicos cum dimidio* viritim. Nimis magna hæc largitio in illo æuo restricto sit: nec sanè pro Plinij mente. Sint *septem millia pondo*: & plus satis erit. Sed quid facio? per Triumphos omnes ibo? finis non sit: & Liuius distinctè ac descriptè in plerisque temporum horum fecit. Lustra si voles: iuuabit videre, & magis, si-quis in summam & aceruum colligat triumphales omnes opes. Fac vel in Asiâ solâ, vel magis Hispaniâ: non admiratio solùm in animo tuo gignetur, sed stupor. Fortasse ego * alibi: nunc, vt institui, per ætates aut sæcula quosdam tangam. Vt hunc L. Æmilij de Macedonibus: *qui (vt Velleij verba dem) tantum* PRIORES EXCESSIT, *vel magnitudine regis Persei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, vt bis millies* HS. *ærario contulerit, &* OMNIVM ANTEACTORVM *comparationem amplitudine vicerit.* Simulacra ibi fuisse super ceteros vult: & quid mirum? cùm prisci illi Macedones, quidquid hoc elegantiarum esset, ex Græciâ totâ & Asiâ iamdiu collegissent? Pecuniæ etiam modum producit ad *bis millies*: id est, *quinquagies centena millia* Philippûm. AVD. Magna summa est, & ex vno triumpho: sed quod fugere te non puto Lipsi (si fugit, suggero) Liuius eam atterit, & ad *millies* reducit. Ita enim legitur: *Summam omnem captiui auri argentiq; translati,* HS. *millies ducèties fuisse Valerius Antias tradit.* Magis etiam Plinio minuitur, in quo ista: *Intulit & Æmilius Paullus, Perseo rege deuicto, prædam pondo trium millium, à quo tempore populus Romanus tributum pendere desiit.*

* *In alterâ parte* ADMIRANDORVM.

Lib. XLV.

Lib. XXXIII. cap. III.

LIPS. Hæc reiicimus, & Critico naso damnamus. Meritissimò: tu putas Valerium illum Antiatem, qui omnia augere solet, & supra verum sæpe euehere (in Liuio non semel notatur) hîc ita parcum & oris modicum fuisse? Non arbitror, & minimum *bis millies ducenties* scripsisse: etsi ipse Liuius addat, *maiorem etiam summam, ex numero plaustrorum, ponderibusque auri & argenti generatim ab ipso scriptis, effici.* Quod ad Plinium: is verò numerus rideri magis, quàm carpi meretur. Et itáne *tria millia pondo auri* (vt ponamus vel id solùm fuisse) nec ampliùs, Macedonia dederit? Hoc erat, cur populus Romanus Tributo liberaretur? cur iste, super *omnes priores triumphos*, conferetur? Atqui *tria millia pondo auri*, faciunt *trecenta millia* sola aureorum. Quin tu, me arbitro, cum libris quibusdam priscis lege, *è Macedonicâ prædâ sestertiûm ter millies.* Est veritas. nec mouet, quòd minus in Velleio sit: fortasse & ille augendus: in Suidâ quidem lego, *reperta in thesauris Regis Persei, in auro argentoque, sex millia talentûm*: id est, *tricies sexies centena millia* Philippûm. Quod si in solis thesauris & ærario peculiari Regis, quid in reliquâ prædâ publicâ opidorum, aut priuatâ hominum fuit? At verò Cornelius Sulla, etsi splendido triumpho, minus intulit:

Lib. xxxiij. scriptumque in Plinio, *transtulisse auri pondo* * XV. *millia, argenti*

*1500000. aureor. *pondo* * *centum quindecim millia*: si tamen & hîc numeri incor-

*1150000. Phil. rupti. Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo quem de rege Mithridate & Oriente duxit. Velleius: *Magnificentissimum de tot regibus, per biduum, egit triumphum: longeque* MAIOREM OMNI *ante se illatâ pecuniâ, præterquam à Paullo, ex manubiis intulit.* Quid tamen istud, vicisse omnes, præter Paullum,

*Vide Notas. In Pompeio. in modo pecuniæ? Ille verò & Paullum vicit: si * verè Plutarchus, *viginti millia talentûm in ærarium intulisse.* Nam ea sint, *centies vicies centena millia* Philippûm. Et verè Plutarchus: & in Velleio emendandum, *præterquam Capitolio*: vt mox dicam. Vicit ergo Paullum: non tamen iterùm sine nodo, quem ipse Plutarchus ligat & nobis iniicit, dum in Catone minore scribit: *Gloriatum eum, quòd tantum argenti ex Cypro, cùm nec vnum militem haberet, reip. contulisset, quantum nec Pompeius è tot bellis, & concusso orbe terrarum, rettulisset.* At enim Cato rettulit, non nisi *septem talentorum millia*, in eodem Plutarcho: quid ergo dicemus?

dicemus? Illud in Catonis illatione, minutum & corruptum esse, ad *vigintiseptem millia* aut circiter reformandum. Enimuerò deprædicatæ illæ Cypriæ gazæ haud maximæ sint, nec sic per inuidiam quærendæ, si non vltra *septem talentorum millia* productæ. Sed de Pompeij quidem grandibus manubijs quis dubitet, cùm & in solos milites largitum, donatiui triumphalis nomine,* XVI. *millia talentûm* Appianus scribat? Magna hæc omnia sunt, & verè illo *Magno* digna: sed hunc hîc quoque C. Cæsar, vti acie, vicit & superauit. Appianus ait *quater eum triumphasse* (nam quintum differt:) *& intulisse sexagintaquinque millia talentorum.* Scis tu quid hoc efficiat? *trigintanouem* nobis *milliones*: plus triplo eius, quod Pompeius intulisset. Tu me respicis, & vultu arguis: quid est? AVD. Ex fide Latini scriptoris, hæc non sic esse: tu Græco magis accedis? Nam Velleius de omnibus Cæsaris triumphis, id est quinto illo Hispaniensi etiam addito: *Pecuniam ex manubijs latam, paullò ampliùs sexies millies* HS. disertè scribit: qui sunt dumtaxat *milliones quindecim.* Et sanè, meo animo sufficiunt. LIPS. Credo equidem tuo animo, & arcæ etiam tuæ, si quis inferat: sed non sufficiunt, pro magnitudine tunc vel Romanâ, vel Iulianâ. Imò tu rescribe meo animo, *deciessexies millies*: conuenientissimè ad Appianum. Nam ista sint *quadraginta milliones*: atque aliquid scilicet accesserit ex prædâ Hispaniensi. Ex paucis his vides, immensas opes in Ærario cumulatas è Triumphis: quos non omnes, imò nec decimam partem dedi. Ergóne Plinij libris fides aut puritas sit, dum scribitur C. Cæsar iste, initio ciuilis belli, Ærarium compilasse, *& protulisse ex eo laterum aureorum* XVI. *millia, & in numerato pondo trecenta*? Profectò non sit: & perexigua ista, & quasi furfures aut folia, pro torâ illâ massâ, & tam vetustâ, auri argentique. In veteribus legitur: *Laterum aureorum* XV. *argenteorum* XXXV. *millia, & in numerato* HS. *quadringenties.* Sed nec ea summa pro tot triumphis: etiam si in laterculo quoque *decem pondo* imputes, quod Budæus fecit. Sed diuinare tamen omitto, cùm fulcrum non est cui innitar. Lucanum, si vis, lege furtum hoc Iulianum valdè exaggerantem.

*96ooooo Phil.

CAP. IX.

De Auro Coronario, & Coronis dictum.

TRIVMPHALIA habes: mentior. largiter etiam restat: Quid illud? *Aurum Coronarium*, quod specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo eius, vt socij & amici, victori Imperatori *Coronas aureas* offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primò quidem *Coronæ* ipsæ datæ, aut missæ: posteà inualuit, vt pro iis Pecunia offerretur. Hæc accepta à Sociis, aut Subditis: & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos planè vetus, & à Græcis, nisi erro, ad Romanos imitatione translatus. Apud Athenæum quidem Chares, in re-
Lib. XII. bus Alexandri magni, ait, *post victum Darium, missas* CORONAS *partim à Legatis gentium, alijsque, æstimatas decem millibus ac quingentis talentis*. Atque alibi talia legas. Iam apud Romanos, crebrum. vt in Liuio, cùm Cn. Manlius Gallogræcos vicisset,
Lib. XXXVIII. eoque terrore Asiam liberasset; *missæ vndique legationes non gratulatum modò venerunt, sed* CORONAS *etiam* AVREAS, *pro suis quæque facultatibus, attulerunt*. Itaque idem Manlius in trium-
Lib. XXXIX. pho tulit (apud eumdem Liuium) *coronas aureas ducentas duodecim, pondo*: id est, vt singulæ fuerint librales. In triumpho, inquam: & ita obtinuerat, vt eæ coronæ ante ipsum victorem latæ, populo ostenderentur. De eo Festus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ* PRAEFERVNTVR, *quæ antiquis temporibus propter paupertatem laureæ fuerunt*. Iamantè etiam
Lib. XXXIIII. in Quinctij Flaminini triumpho Liuius: *Coronæ aureæ*, DONA *ciuitatum, translatæ centum quattuordecim*. Itemque in Scipionis Asiatici, numerat *aureas coronas ducentas trigintaquattuor*. At verò Appianus in Cæsaris, *bis mille octingentas viginti duas, easque pondo viginti millium quadringentorum quattuordecim*: ita vt *decem pondo*, aut circiter, plerasque necessum sit fuisse. Neque equidem pro magno aut vero habeo, quod Plinius quasi in-
Lib. XXXIII. cap. III. ter raræ magnificentiæ exempla scripsit: *Claudius cùm de Britanniâ triumpharet, inter Coronas aureas, vnam* VII. *pondo habuit*,

habuit, quam contulisset Hispania citerior, alteram IX. *quam Gallia comata, sicut titulus indicauit.* Minuta, minuta hæc sunt; nec vel Clau dio, vel tam ditibus prouincijs, ad ostentandum, digna. Vt minimum, fuit DCC. pondo, iterumque DCCCC. vel potiùs ∞. Etsi non ad vsum tales, sed pompam modò fuisse sciamus. Ideoque & de his Tertullianus capiendus, libello de Coronâ: *Sunt & prouinciales aureæ, imaginum iam, non virorum, capita* MAIORA *quærentes.* Benè *Prouinciales*, quia ab ijs datæ. Nec coronæ solùm ipsæ, sed aurum ac pecunia ad coronas: atque id propriè *Aurum coronarium*, de quo & titulus est in Codice Iustinianæo. Seruius ad hoc Virgilij: *Dona recognoscit populorum*, notat: *Aurum coronarium dicit, quod hodie à victis gentibus datur. Imponebant autem hoc Imperatores propter concessam vitam.* Non rectè omnino, nec ab ipsis iam victis ob vitam datum, sed à socijs amicisque, vt dixi. datum tamen in pecuniâ, titulo coronario. Vt apud Polybium (in Fragmentis) οἱ γερραῖοι ἐστεφάνωσαν τὸν ἀντίοχον τὸν βασιλέα πεντακοσίοις ἀργυρίου ταλάντοις: *Geræi coronarunt Antiochum regem quingentis argenti talentis.* Vt apud Liuium populus quidam Asiæ, *Manlio ingredienti fines vt cohiberet à populatione militem, in coronam auream* XV. *talenta offerunt.* Et hoc prætextu rapinas extorsionesque vsurpatas, quis non colliget? Cicero Pisoni obijcit: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi Imperatoribus ex prouinciá decedentibus, ad decorandum triumphum.* Sed istas leges spernebant. & Dio Cassius quosdam notat, *cùm res leuiculas gessissent, triumphum sibi, vel à Cæsare vel ab Antonio, impetrasse*: καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ, inquit, χρυσίον πολὺ παρὰ τῶν δήμων ἐς τοὺς στεφάνους ἐσέπραττον: *Et isto hoc prætextu, multum auri à populis, quasi ad coronas, colligebant.* Imò verò & ab ipsis Italis, qui tamen immunes talium videbantur esse. Cęsar quidem ita fecit. de quo idem Dio, cùm ex Asia, victo Pharnace, redijsset: *Ibi quoque* (Romæ) *magna pecunia coacta. quam partim titulo* DONI, *vt erant* CORONAE, *statuæ, & talia, collegit; partim mutui nomine accepit.* Decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Ideò miretur fortasse aliquis, ipsum illum Græcum postea scribere, de L. Antonio M. fratre: *quòd is, cùm triumphasset Kalendis Ianuarijs, in quibusdam Mario se comparabat, aut &* Lib. XLIX Lib. XLII. Lib. XLVIII.

prapo-

præponebat. in eo maximè, quòd is Marius aut nullam, aut vnicam omnino coronam accepisset; sibi verò cùm alij, tum populus tributim (quod ante ipsum nemini) coronas dedissent. Ait nemini id contigisse: atqui, nónne ipso narrante, iamantè Cæsari? Sed obseruetur, *tributim*: in eo nouitas, & est hoc quod Cicero irridet, *Patronum quinque & triginta tribuum fuisse.* Ideò igitur & *tributim* dederunt, nouo more. Sanè Italos dedisse, vel ex eo liqueat, quod Augustus de se in lapide Ancyrano dicit: MVNICIPIIS. ET. COLONIIS. ITALIAE. CONFERENTIBVS. AD. TRIVMPHOS. MEOS. QVINTVM. CONSVL. REMISI. ET. POSTEA. QVOTIESCVMQVE. IMPERATOR sum appellatus, AVRI. CORONARIVM. NON. ACCEPI. Gloriatur verè. & consonat in illo ipso quinto consulatu Dio Cassius, qui notat, *eum tunc benè audisse vulgò,* ὅτι παρὰ τῶν πόλεων, τῶν ἐν τῇ ἰταλίᾳ, τὸ χρυσίον τὸ τοῖς στεφάνοις προσῆκον, οὐκ ἐδέξατο: *quòd ab opidis Italiæ, aurum, ad coronas conferri solitum, non accepisset.* Cuius exemplo Hadrianus (in Spartiano) *aurum coronarium Italiæ remisit, in prouinciis minuit.* Sed & Ammianus, inter testimonia liberalitatis Iuliani ponit, *tributorum indicta admodum leuia, & coronariũ remissum.* Eo enim paullatim iam ventũ erat, vt hoc *Coronarium* non minus Tributis ferè attereret; nec in triũphis modò, sed in lætitiâ quacumq;, & primordiis imperij, daretur. In Ammiano scriptum, *Tripolitanos misisse legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiniano, ob imperij primitias, oblaturos.* De ipsis coronis Synesius, qui se quoque Legatum à Cyrenensibus ad Arcadium missum ait, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν, φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχήν: *coronaturum auro quidem caput Imperatoris, philosophiâ verò eius mentem.* Apertissimè item Capitolinus in Antonino Pio: *Aurum coronarium, quod adoptionis suæ caussâ oblatum fuerat, Italicis totum, medium prouincialibus reddidit.* Atque ex hoc licet intelligere, quæ sit & quanti *Oblatio*: cùm inter Tributi genera recensent, *Canonem, Oblationem, Indictionem*: etsi, alio quoque titulo & specie, Oblationes. Sed de hoc nostro, Suidas: στεφανικὸν τέλεσμα παρὰ ῥοδίοις οὕτως ἐκαλεῖτο. ἐπειδὴ αὐτόνομοι ἦσαν οἱ ῥόδιοι, βραχύ δέ τι μέρος ῥωμαίοις ἐπὶ τιμῇ πέμποντες ἐτήσιον, ὡς οὐ φόρον ἡγεμόσι μᾶλλον, ἢ στέφανον φίλοις διδόντες: *Coronarium vectigal apud Rhodios ita dicitur, quoniam liberi sunt Rhodij, exiguum autem aliquid Romam quotannis mittunt, non vt tributum*

Orat. de Regno.

dominis, sed quasi coronam amicis dantes. Notetur illud *quotannis:* nam & hoc ita factum, ac velut honorarium tributi genus exactum. Procopius de Theodato notat, rege Gothorum: *pactum eum cum Petro, Iustiniani Imperatoris Duce, decedere Sicilia tota, & quotannis coronam auream mittere Iustiniano trecentarum librarum.* Lib. I. de Goth. Quid, quòd lego ciuitates in aliâ occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Sullæ funere *suprà bis mille coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas* scribit, atque addit expresse; *dona ciuitatum, aut legionum quibus præfuerat.* Habes & intellegis, opinor, de Coronis & Coronario. AVD. Satis. sed quid iis post prælationem factum, aueo equidem scire. LIPS. In templis, & Capitolio maximè, videntur dicatæ. Plinium eò traxerim, de Coronis: *Inde natum, vt etiam triumphaturis conferrentur, in templis dicandæ.* Nam etsi de aliis ibi coronis, tamen in occasione tangit hunc morem. Liuius, de legatis Saguntinorum: *Non grates tantùm agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream, in Capitolium, victoriæ igitur, ferre.* Lib. XXVIII. Quod itaque suprà, in Velleio erat: *Præterquam Capitolio intulit:* huc referri potest, vt non venerint in rationes illas Coronæ, & alia dona siue aurum, quę Ioui Capitolino Pompeius intulit aut dedit. Mos enim ita fuisse videtur: vel ex Suetonij de Augusto notâ. quem ait sedecim *millia pondo auri, vnâ donatione, in cellam Iouis Capitolini contulisse:* quod fecit statim ab Ægyptiaco triumpho. Imò & Triumphale ipsum aurum interdum, aut pars eius, ibi condita. ex Plinio, qui *duo millia pondo auri perisse, Pompeij tertio Consulatu, è Capitolini Iouis solio, à Camillo ibi condita,* scribit: fortasse vt religio magis seruaret. Lib XXXIII. cap. 1. Atque ad hoc etiam tale aurum referendum videatur, quod Suetonius in Cæsare notat: *Eum primo consulatu tria millia pondo auri furatum è* CAPITOLIO, *& tantundem inaurati æris reposuisse.* Planè hoc est. nam de Ærario compilato, ad alterum Consulatum facit, nec id quoque in Capitolio. Solent tamen & alia templa Auro coronario exornare. vt Augustus de se, in lapide Ancyrano: *In Capitolio, & in æde Diui Iulij, & in æde Apollinis, & in æde Vestæ, & in templo Martis Vltoris consecraui, quæ mihi constiterunt circiter (millenis)* AVRI CORONARI *pondo trigintaquinque millibus.* At prior Cæsar,

Coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persoluit. quod ita Appianus.

CAP. X.

Impensa publica in Militem, Magistratus, Populum: & de Frumentatione.

PERAGRAVI & emensus sum *Triumphalem* viam: tempus desinere, nec addere vltrà, sed erogare. Nónne videtur Auditor? AVD. Certè videtur. nam ego censeo, nisi expendimus largiter, omnem Romam iam illationibus tot auri implendam. LIPS. Ego verò exhauriam, & expendam non loculis, sed totis saccis: vt ipsum iterùm miraturus sis, vnde ad tot Expensas vllę Opes. Oceanus si Ærarium fuisset, dixisses desiccandum. Impendia igitur sub Principibus (vlteriora omittam) Duplicia fuere, *Necessaria*, & *Arbitraria*: ex quibus sanè colligas immensas & verè ADMIRANDAS quasdam opes. Nam Necessaria illa impendia, ferè trium generum: in *Militem*, in *Magistratus*, in *Populum*. De militibus res clara est, Stipendiis alendos, Emeritis prosequendos: & id perpetuò, in legionibus & præsidiis perpetuis iam factis. Hæc partitè non exsequor, satis à me in *Romanâ Militiâ*, &* alibi, factum. De Magistratibus, intellego duplices fuisse, in quos largiter & statim expendendum: *Vrbanos* & *Prouinciales*. Vrbanis quidem Augustus instituit, ad onera subleuanda, ad ludos prębendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. *Prouinciales* autem, vel plurimum auferebant, vt ipsi plures, & per prouincias dispersi. Nam ita Suetonius: *Auctor & aliarum rerum Senatui fuit, in quis, vt* PROCONSVLIBVS *ad mulos & tabernacula, quæ publicè locari solebant,* CERTA PECVNIA *constitueretur.* Et quamquam *Proconsules* modò nominat, tamen* longiùs spectauit, & *Præsidibus* communiter, aut & *Procuratoribus*, aliisque *Officiis* datum. Quanta ea expensio fuit? immensa, vel hoc argumento: quòd Cicero L. Pisoni obiicit, eunti in Macedoniam, vt Proconsuli, *sestertium centies octogies, quasi Vasarij nomine, datum.* Ad sola Vasa, inquam, id est

*Com. 1. ad Ann. Tac.

Cap. XXXVI.

* *Et solet Suetonius largiter eâ voce vti.*

id est ornatum & instructum, tot illa sestertia data scribit; & obiicit, non quia contra morem fuerit, sed quia supra modum. Nimium adsignificat, collusione quadam, ad tributum. Quid igitur? esto vel * *Centies* tantùm summa ordinaria: esto vel *Quinquagies*: in tot illis talibus, nónne immensum accresceret? Et plura accedunt huic generi, vt *Curatores* variorum munerum alendi, vel ornandi; vt *Legati* exterarum gentium admittendi, & munerandi: & quæ scimus in omni Republicâ esse. Iam de *Populo*, perpetui etiam & certi in eum sumptus: & præsertim ad Alimenta. Nam iamantè institutum, Principes tenuerunt, vt plebem egenam aut tenuem perpetuâ frumentatione pascerent; atque eâ magno labore & sumptu parandâ, aduehendâ, & tum gratis distribuendâ. Mira hęc res sit, siquis consideret: & planè inter omnis æui, omniumque gentium, ADMIRANDA. Sed tractaui olim in Electis, quid nunc retractem? AVD. Imò obsecro Lipsi, hîc ei suus locus est: & quid si aliquid firmius aut plenius tibi obseruatum? LIPS. Obseruatum, non nego: vt in talibus dies diei est doctor. Breuiter dicam, quæ pro nostro argumento. Frumentatio igitur vetus Romę, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus & annonâ arctâ, quasi benignus pater, misertus plebis, frumentum aliquando diuisit, non tamen nullo, sed modico ære. Accessere Tribuni statim, & hoc tam populare sibi vindicarunt, variis Frumentariis legibus latis. Vltimus in hac re Clodius, *Annonariam legem tulit, vt frumentum, quod anteà populo semisse æris ac trientibus in singulos modios dabatur,* GRATIS *daretur.* Ita Asconius: atque hæc origo deinde & continuatio gratuiti frumenti fuit. Senatus quidem, statim à coniuratione Catilinæ, largitione hac tali vsus erat, auctore ipso Catone: sed nescio, an sine vllo pretio. In Plutarcho hoc sic narratum, sed verbis quæ pensitanda sunt. Ait, *C. Cæsarem in Præturâ res nouas tentasse, populo suspenso & mobili, ob Catilinarias illas turbas. Cato igitur, vt præueniret,* ἔπεισε τὴν βουλὴν ἀναλαβεῖν τὸν ἄπορον καὶ ἀνέμητον ὄχλον εἰς τὸ σιτηρέσιον. ἀναλώματος μὲν ὄντος ἐνιαυσίου χιλίων καὶ διακοσίων καὶ πεντήκοντα ταλάντων: *suasit Senatui assumere egenum & non distributum populum ad frumentationem, etsi sumptus esset mille ducentorum quinquaginta talentorum.* Id sit trecenties

* 250000. 25000. Phil. Vide Notas.

HS. more Romano; noſtro, *ſeptingenta quinquaginta millia* Philippicorum. Vides igitur impendium in hanc rem, quod illo æuo fuit: etſi alter Plutarchi locus (in Cæſare) minuit nonnihil, & vbi de hac ipsâ re agit, numerat ſumptus non niſi *ſeptingentas quinquaginta myriadas drachmarum*: quod ſit Latinis, *ducenties vicies* HS: nobis, *quingenta quinquaginta millia* Philippeorũ. Sed verius eſt, hunc locum reſcribendum, augendumque ad illum priorem. Opinor autem & creuiſſe poſteà impendium, latâ lege Clodij, quæ totum frumentum gratificaretur, de quâ dixi. Quin & ſub Impp. largiter creuiſſe, cùm plures adſcripti, & claſſes etiam inſtitutæ (haud dubiè magno impendio) ad tranſuehendum. Quis tamen numerus accipientium fuit? reperio aliquando ad *trecenta viginti millia* cepiſſe: ſed Iulius Cæſar minuit. de quo ita Suetonius: *Ex viginti trecentiſque millibus accipientium frumentum è publico, ad centum quinquaginta retraxit*: aut ſi Dionem audis, *ad centum ſexaginta*: quia dicit ad *mediã partem redactos*. Paruum diſcrimen: ſed Auguſtus deinde auxit, & *ducenta millia* fecit. an & Tiberius? etſi ille minimè popularis: tamen recenſet in Senatu (apud Tacitum) *quibus è prouinciis, & quanto* MAIOREM *quàm Auguſtus, rei frumentariæ copiam aduectaret*. Ergo & in plures, niſi fallor, diſtribuendam. AVD. Mehercules Lipſi, grandis hic numerus: & tot illi Romæ pauperes? LIPS. Pauperes, aut ſaltem qui ſubleuari gauderent: inter quos liberti, & id genus, maximè fuêre. Dionyſij locus notabilis, admonentis multos ideò manumitti,

Lib. IIII. ἵνα τὸν δημοσίᾳ διδόμενον σῖτον λαμβάνοντες κατὰ μῆνα, καὶ εἴ τις ἄλλη παρὰ τῶν ἡγουμένων γίγνοιτο τοῖς ἀπόροις τῶν πολιτῶν φιλανθρωπία, φέρωσι τοῖς δεδωκόσι τὴν ἐλευθερίαν: *vt frumentum, quod publicè datur, accipientes in menſes ſingulos, & ſiqua alia liberalitas Principum in pauperes fiat, id totum Dominis ferant à quibus facti ſunt liberi.* Vides fraudes, quæ etiam factæ: aut ſaltem, quomodo, quos pudêret ipſos è publico paſci, id fecerint ſuccidaneâ libertorum perſonâ. AVD. Aliquoties iam audio de *menſtruo frumento*: ergóne ea diſtributio? LIPS. Illa ipſa, & in cuiuſque menſis initio (ſiue *Nonis*, vt Suidæ viſum, vnde & *Annonas* ridiculè deriuat) accipiebant. Quomodo? per *Teſſeras*: quique eas habebat, ad *Curatores frumenti diuidendi* ibat, munus inſtitutum ab

Auguſto.

Augusto. Quattuoruiri enim erant, iique ex honestioribus, & qui ante quinquennium Præturâ functi essent: quod Dio notauit. Etsi *Præfectus* etiam *annonæ* proprius, illustri honore: sed qui de aduehendo & adseruando in horreis satageret, non propriè de diuidendo. Multa circa hanc rem: sed minuta quid opus exsequi? de numero iterùm aliquid videamus: in quem videtur Seneca tenuiores omnes ciues inclusisse. *Frumentum, inquit, publicum tam fur, quàm periurus, & adulter accipiunt, & sine discrimine morum* QVISQVIS CIVIS *est*. Sed ita tamen accipio, vt admitti debuerint & inscribi: atq; ideò meliores libri referunt: *quisquis incisus est*. In tabulas nempe, huic rei factas. Sed de numero tamen capientium iterùm sub Principibus fluctuo. Dixi de Augusti *ducentis millibus*: sed P. Victoris, quem Schottus noster vulgauit, scriptio videatur augere. Nam ait disertè: *Huius* (Augusti) *tempore, ex Ægypto vrbi annua ducenties centena millia frumenti inferebantur*. Modios sanè intellegit: sed quanta ea summa sit ex solâ Ægypto? Atqui Africa iam addenda est, quę duplum ad Ægyptum dedit. Hoc enim ita palàm & adfirmatè Iosephus scripsit, in oratione Agrippæ regis ad Iudæos: *Africam octo mensibus populum Romanum pascere, Ægyptum autem quaternis*. Valdè notabilis locus: & idem est in Hegesippo, qui transscripsit. Ex hac igitur ratiocinatione, frumentum vrbi illatum annuum fuerit *sexcenties centena millia modiorum*. Sint in dies circiter, *centum sexagintaquattuor millia octogintatria*. Heu, ingentem copiam! & quæ sufficiat, si inspicis, vel *vicies centenis* hominum *millibus* alendis. Nam Modius paullò plus minúsve Romanis pendit xxv. libras: sed Romanas tamen libras, id est duodecim vnciarum. AVD. Hem Lipsi, & tu credis hæc vera esse? quî possunt? nam antè dumtaxat de *ducentis millibus*, aut largissimè, *trecentis viginti* frumentantium est dictum. LIPS. Dictum. sed nempe etsi non plures caperent, plures tamen fruebantur & alebantur. Nam censendum est, plerosque istorum qui caperent, Patresfamilias fuisse, vxorem, liberos, seruulos habuisse. Itaque largius valdè quàm in vnum caput capiebant: & videtur tessera siue donatio ordinaria fuisse in singulos, *decem modiorum*, quod in Electis notaui. Iam & hoc cogitandum, plures etiam in consortium huius frumen-

Lib. LIIII.

 ti ve-

ti venisse. An non probabiliter Vrbanos illos omnes milites? sanè in Herodiano lego, *Seuerum, præter alia quæ indulsit, militibus etiam τὸ σιτηρέσιον siue frumenti modum auxisse.* Quid ipsam deinde Aulam & Palatinos? nónne item probabile annonas suas hinc accepisse? An non & Classiarios ipsos in Italiâ milites? Hæc considerari & colligi pro Victoris scriptione possint:

Vide Notas. quæ mihi tamen, vt rem dicam, * parùm est certa. Ingens frumenti copia sit, & ex duabus prouinciis tantùm. An igitur placeat in eo corrigi, *ad centies centena millia?* Ita vniuersa illatio fuerit, cum illo Africano, *trecenties centena millia:* larga profectò satis & laxa, cùm hæc in diem toleret ad *millia hominum circiter septingenta.* Facit pro emendatione, quod Spartianus de Seuero scribit: curiosè prospexisse rei frumentariæ, *& cùm moreretur reliquisse septem annorum Canonem, ita vt* COTTIDIANA LXXV. *millia modiorum expendi possent.* Magna prouidentia eius Principis, soliciti in septem annos: sed & Canon ille diurnus opportunè expressus, qui proximè ad nostra *trecenties centena millia* (tecum computa, si voles) proximè, inquam, accedit. Minuisse tamen paullatim hic Canon videtur: siue quia Principes in alia distribuerent; an & quia minus, prouinciis iam effætis, inferretur? Sanè Constantinus egregiè minuit. qui sedem & affectum suum Byzantium transferens, vt in aliis Nouam hanc Romam cum illâ Veteri, sic & Frumentatione voluit in parte æquare. Nam classem Ægyptiacam Byzantio destinauit, relictâ Romæ dumtaxat illâ Africanâ. Hæc diuisio deinceps mansit: nisi quòd Byzantini frumenti modum tamen minuit filius eius Constantius, offensus plebi obseditionem temerè & asperè motam. De eâ re Ecclesiastici nostri scriptores: qui & numerum exprimunt frumenti. In Nice-

Lib. IX. cap. VII. phoro Callisto est: *Octo myriades medimnorum frumenti quotannis à Constantino datæ plebi fuerant, cuius dimidiam partem Constantius diminuit.* Atque iste totum Frumenti modum annuum facit, non nisi *octoginta millium medimnorum:* quę sint Romanis circiter *quadringenta octoginta modiorum.* Haud magna, nec pro priscis opibus, largitio: quam tamen & Socrates ita firmat. Ἐζημίωσε δὲ τὴν πόλιν ἀφελὼν τῆς σιτηρεσίας, τῆς παρασχεθέντος παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἡμίσειαν, ὑπὲρ τέσσαρας μυριάδας. ὀκτὼ γὰρ ἐγγὺς μυριάδες ἐχορηγοῦντο πρότερον τοῦ σίτου,

ἐκ τῆς

ἐκ τῆς ἀλεξανδρέων νομιζομένης πόλεως: *Mulctauit vrbem, auferens frumenti quod pater eius in dies adsignauerat, super quattuor myriadas. Octo enim myriades circiter anteà dabantur, inuehebanturque ex vrbi Alexandriá.* Dicit quidem ille σιτηρέσιον ἡμερήσιον, *diurnum frumentum*: sed exuberat ille modus in dies singulos, nec aliter sentit quàm de diuisione dumtaxat diurnâ. At annua ipsa illatio, tanta: id est, *mille trecenti* in diem circiter modij, vix quattuordecim aut quindecim millibus hominum pascendis. Heu, quantum minuimus? atque idem in ipsâ Româ veteri factum, Olympiodori locus (apud Photium, in Bibliothecâ) attendenti ostendit. Excerptum ibi legitur: Ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ γότθων ἅλωσιν τῆς ῥώμης, Ἀλβῖνος ὁ τῆς ῥώμης ἔπαρχος, ἤδη ταύτης πάλιν ἀποκαθισταμένης, ἔγραψε, μὴ ἐξαρκεῖν τὸ χορηγούμενον μέρος τῷ δήμῳ, εἰς πλῆθος ἤδη τῆς πόλεως ἐπιδιδούσης. ἔγραψε δὲ καὶ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ τετάχθαι ἀριθμὸν χιλιάδων δεκατεσσάρων: *Post Gothorum inuasionem & direptionem Romanam, Albinus Præfectus vrbis, iterùm nunc eá instaurata, scripsit, Non sufficere populo modum qui inferretur, cùm vrbs iam in multitudinem largiter excreuisset. Scripsit autem, & in vnam diem statutum numerum quattuordecim* millium.* Verba, quæ expressim de Frumento non habent; sed eò referenda esse, mecum censebit, qui examinabit. Ergo diurnus tunc modus (sub Honorio) *quattuordecim mille* modij: qui & ipse minuit aut periit cum imperio ipso Romano. Theodoricus tamen rex Gothorum (sanè, vt in illâ gente, laudandus) specimen aliquod veteris moris restituit: & in Ricobaldo quodam scriptum: *A Romanis cum gaudio susceptus est, quibus ille ad subsidium, tritici singulis annis* CXX. *millia modiorum concessit.* Sed quid ad ista eo? ADMIRANDA mea non horum temporum: quin priorum etiam Principum æuo (circa Flauiorum imperium) panis distribui, non ipsum frumentum, cœpit: credo, quia lucrum aliquod ex eo fiscus captaret; & quo minore modo in plures largitio spargeretur. Is *Panis gradilis* dictus; quia in gradibus diuideretur; idem *Fiscalis*, quia è publico & fisco. Commentarius Persij vetus, ad illud — *populi cribro decussa farina. Panem non delitiosius cribro discussum, sed plebeium de populi annonâ, id est, Fiscalem dicit.* Eos panes *bilibres* fuisse, ex Vopisci Aureliano dicam. *Nam Aurelianus,* inquit, *eo tempore quo proficiscebatur ad Orientem, bilibres coronas populo promisit, si victor rediret.*

* *Modiorū* opinor.

ret. Et cùm aureas populus speraret, neque Aurelianus aut posset, aut vellet, coronas eum fecisse de Panibus, qui NVNC *Siliginei appellantur, & singulis quibusque donasse. ita vt Siligineum suum* COTTIDIE *toto æuo suo vnusquisque reciperet, &* POSTERIS SVIS *dimitteret.* E quibus inspectis planè affirmaueris, *Bilibres*, & in *Capita* sic datos fuisse. AVD. Quomodocunque Lipsi, tamen magna illa, & in magno modo (Seueri canon dicit) largitio, & mihi semper stupenda. LIPS. Quid si accumulo, & obsonium etiam addo? *Nam idem Aurelianus* (Vopisci item verba) *& porcinam carnem populo Romano distribuit, quæ* HODIEQVE *diuiditur.* Quando *hodieque*? ad tempora vsque Constantini. Simile in *Oleo* fuit, quod perpetuum populo dedit & instituit Imp. Seuerus. *Vinum* etiam, vt nequid deesset, Aurelianus statuerat, sed morte præreptus non fecit. Satis hæc mi Auditor, cetera in Electis meis vide.

CAP. XI.

Impensa in Ludos carptim ostensa.

TRANSIMVS ad *Arbitraria* impendia: quæ trium item generum maximè fuerunt. In *Ludos*, *Opera*, *Dona*: In *Ludos* singulatim persequar, aut exempla accumulem; seorsim Theatrum mihi struendum sit, & noui aliquot sermones. Capita impendiorum dicam. de quibus vniuersè sic Lactantius: *Quid dicendum est de iis, qui populari leuitate ducti, vel* MAGNIS VRBIBVS *suffecturas opes, exhibendis* MVNERIBVS *impendunt?* (Lib. VI. Instit.) Item Ambrosius: *Magistratus in theatris, mimis, & athletis, gladiatoribus, aliisque huiusmodi generibus hominum* TOTVM PATRIMONIVM *suum largitur & prodigit, vt vnius horæ fauorem vulgi acquirat.* (Serm. lxxxi.) Meritò damnant nostri Patres damnosam hanc insaniam, & quæ priuatos homines bonis per ludum exuit; Principes ipsos attenuat & delibat. Atque id discere cùm ex frequentiâ eorum potes, tum ex apparatu. Vnus Augustus *fecisse ludos se dicit, suo nomine quater & vicies; pro aliis magistratibus, qui aut abessent, aut non sufficerent, ter & vicies.* (Sueton.) Ego vix arbitror, vllos ex istis Principalibus ludis minoris

quingenties, aut & *millies sestertio* stetisse: quod Apparatus & Pompa facilè persuadebunt. Nam ecce in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo adornando qui sæpe sumptus? cùm semper gratia aliqua & illicium nouitatis in ipsâ formâ quæreretur: & Nero (pro exemplo) *Theatrum totum, non Scænam eius tantùm, auro illeuit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum: itemque vela quæ supernè contra solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille Aureus appellatus.* Dio Cassius hoc in Nerone. & Plinius idipsum adsignificauit: *Nero Pompeij theatrum operuit auro, in vnum diem, quò Teridati regi Armeniæ ostenderet.* Lib xxxiij. cap.iii.
Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? *Is primus in Ædilitate, munere patris funebri,* OMNI APPARATV *arenæ* ARGENTEO *vsus est: ferasque argenteis hastis lacessere, tum primùm visum. Mox, quod etiam in* MVNICIPIIS *æmulantur, C. Antonius ludos scænâ argēteâ fecit.* Cæsar igitur hoc *primus*: sed non vltimus. & quod Plinius addidit, passim & in Coloniis ac Municipiis Argenteæ iam scęnę. Ideò non possum, vt rarioris operę aut magnificentiæ admirari, quod Plinius, vt tale, scripsit eodem isto loco: *Item L. Murena, & Caius Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuêre argenti pondo* CXXIIII. Tu hoc Plini notabile duxisti? *centum vigintiquattuor* pondo argenti? quis ex equite, & pęnè dixerim plebe, tunc non insumpserit? Lege * CXXIIII ∞: id est, *centum vigintiquattuor millia:* nec id pro Caio aliquo sit magnum, imò nec pro priuato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat: si tamen vellent. Plura eiusmodi ornamenta aut instructus erant, & quædam in libello nostro Amphitheatrali diximus: & vis nunc vnum & extremum furorem? Heliogabalus Imp. (ait Lampridius) *fertur in Euripis vino plenis nauales Circenses exhibuisse.* Tu cogita quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, vt naues inter se concurrere, ac certare de velocitate possent. Quid iam dicam tot *Gladiatorum* millia, tot *Ferarum* ex toto orbe quæsitarum? tot equorum nobilium? in vitâ actisque Principum assidua hæc legis. Addo huc *Missilia* & *Sparsiones* in populum, id est Tesseras ligneas cum notis rerum, aut interdum res ipsas, magno certamine diripiēdas. Quæ item

Plin. ibid.

* *Faciunt 1140000. Philip.*

velut legitima iam erant in omnibus ludis, ad populum illiciendum. Horum pretia & sumptus, ex Neronianis istis colligantur, apud Suetonium: *Sparsa & populo missilia omnium rerum per* OMNES DIES, *singula cottidie millia auium, cuiusque generis multiplex penus, tesseræ frumentariæ, vestis, aurum, argentum, gemmæ, margaretæ, tabulæ pictæ, mancipia, iumenta, atque etiam mansuetæ feræ: nouissimè,* NAVES, INSVLAE, AGRI. Notetur hæc iactatio, quanti ea, & quantarum rerum? Præter aurum, gemmas, margaretas, *Insulas* & totos *Agros* dedit: *Insulas* nempe vrbanas, & habitabiles domos. O res vix Suetonio fidissimo testi credendas! Sed accedit & Dio similia asserere: *Omnia,* inquit, *delicatissima quæ homines comedunt* (ad *Penum* Suetonij pertinet:) *omnia pretiosissima, equos, mancipia, esseda, aurum, argentum, variam vestem, hæc dabat per symbola quedam & tesseras. Globulos enim paruos inscriptos, vt quæque eorum erant, hos iaciebat in populum, & reipsâ mox dabatur, quod quisque eorum in tesserâ haberet.* Neque Nero hæc solus: de more fiebat, etsi alius largius parciusque, pro opibus, preberet. Titus sanè Vespasianus filius, item profusissimè, in ludis quos per *centum dies*, dedicatione Amphitheatri sui, fecit. Dio Cassius de eo: παρέχε δέ τινα καὶ ἐς ὠφέλειαν φέροντα αὐτοῖς· σφαιρία γὰρ ξύλινα μικρὰ ἄνωθεν ἐς τὸ θέατρον ἐρρίπτει σύμβολον ἔχοντα, τὸ μὲν ἐδωδίμου τινὸς, τὸ δὲ ἐσθῆτος, τὸ δὲ ἀργυρῶν σκευῶν, ἄλλο χρυσοῦ, ἵππων, ὑποζυγίων βοσκημάτων, ἀνδραπόδων, ἃ ἁρπάσαντάς τινας ἔδει πρὸς τοὺς δοτῆρας αὐτῶν ἀπενεγκεῖν, καὶ λαβεῖν τὸ ἐπιγεγραμμένον: *Dedit & quædam, vtilitatem, non solùm voluptatem, spectantibus præbentia. Nam globulos ligneos quosdam de loco superiore in theatrum iaciebat, qui symbolum haberent, hic alicuius esculenti, ille vestis, alius argentei vasi, alius aurei, equorum, iumentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamque rem inscriptam.* Credis tu hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse, sine impensâ *bis terque millies* HS.? ego non opinor. & vbi sumptus ludorum reliqui? Neque miror iam profectò Hadrianum, cùm in adoptione Ceionij Commodi multa in populum profudisset per similes ludos, & in militem: atque is Ceionius ægro corpore, vitalis non videretur: sæpe dixisse, *Perdidimus quater millies* HS. *quod populo & militibus dedimus.* Qui sunt ipsi nostri *decem milliones.*

milliones. Sed dices, Principum virorum modò hæc fuisse. Erras. de Milone, hoc iam olim Cicero, *tria patrimonia in has res effudisse*: de Messallâ quodam Vopiscus, cum stomacho ista narrat: *Legat hunc locum Iunius Messalla, quem ego liberè culpare audeo.* In Carino. *Ille enim patrimonium suum scænicis dedit, heredibus abnegauit: matris tunicā dedit mimæ, lacernam patris mimo: & rectè, si auiæ pallio aurato atque purpurato, pro syrmate tragœdus vteretur. Iam quid Lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro & Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpurâ, plumandi difficultate pernobiles? Donati sunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canusini, Africanæ opes, in scænâ non priùs visæ. Et hæc quidem iccircò ego in litteras misi, vt futuros editores pudor tangeret, ne* PATRIMONIA SVA, *proscriptis legitimis heredibus, mimis & balatronibus deputarent*. Sed distinctissimè verò, & expressis summis, aliquid Olympiodorus: Ὅτι Πρόβος ὁ παῖς Ἀλυπίου, τελέσας τὴν οἰκείαν πραιτούραν, δώδεκα κεντηνάρια χρυσοῦ ἀνάλωσε. Σύμμαχος δὲ ὁ λογογράφος, συγκλητικὸς ὢν τῶν μετρίων, τοῦ παιδὸς Συμμάχου τὴν πραιτούραν τελοῦντος, εἴκοσι κεντηνάρια ἐδαπάνησε. Μάξιμος δὲ, εἷς τῶν εὐπόρων, εἰς τὴν τοῦ υἱοῦ πραιτούραν, τεσσαράκοντα κατεβάλετο κεντηνάρια. ἑπτὰ δὲ ἡμέραις οἱ πραίτορες τὰς πανηγύρεις ἐτέλουν: *Quòd Probus, filius Alypij, cùm ipse Præturam gereret, * duodecim centena pondo auri* * 120000. aureor. *absumpsit. Symmachus verò, ille orator* (est noster, qui in parte exstat) *Senator* VNVS E MEDIOCRIBVS, *in filij Symmachi Præturam * viginti centenarios effudit. At Maximus, scilicet è diuitibus, item in* * 200000. aureor. *filij Præturam, * quadraginta. Edebant autem ludos Prætores, non* * 400000. aureor. *nisi* SEPTEM DIEBVS. Vide dies, vide sumptus: quanto immaniter plus olim alij? quanto scilicet tunc resp. florétior, & maiores priuatim opes. Sed & inferiore illo æuo ipsi Consules (nam hæc de Prętoribus) opinor, largius. de quibus in * Codice Iustinianæo lex est, quæ *spargendi vilitate* (ita loquitur) *sublata, eius* * Lib. XII. Tit. De Consulibus. *loco ad reparationem Aquæductuum, centena pondo auri præstari per singulos consulatus* decernit. Atque id in imminutionem, & pro beneficio. si igitur sola Sparsio (id est, missilia in populum) tanti; quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus? Et de Ludis hæc quoque sufficiant in specimen: de * *Operibus*, in proximum sermonem differo & protollo. * Lib. III. toto.

CAP. XII.

Dona Principum effusa, & primò Iulij Cæsaris.

DONA sequuntur, magnitudine suâ & frequentiâ non iam inter ADMIRANDA, sed STVPENDA. Siquis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea; defecerit iuaurare, quantum isti sunt largiti. Per Principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere: ordiarque à capite ipso, CAESARE IVLIO. De illo vniuersè ita Suetonius: *Nullum* LARGITIONIS *aut officiorum genus in* QVEMQVAM, PVBLICE PRIVATIMQVE *omisit*. Vis magis partitè? Idem scriptor: *Militibus singula interdum* MANCIPIA *vel* PRAEDIA *viritim dedit*. Ecce. vbi vos Curij aut Fabricij, qui ipsi Imperatores vix *septena iugera* habebatis? nunc miles aliquis capit ab isto donatore *Prædia* tota. Hæc & plura (mox dicenda) in militem: quid in Senatum & digniores? Idem iterùm Suetonius: *Parte magnâ Senatus gratuito, aut leui fœnore, obstrictis, ex* RELIQVO *quoque ordinum genere vel inuitatos, vel sponte ad se commeantes*, VBERRIMO CONGIARIO *prosequebatur*. Nec hic finis: extra vrbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit. & *non minore studio* (idem Suetonius) *Reges atque Prouincias per* ORBEM TERRARVM *illiciebat: alijs captiuorum* MILLIA *dono offerens; alijs quò vellent, & quoties vellent, Auxilia submittens. superque Italiæ, Galliarumque & Hispaniæ, Asiæ quoque & Græciæ potentissimas* (siue placet, *potissimas*) *vrbes præcipuis* OPERIBVS *exornans*. Quid tibi iste vir videtur? mihi, nil nisi nouus quidam Triptolemus; qui sublimi vectus curru, semina non frugum, sed liberalitatis suæ, per terrarum orbem spargit. Atque hęc, quò magis mirêre, priuatus Cæsar fecit, & nondum in fastigio illo Principali. AVD. Affatim miror: & vnde Cæsari, nondum Cæsari, opum ista vis? LIPS. Magis mireris, si accogites, iam ab adolescentiâ profusum hunc fuisse, & grandi alieno ære oppressum. Plutarchus apertè; *debuisse eum*, PRIVSQVAM VLLVM MAGISTRATVM CAPERET, (nota. de valdè igitur iuuene) *mille trecenta talenta*. Ea sunt nobis *septingenta octoginta millia* Philippicûm. Quid verò iam in ipsis magistratibus? mate-

materies & caussa amplior largiendi. Itaque Appianus scribit, *euntem ex Praturâ in Hispaniam, creditoribus retinentibus, dixisse ioco: Millies sibi opus esse*, VT NIHIL HABERET: id est, vt solùm æs alienum solueret, in suo nihil haberet. Ea reddunt *vicies quinquies centena millia*: nec ambige, neque doctissimum Budæum audi (nescio quâ caussâ) minuentem. Græca palàm sic volunt: ὅτι δέοιτο δισχιλίων καὶ πεντακοσίων μυριάδων: & Drachmę intellegendę, ex Græcorum more. Ego verò ampliùs credo, auxisse etiam in Consulatu & deinceps ad Principatum; vt hominis huius ingenium erat, tantùm vt daret quærentis. Sed vnde, aiebas, habuit & reposuit? Non longè te duxero. Gallias nostras vide: iste fons, è quo hausit. Diuites tunc herclè Prouincias, sed quas fulmen istud afflauit & ambussit. Nam quomodo se in iis gesserit, breuiter Suetonius: *In Galliâ, fana templáque Deûm, donis referta, expilauit; vrbes diripuit, sæpius ob prædam quàm ob delictum.* Denique è tot prœliis, accessit ingens captiuorum multitudo, è quâ diuenditâ pecuniam redegit. In solâ Galliâ *decies centena millia virorum in acie cepit*: quod Appianus ita tradidit, & *totidem occidit*: dico *virorum* & in acie: quid iam mulierum & puerorum? Nam nec his parcebant, imò vel vberrima ex eâ venditione præda. Has solas manubias si æstimas; accedes vel ad *triginta milliones*, & contractâ ac parcâ capitum æstimatione. Iam in ipsis opidis, & agris, quanta prædarum seges? omitto, tu cogitabis. Sed iubétne singulatim inspicere viri dona? Ecce, instante ciuili motu, in Galliâ cùm esset, *L. Paullum Consulem designatum, mille quingentis talentis flexit, ne contra se staret: Curionem, qui ære alieno obrutus, maiore etiam summâ, vt pro se staret.* Illa tot talenta reddunt, *nongenta millia* Philippicûm: id est pęnè millionem, in virum vnum. Quid iam in Curionem? amplius longè dedit, vt Appianus dixit (nam eius ea verba scito:) & nisi fallor, ipsum æs alienum eius totum exsoluit. Nec fallor, & Dionem clarè hoc ita memini scripsisse. Atqui Lib. xl. æs illud fuit *sexcenties* HS. quod Valerius Maximus prodidit: quî minus ergo dedit? Itaque Velleio numerale mendum inhæsit, cùm de istâ re, *Curionem centies* HS. scribit *accepisse.* Ille verò *sexcenties*: & ita hîc rescribe. Ea faciunt *quindecies*

centena millia Philippicûm, quid nisi plurium Senatorum census? Nec largitiones eius aliæ in primum ordinem scriptæ exstant: etsi fuerunt, quod in Suetonio audisti: & in magnos illos semper magnæ. Sequuntur Milites, quibus vnicè se dedit: atque idipsum priuatus. Certè adhuc in Galliâ, cùm Pompeius duas legiones, colore belli Parthici reuocaret; ipse vt animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus *ducentas quinquaginta drachmas* diuisit; quod Plutarchus, alijque prodiderunt: id est, *viginti quinque* Philippicos nostros. Cogita iam duplum in Centuriones, triplum quadruplumque in Præfectos, & Tribunos: valdè ea largitio crescit. Sed quid in ipso iam bello ciuili? priuatim haud dubiè multa; communiter hæc largitio fuit, Suetonio expressa. *Veteranis legionibus, prædæ nomine, in pedites singulos, super bina sestertia, quæ initio ciuilis tumultus numerauerat, vicena millia nummûm dedit.* Rectè ita locus habet, & in optimis libris: quid opus est argutari, aut interpolare? Examinemus. *Veteranis legionibus*, inquit: non enim nouellis alijs: etsi & hæ, credo, aliquid habuerunt. Veteranæ autem illæ, *decem*. In *pedites singulos*, inquit: cur igitur equites omittit? quia non opus: sicut nec Centuriones adiecit, quos notum scilicet erat duplum accepisse, de more. Etsi de equitibus hoc æuo, dubito: & olim quidem triplum etiam soliti accipere: sed post Socios ciuitate donatos, palàm video nec honorem nec præmia tanta equitibus fuisse, qui plerique iam è Latinis. Pergit, *Super bina sestertia*: ea sunt *quinquaginta* nobis Philippæi: dedit, inquit, *vicena millia nummûm*. Ea sunt, ipsi Philippici *quingenti*: atque ij viritim, & in gregarios milites diuisi, cùm duplum Centurionibus esset, Tribunis Præfectisque alatum quadruplum. Proh fidem! (nam sæpe exclamo, & cogor) quæ hæc, præter stipendia, & alia lucella aut raptus, largitio est? quanta in tam multos? Ne milites nostri audite, & exempla hæc aut cupite aut sperate. Vnde enim Iulius, vnde Romanæ opes? AVD. Vnde & tibi animus sic ista credendi, & affirmandi? Nam alij viri docti trepidant, & in lectione commutant. LIPS. Nihil est. incogitantia hoc facit (imperitiam nolo dicere) veterum & largitionum, & diuitiarum: quibus alia exempla mox attestabuntur. Etsi in

Lib. VIII.

si in hac re satis Græci scriptores, qui cum Tranquillo planissimè in summâ concordant. Nam Dio breuiter, sed clarè, *militibus quinque millenas solidas Drachmas* datas scribit, Appianus fusiùs & distinctissimè: *Militibus à triumpho, superans etiam ea quæ promiserat, legionariis drachmas Atticas quinque mille, Ordinum ductoribus duplum, Tribunis & Alarum præfectis iterùm duplum dedit.* Visne aliquid apertius? & cur huic consensui repugnemus? Nota autem nec Appianum aliquid seorsum de Equitibus, vt nec Tranquillum, dixisse. Sed quæ hæc *Promissa* sunt, quæ Appianus signanter scribit *eum superasse?* Opinor esse, quòd in pugnâ ad Pharsalum, *singulis millenas Drachmas* promiserat: iterumque, vt volentes in Africam sequerentur, *alteràs millenas*. quod vtrumque in Appiano leges. Largiter igitur excessit, nisi quid in ipsâ Africâ aut alibi etiam promisit. AVD. Audésne in fasce dare has summas omnes, vt magis attendam? LIPS. Licet. Fuerunt legiones decem, sed veteranæ, & ideò parùm plenæ. Sunto igitur *triginta millia militum*: & singulis *quingenti* Philippici: faciunt, *quindecim nostros milliones*. Vbi nunc Centuriones, Tribuni, Præfecti, atque ipsi Equites? Regum opes expensas dices in donatione hac vnâ. Atqui an finis est? imò sub ipsum idem tempus, largitionem ad Populum extendit. & vt Suetonij verbis hoc quoque dicam, *Populo, præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim diuisit, ac centenos pro morâ.* AVD. Hîc mihi vocem opus tollere, nec comprimo. Viritim toti populo tantum frumenti, olei, pecuniæ? LIPS. Moderor, ne clama: toti populo frumentâti, nec vltra. Dio Cassius ita restrinxit: τῷ ὄχλῳ τῷ σιτοδοτουμένῳ: id est, *Populo, qui frumentum acciperet.* Ergo tenuiorem populum intellegit: & semel nota, Suetonium hîc atque aliâs *populi* voce (præter morem antiquum) plebeculam istam ieiunam, & hirudinem ærarij designare. Qui tamen ipse numerus grandis, & sub hoc tempus *trecenta viginti millia* erant, qui è publico pascerentur: quod antè dixi. Totus ergo ille populus accepit *quadringentos* nummos viritim: id est, *Minam*, vt Appianus expressit. Sunt Philippici *decem:* ergo in summam, *tres milliones ducenta millia.* Vbi olei deinde modus, vbi frumenti? Mi

Audi-

Auditor, ad Ouidium eundum nobis est vt transformemur,& animos veteres,pro veteri æuo, capiamus. Nostri homulli hodie, dicant mera mendacia me flare.

CAP. XIII.

Augusti Principis dona.

SED vnum etiam Iulium vidimus,quid tot Cæsares qui secuti? & vt alijs minimè,tamen in liberalitate consecuti,aut prægressi. AVD. Difficile creditu est. nam hic homo mihi videtur de se,quod olim Liuius Drusus posse dicere: *Nihil se cuiquam ad largiendum, præter cælum & cœnum,reliquisse.* LIPS. Non ita est: opes istæ Vectigalium,& quas diximus,inexhaustæ erant, & vt perennes quidam fontes fluebant. Itaque ad AVGVSTVM veniamus, qui non diuturnitate solùm imperij, sed vereor vt liberalitate patrem superarit. Dona eius quædam ante imperium,alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primùm *militibus & Euocatis, quos contraxit metu Antonij, aditâ hereditate Iulianâ, dedit singulis quingenas Drachmas*. Ita ipse Appianus: interpres eius parùm prouidè *sestertios* vertit. Is numerus Euocatorum, ad *dena millia* fuit: ergo *quingenta* hîc Philippæorum *millia*. Ampliùs. eodem pænè tempore, cùm legiones Quarta & Martia ad se transissent ab Antonio, dedit singulis *totidem illas Drachmas*: iterumque cùm in armis decurrissent, & speciem prœlij peritè assimilassent, *alteras totidem*: quę certè fuerunt ad dictam facilè summam, & longè suprà, si Equites & Centuriones (quod nec antè feci) suo more computentur. Iam verò in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutinâ motis vrbem intrauit; dedit qui se deduxerant, singulis *bis mille quingentas drachmas*, siue *ducentos quinquaginta* Philippæos: atque eæ *octo legiones* fuerunt. Minimâ legionum frequentiâ, surgent *sex milliones*, & Equites ac Ductores omittentur. Vbi autem prædæ quas egit, aut spolia quæ cepit? adhuc nulla. Quò magis in ADMIRANDIS hę donationes tres, à priuato Octauiano,& solâ spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Atque hîc notandum in vltimâ, transisse eam velut in legem; & sollenne donatiuum hoc

[Hun]c habitum, quoties legiones posteà Principem in vrbem deduxissent. Certè Spartianus in Seuero tradit, *Milites per seditionem dena millia poposcisse à Senatu, exemplo eorum, qui Augustum Octauianum Romam deduxerant, tantumque acceperant.* O peritos historicos vel antiquarios, & in rem suam lecta aptantes! Sed quarta etiam donatio à priuato, in quâ lingua mihi hæret. AVD. Quiáne obscœna aut turpis? LIPS. Non, sed quia immensa, aut certè immodica, & vereor refragatorem. AVD. Non me. vt ij qui de cælo tacti sunt, silent & stupent: sic iam pænè ego. perge. LIPS. In Philippensi igitur prœlio, vbi de Principatu actum vel Libertate, hic ipse Octauianus cum Antonio promiserunt viritim *quinque mille Drachmas.* AVD. Hoc illud erat? at Cæsar iamantè totidem, & docuisti. LIPS. Sed Cæsar *decem* legionibus tantùm: isti *nouendecim,* quæ in pugnâ erant, & alijs *quadraginta,* quæ in præsidijs aut Italiâ sparsæ. Appianus quidem ita narrat, vel apud eum Antonius (oratione ad Asiaticos) sed addit: *attritas eas iam & minutas ad* XXVIII. *rediisse, quæ* (inquit) *cum suis additamentis efficiunt virorum supra centum septuaginta millia: præter* EQVITES, *& item* ALIVM *militem.* Quis iste *alius miles?* opinor Auxilia, quæ haud longè infra legiones. Itaque qualis & quanta hæc summa conficiatur, ingenuè fateor, vix ego ausim promere: & scito esse supra *centum quinquaginta milliones.* Vbi estis qui Nouum orbem, & nouas in eo diuitias repperistis? Huc ite, ostendent & effundent eas Duumuiri isti vnicâ largitione. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipso tenuit & cucurrit eumdem liberalitatis cursum. AVD. At hîc mihi votum & cogitatio. LIPS. Prome. AVD. Si eo sæclo ego viuam, quid nisi miles sim? ita omnes ad eos opes adfluunt & concurrunt. LIPS. Vera narras. & scito ab hoc militum tunc seminario, Senatorias & diuites plerasque familias ortas. Hæc præmia in ciuili bello ijs sunt: cùm homines vt ad impetium veniant, imperium pænè ipsum donant. Quid donant? perdunt volui dicere: & quomodo tot isti pecuniarum cumuli, sine apertâ pernicie prouincialium ciuiumque, colligi potuêre? Sanè id factum est: sed Pax posteà, cũ copiæ suo cornu, reposuit omnia & reparauit. Enimuerò Augustus, vt cœperam dicere, in Principatu quo-

M que

que perliberalis. Lapidem Ancyranum lubet proponere, in q[...] aliquot donationes eius ordine exsculptæ.

I. LIBRI. ROMANI. VIRITIM. ..... CENOS. NVMERAVI. EX. TESTAMENTO. PATRIS. MEI.

II. ET. NOMINE. MEO ...... DRINGENOS. EX. BELLORVM. MANVBIIS. CONSVL. QVINTVM. DEDI.

III. ITERVM. AVTEM. IN. CONSVLATV. DECIMO. EX. PATRIMONIO. MEO. BIS. QVADRINGENOS. CONGIARI. VIRITIM.

IV. ITERVM. AERE. MERVI. ET. CONSVL. VNDECIMVM. DVODECIM. FRVMENTATIONES. FRVMENTO. PRIVATIM. COLVMEIO. EMENSVS. SVM.

V. ET. TRIBVNITIA. POTESTATE. DVODECIMVM. QVADRINGENOS. NVMMOS. TERTIVM. VIRITIM. DEDI. QVALI. MEA. CONGIARIA. FRVMENTI ... NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET DVCENTA .... SIA.

VI. DVODEVIGINTESIMVM. CONSVL. TRECENTIS. ET. VIGINTI. MILLIBVS. PLEBIS. VRBANAE. SEXAGENOS. DENARIOS. VIRITIM. DEDI.

VII. ET. QVINIS. MILITVM. MEORVM. CONSVL. QVINTVM. EX. MANVBIIS. VIRITIM. MILLIA. NVMMVM. SINGVLA. DEDI. ACCEPERVNT. ID. TRIVMPHALE. CONGIARIVM. IN. COLONIAS. HOMINVM. CIRCITER. CENTVM. ET. VIGINTI. MILLIA.

VIII. CONSVL. TERTIVMDECIMVM. SEXAGENOS. DENARIOS. PLEBI. QVAE. TVM. FRVMENTVM. PVBLICVM. ACCE..... DEDI. EA. MILLIA. HOMINVM. PAVLLO. PLVRA. QVAM. DVCENTA. FVERVNT.

Vides, siue audis lapidem, vtinam peritè satis aut fideliter descriptum! Insigne monumentum antiquitatis est, & historiæ Augustææ quasi summarium. Sed multa in eo corrupta, & quædam lacera: percurram lucis, & alibi medicinæ, caussâ.

In

In primâ donatione est: LIBRI ROMANI. An id fuit, TRIB. P. ROMANI? id est, *Tribubus populi.* Res quidem eas tangit, & legauit Cæsar testamento viritim Romano populo, *trecenos sestertios*, vt Suetonius scripsit; vt autem Dio, *centenos vicenos*, & adducit ipsum Augustum eius rei testem. Et scripserat hoc Augustus fortasse in Commentarijs rerum suarum: sed & hîc ita in Breuiario isto fuit. Explendum igitur, CENTENOS. VICENOS. Ij sunt, *tres Philippici* in singulos: si in totum populum, immensum est; si in frumentantes, magnum.

In II. *Quadringeni nummi* viritim dati, item in populum: qui sunt Philippici *decem.* Id factum in *quinto Consulatu* eius, vt hîc scribitur: id est, statim post Actiacam & Alexandrinam victoriam, sub triumphum. Dio Cassius ipsum notat in hoc anno, & in summâ consentit: sed auget acceptores, & non *viros puberesque tantùm, sed etiam pueros, in gratiam Marcelli, sororis filij*, scribit *adiectos.* Hoc si fuit, vt fuit, quis non videt supra duplum ferè donationem crescere, & vt minimum fuisse ad *sexcenta millia* capientium? Fiunt in pecuniâ impensâ *sex milliones.*

In III. Consulatu decimo, scribit se item populo dedisse, congiarium *bis quadringenos*. An simul, vt *octingenos* dederit? an magis significat, bis se dedisse? sicut & paullò pòst, *tertiùm quadringenos.* Quæ iterationes valdè sunt liberalitati augendæ: & tu attendes.

In IV. Quid sit illud AERE. MERVI. quæro. An fuit, AERE. MEO. VT. pependitque à prioribus? opinor. Illud autem iam certò assequor, in Vndecimo consulatu datas *duodecim Frumentationes*: quas ita appellat, quæ singulis mensibus dari solebant. In caritate igitur annonæ, has extra ordinem, & de suo, vt scribit, addidit. Nam legendum inibi PRIVATIM. COEMPTO. vt dudum monui, cùm lapidem hunc vulgaui.

In V. Tribunicia potestas duodecima, incidit in annum vrbis DCCXLI. cùm peregrè & è Galliâ redijt. Tunc igitur plebi refouendę & conciliandæ, distribuit ter vno anno *quadringenos*: id est, Philippicos *ter denos*, siue in vniuersum *triginta.* Verba aliquot in vitio, an sic emendãda? QVALI. MEQ. CONGIARIO. FRVMENTI. MODIVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA.

ET. DVCENTA. MILLIA. vt adsignificet, tantum frumenti se quoque dedisse. An verius, FRVMENTANTIVM. NVM. NVMQVAM. MINVS. QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. MILLIA? vt dicat *numerum* (id valet NVM.) qui frumentum acciperent, & ex consequenti congiarium, tantum tunc fuisse. Sed posteà alius numerus, dices: haud moueor, quia sæpe id per recensum mutauit. Cogitetur tamen. Vir doctissimus & acutissimus legebat, QVINQVAGINTA. ET. DVCENTA. SESTERTIA. & referebat ad Suetonij hæc verba: *Congiaria populo frequenter dedit, sed diuersæ ferè summæ: modò quadringenos, modò trecenos, nonnumquam ducenos quinquagenosque nummos.* Sed refellit hoc ipse lapis statim, qui dicit bis datos *sexagenos denarios*: quos non nisi in *ducenos quadragenos* nummos resoluas. Quomodo ergo *numquam minus* dederit, vt hîc sculptum? Sed & Dio in anno DCCXLVII. adnotat datos *Denarios sexaginta.*

In VI. sunt *sexageni denarij in trecenta viginti millia capita*: quæ ad duos milliones, * paullò minùs, se attollit.

*Sunt octo decies centena M.

In VII. tenebræ. videtur militaris donatio esse, sed ijs qui in colonias missi, aut mittendi.

In VIII. notetur numerus frumentantium, qui tunc fuit. Ista de Augusto sufficiant: etsi liberalitates eius plures ex facili dederim, vt ipse dare facilis, etiam per ludum & iocum. Cuiusmodi ista in Macrobio: *Omnibus qui secum pilà lusissent, sestertia centena dari Cæsar Augustus iusserat, soli Cælio quinquagena. Hîc ille, Quid ergo? inquit, ego vnâ manu ludo?* locus lepidus: sed donatio magna in ludicrâ istâ caussâ, singulis *bis mille quingenti* Philippici. Iterùm totidem Græculo cuidā, pro carmine, & audaculo dicterio, factoque: sed tu factum ipsum nosce, aut potiùs recognosce. Græculus fuit, qui Cæsari carmen obtulerat, atq; ille acceperat, & nihil vltrà. Græculo iterùm paranti dare, præuênit, & carmen à se dedit; vt ostenderet talia & domi sibi nasci. Hîc Græculus legere, mirari, & tandem manu in pauperem bulgam demissâ nummos, an denarios aliquot, Augusto offerre, cum dicto: *Si plus haberem Cæsar, plus darem.* Exemplo ostendit & commonefecit, quid ille deberet: nec frustrà. Nam statim Augustus delectatus libero & acuto facto, *sestertia cententa* dari ei iussit: id est, *bis mille Philipp. & quingentos.*

CAP.

CAP. XIIII.

Aliorum Principum dona.

NON sit modus, si omnia Augusti tollam: omitto, & aliorum carptim aut saltuatim quædam tango. In TIBERIO pauca sunt, parcâ ille manu & restrictâ fuit: atque ita moriens in thesauris reliquit, * *vicies septies millies* HS: *quod Caligula, non toto vertente anno absumpsit*. Ita enim hoc Suetonius: sed in Dione paullò aliter: & ait, *quosdam dicere ter & vicies millies relictum*; *alios autem* * *ter & tricies*. Sanè pro meo sensu, posteriori parti accedam, qui satis iam imbibi Romanas opes. Nec in tempore absumptæ à Caligulâ pecuniæ Dio dissentit à Suetonio, si sic legas: οὐδὲ εἰς τὸ τρίτον ἔτους μέρος ἀπ' αὐτῶν τι διέσωσεν: *nec vel in tertiam anni partem quidquam Caligula ex his seruauit*. Quod sanè cum Tranquillo & veritate conuenientius, quàm vt sit, εἰς τὸ τρίτον ἔτος, *in tertium annum*. Ille verò statim exhaustus & egens, atque ad rapinas se vertit. In CLAVDIO, notatur prima liberalitas in auspiciis imperij, cùm militibus *quinadena* HS. promisit. Ea sunt *trecenti septuagintaquinque* Philippæi: si tamen Suetoniana illa scriptio (ex eo sumpsi) est certa. Nam Iosepus adauget, & *vicena* promissa ait, siue vt ipse numerat, *quina millia drachmarum*: qui sunt *quingenti* Philippæi: & addit, *omnibus vbique militibus idem promissum*. Quomodo hæc quidem donatio, superet omnes iam dictas, & fortasse dicendas. NERO sequitur: quid de eo dicam? qui, vt Suetonius ait, *diuitiarum & pecuniæ non alium fructum putabat, quàm profusionem*. Itaque nepotinos eius sumptus frustrà colligam: In Suetonio atque aliis, patent: quædam addam quæ magni & laudabilis animi sunt visa. *Militi prætoriano* (in Dionis compendio) *ob caussam aliquam iusserat centies* HS. *numerari*: id est, *ducenta quinquaginta millia* Philippicûm. *Et cùm Agrippina mater, mirata improuidam fortasse liberalitatem, iussisset totam eam pecuniam, ipso coràm, in mensâ exponi & expandi, vt sic vel aspectu pœnitentiam eliceret: ille magno animo, iussit alterum tantum addi, &* Nesciebam, inquit, *tam exiguum me dedisse*. Egregia

*Id est, sexaginta sex milliones, & quinquaginta M. Phil.

*Sunt octoginta & vnus milliones.

vox: quam cur tu rides? AVD. Non ipsam, sed meam cupidinem: & ô si quis *hoc exiguum* mihi? LIPS. Auidus ô homo es, nec accipies: hodie liberalitatis eius nec vmbra manet. Hoc Nero in militem: sed quid in regij sanguinis Teridatem? *quod vix* ipsi Suetonio *credibile videatur, octingenta nummorum millia diurna in eum erogauit, abeuntique super* HS. *millies contulit.* Vt hoc & capias, & ponderes; scito Teridatem per *nouem menses* continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuisse: & toto eo tempore immunem habitum ab omni sumptu. Decreta igitur ei in diem *octingenta millia*: quæ sunt *viginti millia* Philippæorum. Numera in mensem: quid ea nisi *sexcenta millia*? In nouem menses: *quinque milliones quadringenta millia*. Iam abeunti datum, *millies* HS. quasi in viaticum: quod iterùm efficit *duos milliones & dimidium*. An potiùs in Suetonio, *bis millies* scribendum? augeatur altero tanto, & palàm Dionis compendium (numeri autem in Græcis magis veri) hoc suadet. Atque ista conspicua & signata liberalitas Neronis est: quid minores aliæ & sparsæ, sed coalescentes in grandem summam? De quibus Tacitus: *Bis & vicies millies* HS. *donationibus Nero effuderat*: & addit, Patres censuisse, vt repeterentur ab iis qui cepissent. Ea sunt *quinquagintaquinque milliones*, nisi calculus me fallit. quod & alibi vereor, & ignoscendum est in sermonis hoc cursu & calore. Adiungo NYMPHIDII, post Neronem, promissum: non Principis, sed pro Principe tamen factum. Ipse vt *Vrbanum omnem militem & Prætorianum Galbæ adiungeret, promisit iis* * *septem mille & quingentas drachmas viritim; reliquis extra vrbem,* * *mille ducentas quinquaginta*. In Plutarcho hoc ita leges, ingentem donationem, & qualis anteà in hoc genere nec fuit. Nam *priores illæ Drachmæ* in Vrbanos, faciunt nobis *septingentos quinquaginta* Philippicos: alteræ in Legionarios, *centum viginti quinque*. Quò hoc ascendat in plura quàm *vigintiquinque millia* Vrbanorum: in amplius *ducentena* Exterorum? vt Classes, & talia, omittam. Iure igitur Plutarchus exclamat & queritur, *plusquam Neronem hunc renatum, nec potuisse eam pecuniæ molem extrui, nisi vt omne Romanum imperium attereretur aut euerteretur:* præsertim post tot & tam recentes à Nerone ictus. Infinitæ deinde sunt largitiones in militem, vel in populum: sed, nisi memo-

* Latinè esset, *Triginta sestertia.*
* Latinè, *Quina sestertia.*

memoria imponit, infrà iam dictas. Ideò nec pono, vnam *Seueri* Imp. tantùm libo. Dionis compendium: *Celebrauit Decennalia imperij sui, & dedit populo qui frumentum solet accipere* (nota semper ferè de Populo frumentario) *itemque Prætorianis decem aureos. Quâ in re se iactabat. reuera enim* NEMO *vmquam anteà tantum* SIMVL *dederat, effusumque hac donatione* * *bis millies* HS. * *Quinque milliones.* Decem istos Aureos, scito Romanos fuisse: id est nostros *viginti*, aut paullò ampliùs. Ita magna vis assurgit, & expressa est à Dione summa: sed hæreo an satis ex vero additum, *numquam anteà tantum* datum. Nam & Commodi Imperatoris superfluens donatio fuit, in Lampridio notata: *Congiarium dedit populo, singulis Denarios septingentos vicenos quinos*. Qui sunt Romani aurei *vigintinouem*: pænè triplum eius, quod Seuerus posteà dedit. Nam quod vir doctus quidam hîc rescribit *septuagenosquinos*, valdè est præter rem & Lampridij mentem. Sed scilicet Dionem scribere, *Simul numquam* tantum datum: id est, & Populo & Militibus. Alioqui & superiores aliquot donationes militares valdè excedunt. De Donis peregi, & simul de *Opibus publicis*.

CAP. XV.

De priuatorum aliquot opibus, & materia huius finis.

TRANSEO. ad *Priuatas opes*, quæ & ipsæ magnæ fuerunt, & per multos sparsæ. Quis nescit Senatores aut Senatorios plurimos fuisse, & plures longè Equites Romanos? Atqui primis illis, census sub Augusto fuit *Decies* HS: siue *vigintiquinque millia* Philippæorum. Istis, id est Equitibus, census *Quadringentorum*, quæ faciunt *decem millia* Philippæorum. Hic census, quem necessariò haberent: quàm multos autem, & plerosque omnes, putas excessisse? Ac lubet paullisper recensere hos diuites: inter quos quem priùs, quàm Crassum illum cognomento *Diuitem*? Cicero aliique de eo, atque etiam in eum Cicero ista: *Multi audierunt ex te, cùm diceres, Neminem diuitem esse,* In Paradox.
nisi

nisi qui exercitum suis FRVCTIBVS *alere posset. Ergo hoc proposito, numquam eris diues, antequàm tibi ex tuis* POSSESSIONIBVS *tantum reficiatur, vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis*. Hæc vox Crassi fuit, opinor, negantis se Diuitem, etsi vulgò ita audiret: quia nemo sic dicendus, nisi cui tales opes. In Plinio hoc paullò contractius:

Lib. xxxiij. cap. x. *M. Crassus negabat locupletem esse, nisi qui* REDITV *annuo tueri* LEGIONEM *posset. In agris suis* HS. *bis millies possedit, Quiritium post Sullam ditissimus*. Qui locus inspectione, fortasse & correctione eget. Primùm de *Legione* vnâ ait: quod Cicero palàm de pluribus (imò & *sex* nominat) & item Græci de *exercitu* tradunt. Itaque in Plinio quoque verius censeam, *Legiones*. Iam quod addit, *bis millies in agris possedisse*: quid ergo in aliis? in seruis, in pecuniâ, in vasis ac supellectile, denique in domibus, quantum habuit? Sanè alterum tantum dixerit aliquis, ex communi tunc ratione & proportione opum. Plutarchus scribit, solos *architectos & fabros eum in seruis habuisse, ad quingentos*, quorum operam elocabat in vrbe ruinis vel incendiis obnoxiâ: quid deinde seruorum ad reliquos vsus, domi vel in agris? Hæc eò deduco, vt solicitem & quatiam lectionem Plinij receptam: & quia non arbitror in solis agris sic habuisse. Argumento ex Plutarcho, quòd totus census eius, *post Decumas Herculi datas, & epulum frumentumque plebi, non fuerit nisi* * *septem millium & centum talentorum*. Atqui longè hoc ab illo *bis millies* abest in solis agris. Facit & ipse Plinius, qui paullò pòst subiicit, *Multos posteà se cognouisse, seruitute liberatos, opulentiores*. Libertos autem intellegit, qui ad *ter millies*, aut circà, peruenerunt. Non insisto: dico, legendum mihi videri in Plinio, *nisi qui legiones tueri posset ex agris suis. Sestertiûm bis millies possedit*. Vt vniuersæ opes eius fuerint *bis millies*, siue *quinque millionum*. Quod propemodum consonat cum illis *talentorum millibus*, è Plutarcho recitatis: & Decimas Herculanas si addis, proximè accedit. Senecæ item locum huc subiungo: *M. Cato possidebat ipse quadragies* HS. *minus sine dubio quàm Crassus, plus quàm Censorius Cato. Maiore spatio, si comparetur, proauum vicerat, quàm à Crasso vinceretur*. Moneo primò legendum, *quadringenties* HS. quod certum est: deinde addo, ex hac comparatio-

*4260000 Phil.

De vitâ beatâ cap. xxi.

ratione elucere, quòd haud multo vltrà *bis millies* Crassus potuerit habere. Alioqui nimium interuallum sit inter Catonem Vticensem & ipsum: quod Seneca negat. AVD. At enim Lipsi, vis tu igitur Crassum ad reditum ex agris tantum respexisse? LIPS. Videtur. nam & Cicero scripsit, *nisi tibi ex* POSSESSIONIBVS *tuis tantum reficiatur*: & antè, *nisi qui exercitum* FRVCTIBVS *suis alere posset*. Ea verò ad agros spectant: & ipsa Plinij vox, *Neminem* LOCVPLETEM *esse*. Etsi haud nego, multos Romanorum magna latifundia habuisse: sed summa hæc exorbitet. Alioqui L. Domitius ille, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sanè abundare debuit, qui (leges in ipso Cæsare) Corfinij obsessus, ad animandos milites, *in concione* I. Ciuil. *agros ex* SVIS POSSESSIONIBVS *pollicetur, quaterna in singulos iugera, & pro ratâ Centurionibus Euocatisq;*. At enim triginta cohortes ibi militum, id est *duodecim* circiter *millia*. Ea sint igitur *quadragintaocto millia* iugerum: quid iam in Centurionibus & Euocatis, quibus *duplũ* debebatur? Lego & in Plinio: *Sex dominos semissem Africæ possedisse sub Nerone, quos ille interfecerit.* Li. XVIII. Quid Seneca, de *Pompeio* (an *Poppæo*) quodam, sub Caligulâ? nam qui De Tranq. cap. XI. *Ptolomæum* restituunt, ab ipso mox refelluntur. Quid igitur de eo? *Panem & aquam defuisse, cùm* TOT FLVMINA *possideret, in suo orientia, in suo cadentia.* Si hæc vera, oportuit totas regiones possedisse. vti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consulatu, *totam Cephaleniam insulam, velut proprium patrimonium habuit, atque ibi opidum etiam nouum struxit*: quod traditum ita Lib. X. Straboni. AVD. De Antonio, esto: nec magna ea insula. At de Poppæo, & TOT FLVMINIBVS, ex vero scriptum? LIPS. Ex vero. nec solus Poppæus talis, plures Seneca aggregat, epistolâ LXXXIX. vbi hos auaros communiter ita insequitur: *Quousque fines possessionum propagabitis? Ager* VNI DOMINO *qui* POPVLVM *cepit angustus est. Quousque arationes vestras porrigetis, ne* PROVINCIARVM *quidem satione contenti circumscribere prædiorum modum?* ILLVSTRIVM FLVMINVM *per priuatum decursus, &* AMNES MAGNI, *magnarumque gentium termini,* VSQVE AD OSTIVM A FONTE *vestri sunt. Hoc quoque parum est. nisi latifundiis vestris maria cinxistis, nisi trans Hadrianum, & Ionium, & Ægæum vester vil-*

licus regnet. Nisi INSVLAE, *ducum domicilia magnorum, inter* VILISSIMA *rerum numerentur*. Quid ais? non hæc satis clara, satis certa sunt: nec illustrant, sed augent quæ dixi? Si enim vnus aut alter talis, quid attinet vt publicum morbum carpere? Sed plures omnino fuerunt: & quidam etiam dono hæc capiebant. AVD. Dono? id verò nullus crediderim. LIPS. Iterùm Seneca, De Beneficiis: *Beneficium est, donare regiones, per quas* MAGNA FLVMINA ET NAVIGABILIA *decurrant*. Donarit autem eas Princeps, vel aliquis ille diues testamento. Sed ecce hi verè locupletes: & quorum fundos nec milui oberrauerint, vt ait poëta. Sed redeo ad vniuersè Diuites, inter quos L. Cornelius Balbus meritò locandus. qui

Lib.xlviij. (vt Dio scripsit) *homines suæ ætatis Diuitiis & Magnitudine animi supergressus est, adeò vt moriens populo Romano viritim legauerit denarios vigintiquinque, siue Aureum Romanum vnum*. Quid putemus nunc heredes, & legatarios habuisse? Seneca etiam noster, ille doctrinæ & sapientiæ, id est internorum bonorum,

*7500000 ita diues, quàm rarâ sorte & externorum fuit? Eum * *ter mil-*

Phil. *lies* HS. *possedisse*, amicus illi Tacitus scripsit, & inimici cum multâ inuidiâ obiecerunt. AVD. Quidni Lipsi? & ille vir maximus, hoc vno titulo apud me minuit, quòd sic in opibus abundet. Philosophum hoc decuit? & quidem Romanum, qui facta sibi vindicant, magis quàm verba? LIPS. Miserum Senecam, vt video. quare? quòd non Virtus solùm ei, sed Fortuna fauerit: & in alio tamen aliquo hoc laudemus. Sed quia rara hæc coniunctio, præsertim in modesto & sapiente; & *bonæ mentis*, vt ille inquit, *soror est paupertas*: homines indignantur, liuent, Senecam equis & quadrigis incurrunt. At meo iudicio, ô virum hoc ipso magnum, quòd capere potuerit, quòd vti, quòd habere (vt vno verbo dicam) & non haberi! Quid, quod nec eas suspexerit? inter media censuit, inter fluxa, & quæ si abirent, nihil auferrent, nisi semetipsas. Audi illum, ô Liuor, & sile. *Pone me*, inquit, *in opulentissimâ domo, vbi aurum argentumque in promiscuo vsu sit. Non suspiciam me ob ista, quæ etiamsi apud me, tamen extra me sunt. In Sublicium rursus pontem me transfer, & inter egentes abige: non ideò tamen me despiciam, quòd in illorum numero consideam, qui manum ad stipem porrigunt: Quid ergo est?*

est? domum illam splendidam malo, quàm pontem. Hæc vera philosophia est: posse habere, posse carere; non cupere absentes, capere & præsentes: iisdem vti benè, & bonis subleuandis. Sed quid euagor? diues Seneca, & nostro more *septuagiesquinquies centena millia* possedit: plus meruit (audi & hoc Liuor:) *& multi nequaquam eius artibus pares plus habuerunt*, vt Nero ad eum dixit. Apud Tac. XIIII. An. Ecce *Cn. Lentulus Augur* (ait ipse Seneca) diuitiarum MAXIMVM EXEMPLVM, *antequam illum liberti pauperem facerent, quater millies* HS. *suum vidit. Propriè dixi* (inquit) *nihil enim ampliùs, quàm vidit*. Hic stupor igitur possedit ipsos *decem milliones*, Regum aut certè Regulorum opes. Sed indicat Seneca, libertos & plus habuisse. Ac sanè de Pallante Tacitus scribit, *sestertij ter millies possessorem* fuisse: quod *quater millies*, XII. Ann. me volente, Dionis Breuiarium in Nerone expressit. Et hoc ipsum de colliberto eius Ælio Narcisso, idem Dio in Claudio narrauit. Sed aula hos beauit, inquies. Vis igitur & homines, non è Senatu vel aulâ? ecce è mediâ plebe vnum, è Plinio: *C. Asinio Gallo, C. Marcio Censorino Coss.* (id fuit sub Augusto) Lib XXXIIJ. cap. X. *C. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo edixit, Quamuis multa ciuili bello perdidisset, tamen relinquere seruorum quattuor millia centum sedecim, iuga boum tria millia sexcenta, reliqui pecoris ducenta quinquaginta millia, in numerato* HS. * *sexcenties. Funerari se iussit* HS. *vndecim millibus*. * Deciesquinquies cètena millia Philip. Vide tu tot seruos, boues, pecudes, tantum numeratæ pecuniæ: & miror agros non expressos, quos tamen suspicor habuisse, itemque villas, & ædes. Sed vtut sit, familiam illam solam seruorum vide: quis Principum habet? AVD. Valdè quidem isti copiosi in seruis, quod & in Crasso notaui. LIPS. Valdè. & Petronius ex more, si non ex vero, de Eumolpo suo facetissimâ narratiunculâ scripsit: *Familiam quidem tam magnam per agros Numidiæ sparsam habere, vt vel Carthaginem posset capere*. Certè aliquot millia esse debuerunt eorum, qui armis apti: sicut & historicâ fide Vopiscus de Proculo tradit, *eo tempore quo sumpsit imperium, duo millia seruorum suorum armasse*. Quid Belisarius ille sub Iustiniano magnus? *duodecim millia puerorum* (ita loquuntur) habuisse propria, Aimoinus, Regino, aliique testantur. Nam illud quod in Athenæo adfirmatè scribitur, quale est? *Quosdam Romanorum ad* DECEM *aut* VIGINTI L b VI.

millia seruorum habuisse, nec vt QVAESTVM *ex iis facerent, sed vt asseclas aut subsequas eos modò haberent*. Hoc de seruis, mihi ipsi timidè tardeque credendum, & tamen credendum. De aliis armentis, simile aliquid (etsi minus est) in Vopisco item lego, de villâ Valeriani priuatâ. *in quâ quingenti serui, duo millia vaccarum, equæ mille, ouium decem millia, caprarum quindecim millia fuere*. Quæ mea mens, cùm ista cogito? vbi nostræ paupertinæ villæ, nec millesimis horum instructæ? Et communia hæc, certè non noua, in opibus, illo æuo:

De Benef. lib. VII. cap. X. auctore Senecâ, quem audi, suo more, increpantem: *O miserum, si quem delectat sui patrimonij liber magnus, &* VASTA SPATIA *terrarum colenda per vinctos; &* IMMENSI *greges pecorum per prouincias ac* REGNA *pascendi; &* FAMILIA *bellicosis nationibus* MAIOR; *&* AEDIFICIA *priuata laxitatem vrbium magnarum vincentia*. Hæc Seneca. ideoque pauca exempla talia aut scripta sunt; aut si scripta, ad nos peruenerunt. Casu factum est, quòd Cæsar prodiderit (& mihi casu incidit)

I. Ciuil. T. Labienum Legatum suum in Galliis, *opidum Cingulum constituisse in Piceno, & suâ pecuniâ exædificasse*. Vide in homine priuato opes & animum Principis, qui eas in tota opida struenda conuertit: quod & medici quidam apud Plinium fecêre. Quid autem, quod etiam inferiore æuo, rebus & imperio labentibus, magnæ istæ opes? Olympiodori hæc excerpta audi: Ὅτι πολλοὶ οἶκοι ῥωμαίων προσόδους κατ' ἐνιαυτὸν ἐδέχοντο ἀπὸ τῶν κτημάτων αὐτῶν, ἀνὰ τεσσαράκοντα χρυσοῦ κεντηνάρια, χωρὶς τοῦ σίτου καὶ τοῦ οἴνου, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων εἰδῶν. ἃ εἰς * τρίτον συνέτεινεν, εἰ ἐπιπράσκετο, τοῦ εἰσφερομένου χρυσίου. τῶν δὲ μετὰ τοὺς πρώτους τῶν δευτέρων οἴκων τῆς ῥώμης, πεντεκαίδεκα, ἢ δέκα κεντηναρίων ἡ πρόσοδος ἦν: *Multæ Romanorum domus* (id est, earum domini) *in* ANNVO REDITV *accipiebant è possessionibus suis, ad* * *quadraginta centenarios auri: idque absque frumento, vino, & aliis speciebus, quæ si venderentur, facilè trientem æquarent illati auri. Secundariæ autem domus, quindecim centenarios aut decem recipiebant*. Hæc ille, sub Honorij & Arcadij æuum: quàm defectâ iam Româ, & per illam Nouam imminutâ? Atqui tot illi *Centenarij* (centum libræ auri in singulis) reddunt *quadringenta* nobis *aureorum millia*: & vbi frumentum, & reliqua? Atque etiam reditus tantùm computat,

* Verto *Trientem*: an aliquis *Triplum* mauult?

* 400000. *aureor.*

tat, non seruos & alia multa, quæ sine fructu. Addam distinctè & vnum exemplum, in quo desino. Capitolinus de Gordiano, adhuc priuato: *Ditißimus ac potentißimus, in prouinciis tantum terrarum habens, quantum nemo priuatus. Quæsturam magnificentissimè gessit. Ædilitatis suæ tempore, duodecim populo Romano munera, id est per singulos menses singula* DE SVO *exhibuit. ita vt gladiatorum nonnumquam quingena paria exhiberet, numquam minus centenis quinquagenis. Feras Lybicas vnâ die centum exhibuit, vrsos vnâ die mille*: & plura deinde animalium nominatim: *quæ omnia* POPVLO RAPIENDA *concessit*. Amplius de eo, auctore Cordo: *In* OMNIBVS *ciuitatibus Campaniæ, Etruriæ, Vmbriæ, Flaminiæ, Piceni*, DE PROPRIO *illum per* QVATRIDVVM *ludos scenicos & Iuuenalia edidisse*: Qui benè hæc tollit singula & pensitat, quique scit quid sit ludos olim edere: nescio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda. Diducere mihi non placet, placet abiungere: & *Opes Romanas* publicè priuatimque satis videor ostendisse. Tu abi, cæna, dormi.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA LIBER III.

CAPVT I.

Ad Opera Romana transitum, & primò de ligneis aut temporariis dictum.

VD. Malè mihi hac nocte fuit. LIPS. Quid ita? AVD. Quia herè nimium benè. Suaues illi sermones animo inhæserunt, & per cerebri huius spatium inerrantes, verè dico, ademerunt mihi somnum. LIPS. Aliter ego dixeram: & meministin, vltimi mei, *Dormi?* Atqui cautio erit ne sic in posterum: mittemus potiùs, aut suspendemus, hos sermones. AVD. Quin tu verbum hoc suspende: nam meruit. Itáne sermones hos tollas, in quibus vnica mihi spes solatij? nam ne nescias, vt ij qui à scorpijs sunt icti, ab iisdem remedium habent: sic ego nunc affectus. Ad te propero, qui pupugisti. LIPS. Ad me? non ego Scorpius, sed Aspis: aurem claudo ad has cantilenas. AVD. Benè est, pungat me & hęc aspis, vt dormiam: & suaui veneno infundat somnum. LIPS. Age, age, medebor: sed nō, vt censes, suauiter mi homo: ego verò vt fastidiétes quosdam ægros medici, ad exercitia & OPERA te ducam. Ecce enim ea ordine sequuntur. Duplicia autem Romana istæc Opera, *Temporaria* & *Diuturna*. Illa, quæ subitò & in breue tempus aliquod excitabantur, è terrâ aut ligno plerumque: ista, quę in longum, & mansura, è latere, lapide, & materie firmiore. *Temporaria*, duplicia iterùm video, *In Militiá*, & *Extra eam*: atque vtraque mereri iustam admirationem. Nam

siue

siue militiam videas; quis *Fossas, Vallos, Aggeres*, & talia terrea; iterumque materialia, *Turres, Testudines, Musculos, Vineas*, legit, tam multa, tam crebra; & aut industriam, aut vires hæc patrantium, non æstimat & admiratur? Siue extra eam quædam, in voluptatem aut splendorem structa; quomodo idem affectus non insinuet animo vel irrumpat? Et Militaria quidem mitto, *aliàs mihi explicata: pauca ex ciuilibus tangam. Quo in genere ludicra præcipuè fuêre: vt *Theatra, Amphitheatra, Circi*, & magnæ eiusmodi moles, structæ sæpe in paucos dies, & pænè vt deijcerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum eius, qui tam multa ADMIRANDA viderat aut legerat, nimiâ admiratione. *M. Scaurus*, inquit, *fecit in Ædilitate suâ opus omnium* MAXIMVM, QVAE VMQVAM FVERE HVMANA MANV FACTA, *non temporariâ morâ, verumetiam æternitatis destinatione. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, in altitudinem* CCCLX. *columnarum. Ima pars scenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam posteà genere luxuriæ. Summa tabulis inauratis columnæ, vt diximus, imæ duodequadragenûm pedum. Signa ærea inter columnas, vt indicauimus, fuerunt tria millia numero. Cauea ipsa cepit hominum* LXXX. *millia, cùm Pompeiani theatri, toties multiplicatâ vrbe, tantoque maiore populo, sufficiat largè* XL. *millibus. Sed & reliquus apparatus tantus, Attalicâ veste, tabulis pictis, ceteroque choragio fuit, vt in Tusculanam villam reportatis quæ superfuerant cottidiani vsus deliciis, incensâ villâ ab iratis seruis, concremaretur ad* HS. *millies*. Quid est? friges, nec excitaris? AVD. Nihil. ipse Plinius me tepefecit, cùm scripsit, *non temporariâ morâ, sed æternitatis destinatione factum*. Me tepefecit, te refellit, qui inter *Temporaria* hoc refers. LIPS. Téne tam læuè Plinium capere? præuidebam, & metuebam. Sed hoc ille dictum voluit, istud Temporarium eminuisse etiam inter firma illa, & quæ æternitatis spe facta. Non aliud sanè dixit: & ecce alibi eius verba. *In M. Scauri ædilitate, tria millia signorum in scenâ tantùm fuêre, temporario theatro*. Audin, temporario? Iterumque alibi: *Trecentas sexaginta columnas M. Scauri ædilitate ad scenam theatri temporarij & vix vno mense futuri in vsu, viderũt portari silentio legum*. Quos locos libentiùs adfero, quia Plinius eosdem adspexit, cùm hîc scripsit: *vt diximus*: & *vt indicauimus*: nempe his ipsis locis. Sed quod hîc etiam est: *Ima pars scenæ è marmore.*) explicat

*In ipsâ Militiâ, & Mechanicis.

Lib xxxiiij cap. VII.

Lib. xxxv. cap. II.

cat idem suprà, in cap. VI. *Marmoreos parietes habuit scena M. Scauri, non facilè dixerim sectos, an solidis glebis politos, sicuti est hodie Iouis Tonantis ædes in Capitolio. nondum enim secti marmoris vestigium erat in Italiâ.* Vltimis item verbis, *concremaretur ad* HS. *millies:*) è manuscriptis aliquis mallet, *ad * bis millies:* nec nimium sit pro reliquo luxu. Alias operis partes tu per te, & otiosè, si voles, inspice & adstupesce: ego alterum exemplum, ex eodem Plinio, qui dictis iam subnectit. *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliamque connecti insaniam è ligno. C. Curio, qui bello ciuili in Cæsarianis partibus obijt, funebri patris munere, cùm opibus apparatuque non posset superare Scaurum (vnde enim illi vitricus Sulla, & Metella mater, proscriptionum sectrix?) cùm iam ne ipse quidem Scaurus sibi comparari posset, quando hoc certè incendij illius præmium habuit, conuectis ex orbe terrarum rebus, vt nemo posteà par esset insaniæ illi. Ingenio ergo vtendum fuit: operæ pretium est scire quid inuenerit, & gaudere moribus nostris, ac nostro modo nos vocare maiores. Theatra duo iuxtà fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento: in quibus vtrisque antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese auersis, ne inuicem obstreperent scenæ, & repentè circumactis, vt contrà starent; postremo iam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coëuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primùm? inuentorem, an inuentum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? parêre, an iubere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam in fidâ stabilique sede. Quæ vilitas animarum ista? aut quæ querela de Cannis? quantum mali potuit accidere? Ecce populus Romanus vniuersus, velut duobus nauigijs impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis.* Disertè ista Plinius, & culpans simul ac laudans. Quid autem nos? Legimus, intelligimus, vix credimus (de meo sensu hîc fateor:) & qui quantique illi *cardines singuli*, qui tota theatra sustinerent, verterent, iungerent, disiungerentque? De me, parum est: sed coëant ipsi artifices nostri & architectones, laborabunt in re non dicam conficiendâ, sed

* ccIɔɔɔɔ. *Phil.*

ſed exputandâ. Plura huius generis paſſim: ſed in circumfuſâ rerum copiâ, excerpimus pauca & eligimus, cum iudicio, vt poſſum. AVD. Hîc non adhibes, quod cum pace tuâ dicam. LIPS. Quid iam? AVD. Nam ars & ordo ita præcipit, in dicendo narrandoque aſcendere, &, vt ille ait, *ex fumo flammam, non ex flammâ dare fumum.* At tu culmina operum dixiſti, & minora haud dubiè dabis. LIPS. Minora? aliter dices, cùm illa *Perpetua* & firma audies: quid ſi & nunc aliter in his Temporarijs? Caij Caligulæ pons neſcio an ingenio, mole certè & magnitudine vincit, ſed & inſanâ illâ ambitione ſiue periculi, ſiue nouitatis. Struxit eum in ipſo mari, nauibus impoſitum, magnitudine *trium milliarium & quadrantis*: id eſt, toto illo ſpatio, quantum eſt à Puteolis ad Baulos. Per hunc, triumphantis ritu, cum Senatu militibuſque inceſſit, ſpectante toto populo: in eodem epulatus, noctem etiam peruigilem egit, inter laſciuias & ludos. Addo autem *in paucis diebus* (nam & ſic narrant) pontem hunc totum ſtructum: vnde tam ſubitò nauibus, armamentis, trabibus, omni aliâ materiâ conuectâ? Immenſum opus perpendenti, ſed cui laudem vanitas detrahit. nam quo fine ſtructum, niſi vt deſtrueretur? Simile in *Caracallâ*, quem alterum *Caligulam* licet dicere. Is autem non ſuis ſolùm, ſed alienis opibus proteruè abuſus. cùm, vt Dio ſcribit, *adigeret homines Senatorij ordinis,* QVOTIES *Româ egrederetur,* DOMOS *&* PRAETORIA *varia ſtruere, item* DIVERSORIA *ſplendida: etſi in plerisque non ſolùm non acturus hæſuruſve erat, ſed nec ea viſurus. Ampliùs, vbicumque hiematurus erat, aut etiam putabatur hiematurus, cogebantur* AMPHITHEATRA *&* CIRCOS *ſtruere, nec in ſumptum quicquam ab eo capientes: & eaipſa mox diruenda.* Quis cùm hæc legit, ſiue audit, non admiratur opes & ſplendorem Senatorum, qui patrare hæc poterant? non item deteſtatur illius inſaniam, qui iubebat? Olim in populi totius voluptates, Theatra & Circi ſtructi: nunc in vnius imaginarium vſum. Nam nec vidit hæc omnia ſæpe, vt Dio dixit.

O CAP.

CAP. II.

Diuturna opera, & caput omnium Roma. De situ eius, & in primis de magnitudine indagatum.

SED à damnosis istis & *Temporariis* ad stabilia & vtilia veniamus, & quæ *Perpetua* dixi. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in vrbe solùm aut ipsâ Italiâ, sed per terrarum orbem sparsa. Licet dicere. diuino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum; & loca hominesque, elegantiâ aut artibus, passim exornandos. Quot *Opida* noua structa? vetera ampliata, aut reparata? in ijs *Templa, Basilicæ, Fora, Porticus, Aquæductus, Viæ, Theatra, Circi*: & plura, quæ aut vsum haberent, aut amœnitatem. Quid iam *Priuatæ* structuræ, vt *Domus* aut *Villæ*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Atque ego hîc hæreo. AVD. Quid tibi est? LIPS. Sine. AVD. Non pergis? LIPS. Mane inquam. AVD. In capite viæ sistimus? LIPS. In capite. immensa & vaga se aperit, nec satis scio quî limitem eam aut stringam. Poëtæ animi caussâ solent dicere,

Vnde tamen cœpti iam surgat carminis ordo? ego ex vero: & incertus animi feror, vbi ordiar desinamque. Nam si vel singularia tantùm ostendenda sunt; per omnes prouincias, vrbes, agros eundum est: vbique enim tale fuit. Infinita, inquam, ista sunt, & cum poëtâ principe,

*——ὅσα τε φύλλα καὶ ἄνθεα γίγνεται ὥρῃ,
Ἠΰτε μυιάων ἀδινάων ἔθνεα πολλά.

**quot folia aut flores in vere virescunt. Aut quot muscarum densarum examina bombant.*

Sed cogitanti hoc sedet, solam *Romam* tibi ostendere, omnium operum opus, vt sic appellem: & in quâ solâ fuit, quidquid vbique fuit. Ipsam si in parte nosti (totam ne speres:) etiam illa prouincialia noueris, quæ pleraque facta ad hoc exemplar. Nam & coloniæ Capitolia sua, Fora, Basilicas, Theatra, & talia, habebant ad vrbis dominę & parentis suæ ritum. Roma igitur faue, & te ostende: & paullisper è ruinis tuis, si fas est, veterem vultum

tum attolle. Situm tuum primum video, & laudo: aut potiùs pro me Camillus ille apud Liuium, qui te bis condidit, & dum Gallis eripuit, & dum tibi ciues retinuit & firmauit. Nam absque eo abibant, & Veij iam Roma erant. Ille igitur: *Non sine caussâ Dij hominesque hunc Vrbi condendæ locum elegerunt. saluberrimos colles; flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi conuentus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimiâ propinquitate ad pericula classium externarum; regionum Italiæ medium.* Videamus, Auditor, paullisper horum singula: & iuuabit me recitatio, & quasi in Româ iterùm sistet. AVD. Bonâ veniâ, quot iam anni ex quo lustrasti? LIPS. Ipsi vigintiseptem, cùm discessi: sed animum non auelli, & antiquitas amabilis, sed & religio venerabilis sæpe eò vocant. Quod ergo dicebam, Camilli ruminemur. *Saluberrimos colles.*) Hodie vix ita sunt: sed caussa, solitudo & desertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æstuarijs, & quas alij indagent. *Flumen opportunum.*) Tiberis ille pater, qui vrbem secat: *latus circa eam*, vt Dionysius monuit, *quattuor iugera*, (siue pedes CCCC:) *profundus sic, vt maximas naues suscipiat, & portet.* Addit & *Mare vicinum.*) nam distat XVI. *millibus passuum*, vt Plinius & Antoninus metiuntur; siue, quod idem est, *centum viginti stadiis*, vt Dionysius. Non ergo Strabonem audies, qui *centum nonaginta* ea computat: sed numerorum & librarij sui errore. In Appiano an error talis, qui non nisi *centum* stadia computat? Nam verba Censorini Consulis sunt, suadentis siue iubentis Carthaginienses, dirutâ vrbe suâ, à mari abire: *A mari iubemus non nisi* LXXX. *stadia vos recedere, cùm nos ipsi ab eo distemus stadiis centum.* Ego tamen hoc non mutem, & verè dictum censeam: sed aspectu latæ & magnæ illius Romæ, quæ extra prima mœnia (mox dicam) in orbem se diffundebat. Ab eâ ille computat: etsi fortasse parùm adhuc verè aut decorè in Censorini personâ. Sed æuum suum, vt fit, aspexit. Claudit Camillus, *Italiæ medium esse.*) Ita, in longitudine. nam latitudinem si spectas, finem tenet. Hoc verius, quàm quod Vitruuius etiam *mundi mediam Romam* fecit: nec hoc nobis persuadebit, nisi sui fortasse & Romani mundi. Hæc Camillus: sed Rutilius Gallicanus, cuius Itinera- Lib. VI cap. I.

rium exstat, ab infimo æuo non infimi carminis, hoc quoque in eâ miratur, quòd *munitissimo loco* sita, nec Alpibus solùm ab omni vi subitâ, sed Apennino defensa.

Si factum certâ mundum ratione fatemur,
Consiliumque Dei machina tanta fuit;
Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,
Claustraque montanis vix adeunda viis.
Inuidiam timuit Natura, parumque putauit
Arctoïs Alpes opposuisse minis.
Sicut vallauit multis vitalia membra,
Nec semel inclusit quæ pretiosa tulit:
Jam tum multiplici meruit munimine cingi,
Sollicitosque habuit Roma futura Deos.

Ista Rutilius pulchrè: sed nos à Situ *Formam* videamus. Nec veterem illam reuoco, *Quadratam*, & qualis sub Romulo fuit: perfectam & plenam considerasse sit satis. quæ rotunda propemodum fuit (etsi haud iustè tamen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Quem vtinam firmiter metiri tibi possim! ah,ah. AVD. Quid suspiras? etiam iterùm? LIPS. Iterumque, & ab imo pectore. Ah, cur non Romæ nunc paucos dies sum? cur non obambulo, video, metior? cur non cum viris doctis inibi confero? firmiùs fortasse certiusque definirem. Sed vel sic conabor. AVD. Ego in suspirio tuo rideo. Nam cur voues, quod potes, imò quò impelleris, aut inuitaris? nónne Itali, & ipsa Roma, hoc faciunt? LIPS. Faciunt, & gratiam pro iudicio vel affectu debeo: sed quid dicam? Fatum meum primò me tenuit: mox & Rex: illud occulto decreto, hic apertâ benignitate. Ad summam, video Belgę mihi in Belgis moriendum: etsi de reuisendâ eâ obiter non despero. Sed de nostro ambitu. scribunt veteres, Seruium Tullium regem, ad quinque colles iam inclusos vrbi, duos addidisse *Viminalem & Esquilinum*, & talem tantamque deinceps fuisse Romam.

Lib. IIII. Dionysius in eâ re apertè: *Vlterius verò* NEQVE NVNC *processit vrbis ambitus, fato aut numine, vt aiunt, non permittente.* Neque nunc, inquit: quando? Augusti æuo, quo ipse scripsit. Sed ille ipse ambitus igitur quantus? idem ita docere voluit, dum subijcit: *Quòd si quis metiri ambitum eius voluerit, conferat*

cum

cum Athenarum vrbe, nec multo maior apparebit. Quod idem & alibi iterauit. Voluit, inquam, docere: vix nos docuit, sed suos sanè Græcos, qui Athenas norant. Nos quid? & de huius ambitu quæramus. Lego quidem in Dione Chrysostomo, *Circuitum Athenarum, cum Pyræeo & Longis muris, fuisse ducentorum circiter stadiorum:* quæ nobis sint *vigintiquinque milliaria:* sed an ea inclusa Athenis suis Dionysius in hac collatione voluerit, hæremus. Tamen & ex Plutarcho simpliciùs colligas Athenarum ambitum, qui (in Niciâ) de *Syracusarum* magnitudine differens, addit, *vrbem Athenis non angustiorem.* Quantę illæ igitur Syracusæ? *Centum octoginta stadiorum,* scripsit Strabo: atque ita haud longè à Dione Chrysostomo abimus; sed nec à Plinio, de ipsâ Româ, cuius locus mox videndus. AVD. Quid per ambages colligis? res hodieque liquet. & muri illi antiqui Romani ambitum habent non nisi XIIII. *aut* XV. *milliarium,* vt notant qui dimensi. Quid ergo ambigis? LIPS. Hos istos, veteres non fuisse. Multa sunt, quæ arguunt: sed ipsa maximè forma sic enormis, & alibi sinuans introrsus, alibi procurrens extrorsus: prorsus, vt non à priscâ illâ accuratione & elegantiâ, sed à nouitiâ aliquâ necessitate impositum & subitum opus videatur. Neque ambigendum est, vt mox dicam. Sed de veteri igitur ambitu, etiam Plinij locum, vt dixi, videamus, qui ex professo describit: MOENIA *eius collegére* AMBITV, *Imperatoribus Censoribusque Vespasianis, passuum* XIII. *millia ducenta. Complexa montes septem, ipsa diuiditur in Regiones* XIIII. *compita earum* CCLXV. *Eiusdem spacij mensurá currente à Milliario, in capite fori Romani statuto, ad singulas portas, efficit passuum per directum* XXX. *millia,* DCC. LXV. *Ad extrema verò tectorum cum castris Prætorijs, ab eodem Milliario, per vicos omnium viarum, mensura colligit paullò ampliùs* LXX. *millia passuum.* Rem totam hîc habeas, si verba hæc aut tenebras suas, aut & vitia, non haberent. Inspiciamus. *Mœnia ambitu colligere* facit *passuum* XIII. *millia.* Sanè hoc fit pro hodiernæ Romæ modo, si modò lectio firma: quam & prisci libri solicitant, XXX. *millia* scribentes; & Leander, atque alij superioris ætatis, qui XX. *millia* legerunt, & defenderunt. Pergit, *Eiusdem spatij mensurá currente à Milliario.)* Intellego idem spâtium, totum illum ambitum, & eo inclu-

Lib. VIII.

Orat. de tyrannide.

inclusum. Hoc, inquit, spatium si metiris: vnde? à *Milliario:* & intellegit* *Columnam* illam *Auream* in foro Romano staturam, *in quam Italiæ omnes viæ finiunt*, vt ait Plutarchus. Augusti hoc institutum fuit, qui & posuit *Columnam*, & ab eâ voluit currere mensuras. Pro hoc igitur more Plinius metitur, non à portâ ad portam (vt video quosdam suspicari) sed palàm à Miliario, quod quasi in vrbe mediâ, ad singulas portas. Sed numeri eius manifestò falsi sunt. Si XXX. millia ad quamque portam: ergo in totâ diametro LX. sunt: ergo in ambitu, *centum octoginta*. quo quid absurdius? Et simile erit, etsi minus, si à portâ ad portam XXX. sint, vti voluit. nam tunc certè triplicatâ diametro, vt solet, exsurgent milliaria in ambitu *nonaginta*: an ipsis fatendum, aut nobis credendum? Iam in vltimâ mensione, *ad extrema tectorum*, inquit, *ab eodem Milliario*, LXX. *millia passuum*. Id quoque quî potest? crescent supra modum hæc in ambitu, nec video excusanda. Vt mihi nunc videtur (meliora auidè semper audiam, capiam, vel potiùs arripiam:) sed vt mihi nunc, Plinij numeri isti corrupti sunt, & sic reformandi. *Mœnia collegêre ambitu passuum* XXIII. *millia*. Hoc primum pono, tantam fuisse Romam: aut si placet, XXII. parùm in vno alteroque milliari est. Vnde doceo? ex Olympiodori quibusdam Excerptis Græcis: in quibus ad verbum est, *Romanæ vrbis murus mensuratus ab Ammone geometrâ, quo tempore Gothi primam inuasionem fecère, habebat spatium vnius & viginti milliarium*. Iste vno milliario minus, quod alius addit: & Martinus Polonus, qui Chronicon scripsit: *In circuitu*, inquit, *Romæ sunt milliaria vigintiduo, præter Transtiberim & Leoninam ciuitatem, cum quibus dicitur habere quadraginta duo milliaria*. Vnde hæc habes Martine? ex aliquo veterum: nam pro tuo æuo, vtrumque hoc planè est falsum. At pro veterum, & verbis Plinij, planissimè verum. Pro verbis, dico, Plinij corrigendis, & porrò videamus. Nam altera mensura erat, à *Milliario ad portas* XXX. *millia*. Ego dico scribenda ∞ ∞ ∞: id est, *tria millia*. Et quis nescit ex ignorantiâ harum notarum sæpe, cùm in Plinio, tum Liuio, & alibi, peccatum? Nam putarunt *Denarias* notas esse: & inde nata illa *millia* XXX. Atqui aliter est; & sic si emendas, quanta proportio & consensus? Roma habet in ambitu XXIII. milliaria: à milliario ad

*De quâ Dio, Tacitus, & Ic^ti.

ad portam, *tria milliaria & passus septingentos sexagintaquinque*: ergo in plenâ diametro, *septem millia quingentos triginta*: hanc triplica, nónne XXII. *& semis* in ambitu redduntur? At Plinius neglexit aut insuper habuit de dimidio, & rotundè XXII. aut XXIII. dixit. Simile in mensurâ vltimâ, quæ *ad extrema tectorum colligit* LXX. *millia*. Tu verò fac *septem millia*: & rem factam habes. Dupliciter enim metitur. à milliario primùm ad ipsos muros portasque: deinde ab eodem, ad extrema tecta. Quare hoc? liquet enim Romam, quasi duplicem fuisse: & clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumiecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Vtramque igitur dimensus, dicit hanc vltimam in semidiametro *septem milliaria* habere: duplica, sunt *quattuordecim*: triplica, erit ambitus iustissimè, *quadragintaduorum*. Et nónne hoc ipsum est igitur, quod Martinus dicebat? Addo probationem huic numero alteram, ex Vopisco. Is de Aureliano Principe: *Muros vrbis Romæ sic ampliauit, vt quinquaginta* PROPE *millia murorum eius ambitus teneant*. Quod tamen Zosimus Probo Imperatori perfectum opus adscribit. Si igitur tunc *quinquaginta propemodum* (nam id notat:) ergo iamantè facilè ambitus ille ædium extremarum, *quadragintaduorum*: quia muri noui longiùs etiam paullò ab ædibus remoti. Ego in hac re nihil incerti vel infirmi video, nisi quòd libido quibusdam est dissentiendi. Sed ô boni, an adeò tale nihil alibi? Ecce, in ipsâ Italiâ vrbs Locrorum (nec ea inter has maximas) *duodecim millia* in ambitu habuit, quod Liuius scripsit. Capuam superasse, non mihi videtur ambigendum. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? XXII. *millia passuum* circumdedit, vt manuscripti Orosiani codices præferunt; siue XXIIII. vt Epitoma Liuiana. Ipsa Constantinopolis olim XXII. vt hac quoque parte compar matri suæ esset. Denique ad Tataros & Sinenses si abeunt, hodie reperient exempla. Desino, & satis firmasse videor: nisi quòd opponi nobis possunt (nihil enim dissimulabo, & ipse subiiciam) duo. Prius, quòd *Milliarium* non videtur iustè fuisse in vrbe mediâ, atque ita mensuratio fallet. Nam fuit in *capite*, vt Plinius ait, *fori Romani*: atqui ab eo ad Tiberim, non par reliquæ vrbi spatium videtur, & maximè

quòd

quòd ibi *Campus Martius*, omnium consensu, extra vrbem. Respondeo. vt nunc quidem Roma est, non planè medium illìc esse fortasse (metiar, si illìc sim: nunc tabulis credo:) sed olim videtur fuisse. Sanè Victor, & Notitia Imperij, in foro ipso Romano, nec longè à *Milliario*, *Vmbilicum vrbis* ponunt. Sed esto tamen non èxactè in medio: quid refert? non sic γεωμετρικῶς omnia, & ad lineam regulamque veteres metiuntur. Non mouet me de *Campo Martio*, quem fateor extra pomœrium habitum, & intra mœnia tamen fuisse. Nónne idem in *Auentino*? qui vsque ad Claudij tempora, in pomœrio habitus non fuit, & tamen à Regum tempore vrbi inclusus. Et campus quidem Martius etsi olim non erat, tamen Iulius Cæsar (quod Cicero ad Atticum scribit) destinabat eum includere: quî scio an non Augustus fecerit? nam & is pomœrium protulit: an denique non Nero? quem ego præcipuè puto in totâ Româ mutasse & innouasse. Et ab eo sanè facies & forma est, quam Plinius descripsit. Alterum, quod obijci potest. Olympiodorum non nisi *viginti & vnum* milliaria attribuere sub Honorio, cùm Roma capta fuit: vbi ergo illa *quadragintaduo* nostra, vel Aureliani *quinquaginta*? Respondeo, fuisse, & desiisse. Nam ecce cùm Constantinus sedem imperij transtulit, & vnà secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientem abstraxit, denique seipsum & Aulam: nónne probabile est, Romam iterùm valdè minuisse? idque in extremis & longinquis maximè, vt solet: atque ita reditum, collapsis aut disiectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Alioqui & alterum mihi argumentum non inualidum pro tanto ambitu est, ex ipso Victore & Rufo, qui *Regiones vrbis* singillatim dimetiuntur. Sunt igitur quædam, vt illa *Auentini*, quæ *habent in ambitu* XXXIII. *millia*. CCCC.LXXXVIII. pedes: nónne ea reddunt *sex milliaria* ampliùs *& semissem*? Quid in reliquis illis XIII? in quibus vna item aliqua XXX. *millia pedum* habet, aliæ ferè XVI. XV. XII: & minima omnium XI. Profectò ex his iunctis ingens ambitus exsurgit, & (computa si lubet) propemodum ille noster. Sed tertiò aliquis dixerit, quod tu anteà, muros hodiernos contra nos esse. Sunto. tu veteres eos potes credere? & ita nescis toties dirutam, incensam, vasta-

vastatam: iterumque instauratam & refectam esse? Noli arbitrari quòd in iisdem vestigiis. nam quâ spe eiusdem frequentiæ, aut felicitatis? Imò Honorius contraxit, pòst Belisarius, Narses, denique & Pontifices Romani. è quibus *Hadrianus primus* (vt Blondus tradit) *muros eos, qui nunc exstant, centenis aureorum millibus è Thusciâ contractis, exstruxit*. Sed hæc apud alios leges: ego sententiam meam sine fuco liberè, & item sine pertinaciâ (quod profiteor) dixi. Hîc autem sistit me & percutit miserans quædam cogitatio. Ego te Roma illa vetus, & speciosa super omnes vsquam aut vnquam vrbes, non solùm non video, sed etiam quæ fueris, quæro? Quæ fueris: imò & vbi fueris: & quî scio, an non & aliquando, vtrùm fueris quæretur? Non magis hoc mirum, si sæcla plura current, quàm nunc de Thebis Ægyptiis aut Troiâ dubitari. Nam habet hoc ætas, vt formam primò tollat, tum rem, tum famam & nomen. O spes & res humanæ, quid estis? quò itis? huc flectite. En potens & superba illa Roma, quæ VRBS AETERNA audiebat; quæ VICTVRA CVM SAECVLIS; quæ DEORVM OPVS ET CVRA, tota periit, condita in ruinis suis iacet, & laboramus eruere, & adstruere magnitudini eius fidem.

CAP. III.

Magnitudo Suburbiorum Romæ, & hominum in totâ Româ multitudo.

SED philosophandi alibi sit locus: curramus nunc institutum cursum. Romam igitur duplicem habemus, veteri ambitu, & nouo: est & tertia quædam sine ambitu, & quæ in suburbiis procurrit. Ea quoque ingens, & Plinij imagine ostendenda: qui ait, *exspatiantia tecta multas addidisse vrbes*. Plures, inquam, sunt vrbes, & tot quot suburbia ipsa. Quæ *Tybur, Ocriculum, Ariciam*, atque aliò excurrebant, sed maximè *Ostiam* & mare versus: Illuc vel ad XV. aut circiter milliaria procedebant: & fidem huic assertioni Neronis consilium ac destinatio faciat. cui ab hac caussâ visum, *Ostiam tenus* (ait Suetonius) *mœnia promouere, atque inde fossâ mare veteri vrbi inducere*: etsi non effecit.

De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius: *Omnia loca circa vrbem habitata, sine mœnibus esse. in quæ siquis intuens* MAGNITVDINEM ROMAE *exquirere velit, frustrà eum fore, & hæsurum vbi desinat vrbs, vbi incipiat. Adeò suburbana,* inquit, *ipsi vrbi adhærent & innexa sunt, & speciem* IMMENSAE LONGITVDINIS *exhibent spectanti.* Atque eâ mente alibi scripsit, *nullam vrbium Græcarum siue Barbararum, vel spatij habitati amplitudine, vel imperij, tantam fuisse.* At maior etiam maiorque post illum. & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cùm vrbs in summo flore) comparat eam non ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pinguia virorum culta.* & addit: *Descendit etiam & porrigitur* AD MARE *ipsum, vbi commune est emporium, & omnium è terrâ gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ μεγαληγορίᾳ: *Tantam Romam esse, vt in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis. AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuito. AVD. Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: memini: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumúsne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, itemque è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis vrbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprà. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Vísne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunto vel *ducenta* tantùm: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltrà) superarunt: & ita vbique gentium aut vrbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus

iamnunc

iamnunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones*. Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. A V D. Plura? at vereor ne iamnunc extra veri metas iueris, certè opinionis. L I P S. Plura inquam, & vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse? A V D. Socratis instituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotusquisque fuit (vt nunc mores) cui non vnus altérve seruulus? At diuites illi agmina eorum, * *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahebant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cùm ab vno eorum est interfectus. Seneca Romanis suis obiicit *seruorum turbam, quæ quamuis magnam domum angustet*. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, iterùm Senecam, de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret. Deinde apparuit, quantum periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent.* Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Abeo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quattuor milliones mihi iam struis, quantum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deijce: per me licet. Tamē rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco Romam. AVD. Hem, hem manco, ô siste me illîc. LIPS. Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui caussâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cùm hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minueretve. Itaque Aristides Romā dicit esse, *velut* COMMVNE TOTIVS TERRAE OPIDVM. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ numquam vlli se negat, sed vt terra solum fert omnes, sic hæc* OMNES HOMINES *capit*. Athenæus quoq; cum eo: apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur, ab hac caussâ: ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quę Polemonis

* *Vide supra lib. II. cap. XV.*

P 2 Sophi-

De hac magnitudine iam suo æuo Dionysius: *Omnia loca circa vrbem habitata, sine mœnibus esse. in quæ siquis intuens* MAGNITVDINEM ROMAE *exquirere velit, frustrà eum fore, & hæsurum vbi desinat vrbs, vbi incipiat. Adeò suburbana*, inquit, *ipsi vrbi adhærent & innexa sunt, & speciem* IMMENSAE LONGITVDINIS *exhibent spectanti.* Atque eâ mente alibi scripsit, *nullam vrbium Græcarum siue Barbararum, vel spatij habitati amplitudine, vel imperij, tantam fuisse.* At maior etiam maiorque post illum. & Aristides Rhetor (sub Hadriano vixit, cùm vrbs in summo flore) comparat eam non ineptè cum Homericâ niue: *quæ excelsorum montium iuga operit, & agros item ac pinguia virorum culta.* & addit: *Descendit etiam & porrigitur* AD MARE *ipsum, vbi commune est emporium, & omnium è terrâ gignentium distributio.* Atque idem haud vanâ μεγαληγορίᾳ: *Tantam Romam esse, vt in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in mediâ eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine istâ adstructâ? At tu vultu renides, & fortasse animo dissentis. AVD. Etiam verbis, si licet. LIPS. Licet verò, atque adeò inuito. AVD. Nam quæ tu sic extollis & producis, Ostiam, Tybur, aliò; hæc omnia ego atque alius dixerit, non habitata ædificia, aut vrbis partes, sed Villas, Prætoria, & voluptarias eiusmodi domos fuisse. LIPS. Sanè alius hoc iam dixit: memini: sed quem reiicit, præter dicta, multitudo infinita hominum, quæ in vrbe hac totâ fuit. Opportunè enim & hoc argumentum addam pro magnâ meâ Româ. Possumúsne igitur satis certò eam multitudinem colligere & adfirmare? possumus è vestigiis scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum. Ex lapide Augusti, sæpe iam nominato, itemque è Suetonio constat, *trecenta viginti millia* aliquando fuisse plebis vrbanæ: plebis dico tenuioris, & quæ è publico victitaret: imò suprà. Considera, & institue ratiocinium: si tanta multitudo inopum istorum, quanta iam etiam diuitum? Quot illi Senatores aut Senatorij, quot equites, & ex ipsâ plebe honesti? Vísne illos quoque *trecenta millia* fuisse? age, sunto vel *ducenta* tantùm: quid conficitur? pueros feminasque addendas: & quo numero? profectò duplo triploque (si non vltrà) superarunt: & ita vbique gentium aut vrbium obseruamus. Si placet igitur, consumma: habemus iamnunc

iamnunc in nostrâ Româ (vix audeo dicere) *duos hominum milliones*. Quid tamen trepido? verum fortiter dicendum est, & plura etiam addenda. AVD. Plura? at vereor ne iamnunc extra veri metas iueris, certè opinionis. LIPS. Plura inquam, & vide. Nónne probabile est totidem seruos Romæ, quot liberos fuisse? AVD. Socratis instituto mecum agis, & interrogando inducis. Sed ego circumueniri metuo, tu tibi responde. LIPS. Fiat. dico totidem, dico plures. Nam tenuium quotusquisque fuit (vt nunc mores) cui non vnus altérve seruulus? At diuites illi agmina eorum, * *agmina* dico (& sic Ammianus loquitur) *post se trahebant*. Vnus Pedanius Costa in Tacito, *quadringentos* seruos sub tecto suo & domi habuit, cùm ab vno eorum est interfectus. Seneca Romanis suis obiicit *seruorum turbam, quæ quamuis magnam domum angustet*. Et crede mihi nemo diuitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis: qui in varia sua officia aut munia diuisi. Sed quid ambio, aut argumenta colligo? cape certum & fidei notum testem, iterùm Senecam, de suo æuo: *Dicta est aliquando sententia in Senatu, vt seruos à liberis cultus distingueret. Deinde apparuit, quantum periculum immineret, si serui nostri numerare nos cœpissent.* Quid clarius dici potest, seruos plures liberis fuisse? Nec sic tamen omnes habemus: adde. AVD. Abeo. LIPS. Quid tibi est? AVD. Nam tres aut quatruor milliones mihi iam struis, quantum nec in prouinciis quibusdam aut regnis. Quis hæc ferat? LIPS. Si ferre non vis, deiice: per me licet. Tamē rem tuam iam sum dicturus. AVD. Rem meam? LIPS. Tuam. peregrinos traduco Romam. AVD. Hem, hem manco, ô siste me illîc. LIPS. Ecce. dico Peregrinos ex toto orbe Romam olim venisse, alios negotij sui caussâ, alios publici, multos & mansionis. Ita semper ea vrbs referta iis, cùm hi inirent, alij exirent: atque ipsa, vt mare, admitteret, emitteret, nec cresceret minuerétve. Itaque Aristides Romā dicit esse, *velut* COMMVNE TOTIVS TERRAE OPIDVM. Item, *omnes gentes, quasi vicatim diuisas, ad hanc suam arcem conuenire: quæ numquam vlli se negat, sed vt terræ solum fert omnes, sic hæc* OMNES HOMINES *capit*. Athenæus quoq; eum co: apud quem ORBIS POPVLVS Romani dicuntur, ab hac caussâ: ipsa vrbs, ORBIS COMPENDIVM ET EPITOME: quę Polemonis

* *Vide supra lib. II. cap. IV.*

Sophistę, apud Galenum, vox & elogium fuit. Eadem *vrbs vrbium*: quia *videre in eâ est omnes vrbes collocatas*. deinde addit: *Deficiat non vnus dies, sed quotquot habet annus, si quis adnumerare conetur* OMNES VRBES IN CAELESTI *istâ vrbe positas: idque ob nimiam copiam. Nam &* TOTAE NATIONES *illic simul & confertim habitant: vt Cappadocum, Scytharum, Ponticorum, & aliarum complures.* At tu iterùm renides. AVD. Et renitor quoque. an Græcis his credam, & sic oratoriè loquentibus? *Dies deficiat & annus numerantem*: item, *Totæ nationes habitant*: & ista, quæ tu scis dici in speciem, in re non esse. LIPS. In re non esse? audi, audi: quoniam Græcis parùm apud te est fidei (etsi in hac re Romanâ & exterâ debebat) audi, inquam, Romanum igitur testem, & eum Romanâ fide ac candore. Is est Seneca noster. qui sic ad Heluiam matrem: *Aspice hanc frequentiam, cui vix vrbis* IMMENSAE TECTA *sufficiunt*: MAXIMA PARS *illius turbæ patriâ caret, ex municipiis, ex coloniis suis, ex* TOTO *denique* ORBE TERRARVM *confluxerunt*. Quid ea verba tibi videntur? *vrbis immensæ tecta* vix capere incolas: item, *maximam illorum partem*, exteros esse: denique *ex toto orbe* eò concurri. Et ista mox iterat: ac postquàm caussas recensuit passim veniendi varias (lege; & iucunda sunt:) addit: NVLLVM *non* HOMINVM *genus concurrit in Vrbem, & virtutibus & vitiis magna præmia ponentem. Iube hos omnes ad nomen citari, & Vnde domo quisque sit, quære: videbis* MAIOREM PARTEM *esse, quæ relictis sedibus suis venerit in* MAXIMAM *quidem ac* PVLCHERRIMAM *vrbem, non tamen suam.* Quid Lucanus? nónne Romam asserit,

—*populis, victisque frequentem*
Gentibus, & GENERIS, *coëat si turba,* CAPACEM
HVMANI?

Totum orbem hîc includi potuisse ait: & quid potest clarius pro multitudine, siue & magnitudine nostrâ dici? Idem poëta —*mundi fæce repletam* Romam scribit: ad tot scilicet illas nationes aspiciens (ex Athenæo audisti) quæ incolebant: totæ in certis partibus aut regionibus etiam collocatæ. Ita Iudæi trans Tiberim, alij alibi: atque etiam cœtus & concilia sua habuerunt. Suetonius indicat in Iulij funere: *In summo publico luctu, exterarum gentium multitudo, suo quæque more, lamêtata est.* Vt iam

igitur

igitur hoc claudam & definiam, putásne & Seruos & Peregrinos minus *duobus millionibus* fecisse? Ita in vniuersum sint *quattuor* Romæ, & circa eam: nec mitius aut contractius, vt scripta veterum sunt, ego possum. Suspensum te animi video: & ego ipse pænè fluctuo: sed validi illi venti Auctoritatum nauim nostram huc impellunt, sistamus & in anchoris firmemus. AVD. Non sanè id potest. nondum in tranquillo es, ne puta. Mihi quoque adspirant venti, & ecce ab Oriente. Alexandria illa sic celebris, sic maxima, sic omnium confessione post Romam secunda, non nisi *trecenta millia* habuit *liberorum capitum*: quod Diodorus tamen quasi pro re magnâ posuit, & adfirmauit. Atquin ea nec multo Româ ipsâ minor. LIPS. Respondeo, Alexandriam longè Româ illâ triplici dictâ minorem esse: & cuius ambitus ex Plinij dimensione, non nisi *quindecim milliarium* esset. Nostra igitur maior: & ipsum hoc de Alexandriâ, contra vulgatam opinionem valeat, de Româ sic paruâ. At verò de incolis, quòd paucos eos facere Diodorus videtur: videsis, & inquire. *De liberis capitibus* dumtaxat definiuit: vbi serui igitur? vbi etiam exteri & aduentores, qui in tali negotiosâ vrbe sanè multi? Hæc attendenda sunt, sed istud maximè. quod Diodorus de suo æuo scripsit, id est Ptolomæi penultimi, & Romanæ adhuc libertatis. Atqui tunc Alexandria nondum in flore illo & culmine, ad quod sub Principibus demum peruenit. Quid autem de *trecentis millibus* magnum sit, cùm Cæsarea Cappadociæ (nec ea inter vrbes principes) *quadringenta millia* incolarum habuerit? Zonaræ hoc ita proditum, vt testem etiam aduocem: & hunc ipsum numerum, aut circà, Parisiorum nostra Lutetia in censum deferebat, ante vltimas istas turbas. Quid, quod Diogenes Laërtius in Empedocle prodidit, *Agrigentum Siciliæ olim octingenta millia hominum inhabitasse*? Plura eiusmodi exempla sunt: sed hodie, nónne *Cairum* in Ægypto scribitur ad *septem milliones* hominum habere? & *Quinzai* illud famosum, ad *sedecies centena millia* (stupesco) familiarum? Prę quibus nostra illa frequēs Roma decrescat; & dum fidem adstruo, perdam admirationem. AVD. Non apud me, stupeo. & ecce hodierna Roma, quàm relinquitur & abest? LIPS. Nulla comparatio: si frons est, omitte. Paullus Iouius

pro magno scripsit, *Leonis Decimi temporibus, cùm omnia infelici vbertate & pace, censa Romæ octogintaquinque millia ciuium & inquilinorum: at verò, post cladem sub Clemente Septimo acceptam, iterùm censu inito, vix ad trigintaduo millia peruentum*. Quid verbis hîc opus est? vnus pænè veteris Romæ vicus sit tam frequens. Nec mirum est. nam ista hodierna, præcipuos illos colles & valles etiam, vacua habet & deserta. AVD. Optimè. is sponte, quò ducebam. Nam nónne & tua vetus *compluria habet illa vacua*? Vbique obuia templa, porticus, basilicæ, theatra, circi, fora, balneæ, thermæ, cetera publica: quæ vel magnam partem, si non maximam, vrbis occuparunt. Deflecte aut resiste, si potes, huic etiam vento. LIPS. Resisto, plenis velis, prorâ obuersâ. Nam ista quæ tu vacua perperam putas, ego aio plenissima fuisse. Balneas & Thermas nominasti: quid? an non in ijs multitudo curantium, ministrantium, ad obseruandum, purgandum; aquam aggerendam; lauandum etiam, fricandum, vngendum, siquis seruum non habuisset? Templa autem, Basilicæ, Fora, suos custodes & æditiuos habebāt, satis grandi sanè numero, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelam. Et passim curatores, & serui item publici, in publicis istis locis. Sed duo etiam ego omisi, valdè ad frequentiam vrbis, Milites, & Palatinos. Milites tot illi, in præsidio Principis aut vrbis erant: ijs sui calones, & honestioribus serui plures: scito certò vel ad *centena millia* excreuisse. At Palatinos dico, totam Principis aulam: in quâ quot officia aut ministeria fuisse dicemus? Lapides antiquos inspice: dicent in parte, & suggerent materiem tibi cogitandi. Est & tertium, sed verecundè vix dico. Meretrices & scorta vtriusque sexus (proh pudor! sed res ita fuit) ingentem numerum reddiderunt, vt in vrbe quam multi cælibes, multi exteri sine vxoribus, inhabitarent aut frequētarent. Quid iam gladiatores, venatores, scænici, quadrigarij, xystici? multa millia fuerunt. & ad summam, mi Auditor, desine reflare ampliùs & opponere; aut, vides, longiùs longiusque res hæc ibit. AVD. Quiesco tuâ caussâ, & credo (vt sic dicam) nec credens. Tamen vnum etiam quæsierim: si tot illîc millena millia, vnde ijs cibus? LIPS. Hoc meritò & quæris, & ego decîdam, sed paucis Senecæ verbis. *Cogitate*, inquit, *hanc ciuitatem, in quâ turba per latissima*

tissima itinera, sine intermissione defluens, eliditur; in quâ consumitur, QVIDQVID TERRIS OMNIBVS *aratur.* Orbis, inquam, pænè totus hanc suam metropolim adibat, & alebat: quid ambigis alimenta suffecisse? Imò repete quæ suprà dixi, de Frumentatione: & nunc Aristidis hæc audi. *Mare per medium vestrum imperium porrigitur, cui vndique amplæ regiones adiacent, necessaria pleraque vobis subministrantes. Nam ex* OMNI TERRA MARIQVE, *quidquid vel anni tempora gignunt; vel regiones singulæ, fluuij, lacus, artesq; item & ingenia tum Græcorum tum Barbarorum proferunt,* ID OMNE *ad vos defertur. Itaque si quis talia omnia videre desiderat; is vel per totum orbem peregrinetur necesse est, vel in vestrâ istâ vrbe versetur. Quidquid enim apud alios vel crescit, vel conficitur, hic affluit & abundat. Tot autem & tantæ onerariæ naues singulis anni temporibus appelluntur, vt vrbs* * COMMVNIS QVAEDAM ORBIS OFFICINA *videatur.* Ecce, merces vndique habes, copias vndique, frumenta, fructus. Nec plura opus de alimentis: addámne duo argumenta etiam multitudinis, atque vnum ex ijs iocosum? Lampridius scribit, Heliogabalum *seruis imperasse vt omnes araneas colligerent in vrbe: atque eos collegisse ad decem millia pondo.* additque Heliogabalum subiecisse, *Vel hinc intelligendum* QVAM MAGNA ROMA *esset.* Verum est: & quot domorum angulos excuti oportuit, ad hoc pondus? & quidem domorum per omnes angulos ferè habitatarum? Alterum argumentum triste, & à peste. In Eusebij Chronico traditur sub Vespasiano (etsi verius Tito) *Ingentem Romæ luem factam, ita vt* PER MVLTOS DIES *in ephemeridem decẽ millia mortuorum referrentur. Decem millia* nempe in dies singulos: nec nimium pro Româ: quando in Cairo etiam lego, ad xx. ∞. hominum in dies absumpta. Itaque & in Suetonij Nerone quod vulgò legitur: *Accesserunt tantis ex Principe malis & fortuita quædam. pestilentia vnius Autumni quâ* xxx. *funerum millia in rationem Libitinæ venerunt:* id falsum prauumque mihi est. Quid enim in magnâ illâ Româ magni, cùm in nostris opidis ea sint exempla? Omnino rescribendum, *trecenta millia:* & interpretes debebant aduertisse. Concludo, & moneo, per hanc frequentiam Romæ factum, vt paullatim Italia pænè deserta esset; cùm plerique eò confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios

* κοινόν τι τῆς γῆς ἐργαστήριον.

Ca. xxxix.

vsus

vsus aut voluptates. Varro iam suo æuo conqueritur, plerosque ex agris in vrbem correpsisse, *& maluisse manus in theatro mouere, quàm in aratro.* Quod maximè fuit, post Frumentationes sic largiter & firmiter institutas: etsi Lucanus caussam in ciuile bellum conijcit: quasi ab eo stirps Italiæ sic accisa. Sed de solitudine quidem, eadem canit:

—— videmus
Tot vacuas vrbes. generis quò turba redacta est
Humani? toto populi qui nascimur orbe,
Nec muros implere viris, nec possumus agros:
VRBS *nos* VNA *capit.*

Quod postremum epiphonema sanè eximium, pro eximiâ nostrâ Româ.

CAP. IIII.

De ædificiis vrbis Romæ communiter, & eorum altitudo.

ET Roma quidem tanta & tam frequens fuit: inimus nunc ipsam, & perambulamus, & lustramus? AVD. O si quis Deus olim hoc mihi dedisset! ô si quis nunc quoque vel per somnium in eâ sistat! LIPS. Ego is ero, confide. somnia dicam, & vmbras, præut ipsa res & pulchritudo fuit. Periti viri est, mihi crede, non dicam describere, sed capere & credere qualis & quanta ea Roma fuit. Conabor, & minutula dicam: & vel sic fidem fortasse non inueniam. quid refert? aëri & herbis meis hæc sim locutus. Tria in vrbe miranda canit Claudianus:

Quâ nihil in terris complectitur ALTIVS *aër,*
Cuius nec SPATIVM *visus, nec corda* DECOREM,
Nec laudem vox vlla capit.

Altitudinem ecce laudat, *Spatium*, & *Decorem*. De *Spatio* dictum, duo alia exsequamur. Quę est *altitudo*? siue in collibus ipsis ędificatio, pulchrâ specie; siue singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis priuatisq; ædibus insessos, gradatim declinantes; & velût superas quasdam

dam vrbes, vrbi inferæ imminentes? Omnino fuit ea facies: & pulchrè expressit Aristides. *Nec verò*, inquit, *superficiem solùm soli occupat, sed longè supra exemplum in aëra altissimè ascendit. Et sicut vir aliquis, qui robore & magnitudine excellit, alios quoque in se sublatos ferre gaudeat: ita & hæc non quiescit, nisi & alias æquales sibi superimpositas vrbes, alteram super alteram ferat: quod nominis eius fert ratio, totumque hoc quod hîc videmus, robur & * valentia est.* * ῥώμη. *Adeò vt si quis eam diligenter vellet euoluere & diducere, & quæ nunc in sublimi sunt vrbes, aliam iuxta aliam humi collocare, quidquid Italiæ reliquum est, id impletum mihi iri videtur: imò futura vna aliqua vrbs ad Ionium vsque sinum.* Bellè & ποιητικῶς, non nego, attollit: sed hæ figuræ originem à re habent, nec quisquam putet elationes istas, nisi cum caussâ & basi esse. Itaque & Plinius, verus & seuerus talium, cùm de magnitudine dixisset: *quò*, inquit, *si quis* ALTITVDINEM *tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat, fateaturque* NVLLIVS VRBIS MAGNITVDINEM IN TOTO ORBE *potuisse ei comparari*. Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis, fateor, maximè: vt in Rutilio, ad Romam:

Exaudi genetrix hominum, genetrixque deorum,
Non procul à cælo per tua templa sumus.

Significat altissimè in aërem ea surrexisse: & quídni, cùm collibus etiam sæpe imposita? Ceteræ ædes, non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cùm ambitionem in ædificando videret atque altè attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ; siue etiam, quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent: coërcuit, vt in Strabone scriptum est, & *septuaginta pedes* definiuit in modo ædificiorum. Nero hoc ipsum posteà secutus, cùm ab incendio Romam instauraret, *cohibuit* (vt Tacitus ait) *altitudinem ædificiorum.* Sed modum non expressit noster: fueritque vel ille Augusti, quem oblitteratum, vt solet, iam reuocauit; siue is qui Traiano posteà adscribitur à Victore, *pedum sexaginta*. Sed de priore ego malim. Dices. ergóne tam miranda hęc altitudo? & nónne hodie magis educimus? Interdum, non nego: sed nec sic communiter: & hoc quoque cogita, multas ædes, & inprimis omnes publicas, extra legem hanc fuisse. Quid, si autem & diuites

illi nobilesque neglexerint? ego arbitror, siue gratiâ impetratâ, siue & eâ neglectâ. Et titulus sanè fuit. quia lex in futuras nouas ædes cauebat, structas non diruebat, & fas easdem sic reparare. Quidquid tamen sit, si vulgò ædes omnes *septuagenûm* pedum, satis conspicua ea altitudo: præsertim vbi tecta compluuiata, aut testudinata, quod sæpe. Nostra hæc pectinata, & in angustum surgentia, aliquid de dignitate minuunt, sed & capacitatem tollunt. In tali autem illâ altitudine, quid minus quàm quaterna aut quina cænacula? quorum frequentiæ studebant.
Lib. II. Vitruuius: *In eâ autem maiestate vrbis, & ciuium* INFINITA FREQVENTIA, *innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cùm recipere non posset area plana tantam multitudinem ad habitandum in vrbe, ad auxilium* ALTITVDINIS *ædificiorum res ipsa coëgit deuenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementicijs, altitudines exstructæ, contignationibus crebris coaxatæ, & cænaculorum summas vtilitates perficiunt, & despectationes.* Sed hæc de ædificijs nunc non exsequor: & satis de Altitudine libasse.

CAP. V.

Decor & ornatus ædificiorum. Excerpta quædam, & primò de templo Capitolino exactiùs dictum.

AD *Decorem* transeo, qui varius, in mole, in materiâ, in artificio, in symmetriâ, & siquid aliud elegantia aut peritia amat. In hac quoque parte, quin vrbs omnes orbis vrbes superauerit, nemo dubitet. nam & fidi auctores dicunt, & opes atq; ambitio Romana facilè persuadent: Quidquid artificum insigniorum Græcia aut Asia habuit, Romam euocabantur, aut vltrò veniebant. quippe hîc præmia: & quidam ex ijs, quibus (vt Taciti verba vsurpem) *ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegauisset, per artem tentare*. Sed primus aut præcipuus *Decoris* huius auctor Augustus, qui *vrbem*, vt Suetonius ait, *neque pro maiestate imperij ornatam, & inundationibus incendijsque obnoxiam, excoluit adeò, vt iure sit gloriatus, Marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset*. Alter ab eo, Nero Imperator. qui ambi-

ambitione impulsus vrbem incendit, vt nouam melioremque repararet. *Videbatur enim*, ait Tacitus, *condendæ vrbis nouæ, & cognomento suo appellandæ, gloriam quærere*. Itaque eius iussu, *vrbis domus, non vt post Gallica incendia, nullá distinctione, nec passim erectæ, sed* DIMENSIS VICORVM ORDINIBVS ET LATIS VIARVM SPATIIS, *cohibitá ædificiorum altitudine, ac patefactis areis, additisque* PORTICIBVS *quæ frontem insularum tegerent. Easque porticus Nero suá pecuniá exstructurum pollicitus est.* Vides ibi quædam præclara & optanda in vrbe, Ordines vicorum, Latitudines viarum, Porticus protegentes. Vt non temerè idem Tacitus TANTAM *resurgentis vrbis* PVLCHRITVDINEM miretur, & scripto consignet. Quod tunc quidem publicè, sed & priuatim in omni incendio factum Seneca adnotauit: *Timagenes, felicitati vrbis inimicus aiebat, Romæ sibi incendia ob hoc vnum dolori esse, quòd sciret meliora resurrectura quàm arsissent.* Et sanè ita fuit, præsertim ad Traianum vsque; cùm ab illo, & à Deo, culmen fuisse videtur pulchritudini vrbanæ. AVD. Ain, tu, à Traiano? Constantino hanc laudem Nazarius tribuit, in Oratione ad ipsum: *Celeberrima quæque vrbis nouis operibus enitescunt, nec obsoleta modò per vetustatem rediuiuo cultu insigniuntur, sed illa ipsa quæ* ANTEHAC MAGNIFICENTISSIMA *putabantur*, NVNC AVRI LVCE *fulgentia*, INDECORAM MAIORVM PARCIMONIAM *prodiderunt*. Vides quanto anteferat hæc noua, aut nouata, omnibus antiquis. LIPS. Ita, sed nempe apud Constantinum. Fidem autem laudationibus istis qui fideliter constare putat, ignarus est oratorij moris. Struxisse & instaurasse quædam illum Principem, lubens credo; quod ad veterem artem aut splendorem, da veniam, hodie non credam. Sed nos *Decorem* nostrum videamus, quem Plinius communiter sic dilaudat: *Ad vrbis nostræ miracula transire conuenit, & sic quoque* TERRARVM ORBEM VICTVM *ostendere. quod accidisse toties penè, quot referentur miracula, apparebit. Vniuersitate verò aceruatá, & in quemdam vnum cumulum collectá, non alia* MAGNITVDO *exsurget, quàm si* MVNDVS ALIVS QVIDAM *in vno loco narretur*. Notentur ea & ad Decorem, & ad Magnitudinem malè controuersam. Sed & Cassiodorus vero & magno ore, de istâc vrbe: *Ferunt prisci sæculi narratores, fabricarum* Lib. VII.

Lib. XXXVI.

septem tantùm terris attributa miracula. Ephesi Dianæ templum; regis Mausoli pulcherrimum monumentum; Rhodi Solis æneum signum, quod Colossus vocatur; Iouis Olympici simulacrum, quod Phidias formauit; Cyri Medorum regis domum, quam Memnon fabricauit; Babyloniæ muros, quos Semiramis construxit; Pyramides in Ægypto. Sed quis illa vlteriùs præcipua putabit, cùm in vnâ vrbe tot stupenda conspexerit? Habuerunt honores, quia præcesserunt tempore: & in rudi sæculo quidquid emersisset nouum, per ora hominum iure ferebatur eximium. Nunc autem potest esse veridicum, si VNIVERSA ROMA *dicatur esse* MIRACVLVM. Ecce consona vtriusque iudicia, sed & voces: & Romam totam, ac per partes, *Miraculum* esse, & inter prima mundi spectacula, iure censent. Vis autem paullò distinctiùs membra pulcherrimi huius corporis videamus? AVD. Te hoc quærere? non volo, sed aueo, sed ardeo, vt vero verbo dicam. LIPS. Atqui ne nimis ardesce. nam ego non flumine te perfundam, sed leuiter aliquid aspergam è summis aquis. Tu te ingurgitabis, si voles, posteà: viam designabo & præibo. Ego autem? an ducem potiùs alium quæram ex ipsâ antiquitate, qui ostendat? Esto Ammianus, qui Constantij ingressum in vrbem Romam describens, ipsum intuentem & Lib.xvi. mirantem præcipua operum facit, atque ait: *Proinde Romam ingressus, imperij virtutumque omnium larem, cùm venisset ad* ROSTRA, *perspectissimum priscæ potentiæ* FORVM *obstupuit: perque omne latus, quò se oculi contulissent,* MIRACVLORVM DENSITATE *præstrictus, allocutus nobilitatem in* CVRIA, *populumque pro tribunali, in* PALATIVM *receptus fauore multiplici, lætitiâ fruebatur optatâ. Deinde intra septem montium culmina, per accliuitates planiciemque posita vrbis membra collustrans, & suburbana; quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta sperabat:* IOVIS TARPEII *delubra, quantum terrena diuinis præcellunt;* LAVACRA *in modum prouinciarum exstructa;* AMPHITHEATRI *molem solidatam Lapidis Tyburtini compage;* PANTHEON *velut regionem teretem speciosâ celsitudine fornicatam; elatosque vertice scansili* SVGGESTVS *consulum, & priorum Principum imitamenta portantes, &* VRBIS *templum,* FORVMQVE PACIS, *&* POMPEII THEATRVM, *&* ODAEVM, *&* STADIVM, *aliaque inter hæc* DECORA *vrbis æternæ.* En habes, qui digitum intendat, & ducat: tu sequere, & ardorem

dorem (ita loquebaris) restingue. AVD. Iam risui & ioco me habes palàm. LIPS. Egóne? AVD. Tu, tu, & si noctua sim, sæpius cantem. Nam nomenclatorem mihi das locorum, & paucorum quidem: vbi designator, enarrator, interpres? LIPS. Adest: ego pro copiâ & scientiâ aliquid dicam, sed nec ordine quidem Ammiani. Nam etsi præcipua ille tetigit; non placet tamen ordiri à *Foro* aut *Rostris*, sed potiùs à *Templis*. Diuina, à quibus rerum hominumque ortus, præeant; & totum hoc pulchritudinis agmen ipsa ducant. Nominat ille quattuor templa, *Iouis Tarpeij*, *Panthéon*, *Vrbis*, *Pacis*. Quàm pauca è multis? nam primùm hoc moneo, *quadringenta vigintiquattuor templa* Romæ fuisse, quod in Notitiâ imperij proditum leges. Noli ambigere, quin pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa: sed Ammianus satis habuit, dignitate vel opere prima eorum dare. Itaque à *Tarpeio* exorsus est, siue *Capitolino*: non quia pulcherrimum forsasse, sed quia primarium, & Dei principis; itémque quia multâ substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibat. Alioqui Plinius, vbi magnifica operum recenset, hoc omittit: imò idem quasi irridet veteres, quòd *Aggeris vastum spatium, & Capitolij insanas substructiones mirabantur*. Lib. xxxvj. Sed id non câ mente dictum, quâ videri possit, non, inquam, deminuit aut abiicit Capitolij ipsum opus; sed substructiones tangit, quas L. Tarquinius Priscus magnas, & *insanas*, vt ipse loquitur, circùm collem fecit: dum prærupta eius adæquat, ab imo solo ingentibus lapidibus muro educto suffulcit, complanat denique in vertice, & fundamentis parat. Hæc Plinius tangit, & Dionysius clarè exsequitur: quem vide. Alioqui ipsum opus & ædificium non miratur mirabile visum: quî id possit? cùm semper inter eximia fuerit, & vrbis prima. Præter Ammianum in verbis dictis, etiam Cassiodorus sic attollit: *Capitolia celsa conscendere, hoc est* INGENIA HVMANA SVPERATA *vidisse*. Et res sanè dicit & facies, quam etsi tenuiter, lineis aliquot adumbrabo. Mons *Saturnius* primò dictus fuit, in quo hæc ædes, tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui viuo *Toli* nomen fuisse Arnobius tradidit) inuento, dum fundamenta moliuntur. Sed hæc nota, non vulgo nimis illud, duplex *Capi-*

tolium fuisse, *Vetus & Nouum*. Illud in *Regione sextâ Circi Flaminij* Victor & Notitia Imperij locant; istud in *Regione octauâ Fori Romani*. Valerius illud intellexit certò, cùm inter sacerrima & vetustissima loca, adiurans nominat: *Per Romuli casam, perque* VETERIS *Capitolij humilia tecta, & æternos Vestæ ignes*. Ait *Vetus*, ait *humili tecto*: quod vltimum nullo modo in *Nouum* & sublime illud conuenire potest. Puto & Martialem hæc distinguere, cùm in hominem ludit plurifariàm habitantem:

Lib. IIII. cap. IIII.

Esquiliis domus est, domus est tibi colle Dianæ,
Et tua Patricius culmina vicus habet.
Hinc viduæ Cybeles, illinc sacraria Vestæ,
Inde NOVVM, VETEREM *prospicis inde Iouem.*

Cerni ab eo vtrumque Capitolium vult: *Vetus* è colle Auentino siue Dianę, *Nouum* ex Esquiliis & Vico patricio. Etsi fortasse *Nouum Iouem* Domitianum suum vocat, eiusque Palatium intellegit. Sed Varro de vtroque apertiùs: *Capitolium Vetus, quòd ibi Sacellum Iouis, Iunonis, Mineruæ: & id antiquius, quàm ædis quę in Capitolio facta.* Ecce, dicit illud Vetus, æuo prius esse quàm hoc Nouum, & ostendit in alio item loco fuisse. Sed dices, si prius, si alibi: vnde *Capitolium*? nam vox ea non conuenit, cùm nec mons tunc nomẽ istud habuerit, nec ipsum illud templum in monte. Respondeo, Varronem hoc occupasse & soluisse lectori vigilanti. Nam ideò, inquit, *Capitolium* non auctor aut conditor, sed posteritas dixit; quia vt in nouo & nobili illo Capitolio, tres illi dij Præsides item colebantur. A similitudine igitur & hoc *Capitolium* est dictum, sed cum discrimine, *Vetus*. Quæras ampliùs, quis autem condidit? & hoc dicam, suggerente Cassiodoro. Nam ille in Chronico, Numæ rebus: *Capitolium quoque à fundamentis construxit*. Ignaro lectori tenebræ sint, & falsi Cassiodorum arguat. quis enim vmquam prodidit Numam auctorem Capitolij? Et sanè distinguere debebat, & addere, *Vetus*. Ita enim est: ille auctor illius, vndeunde hoc hauserit Cassiodorus; sicut *Noui*, Tarquinius Priscus. Is complanato, vt dixi, monte, struere cœpit, ex voto quod vouerat bello Sabino: idq; opido Apiolis capto, vt Plinius ex Antiate refert, è manubijs & prædâ. Sed fato pręuentus, absoluendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, regum vltimo: etsi Seruium

Lib. III. cap. V.

Seruium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adiutum, Tacitus (sed solus, opinor) dixit. Præcipuus tamen auctor operis Superbus. qui, vt Liuius inquit, *Suessá Pometiá è Volscis captá, diuenditá prædá, cùm quadraginta talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam* AMPLITVDINEM *Iouis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestate esset.* Scribit *quadraginta* talenta: quæ nobis XXIIII. millia Philippæorum essent: sed an non *quadringenta* rescribendum, aliquis ex Dionysio iure controuertat? Nam ille, vt in re non dubiâ: *tantum prædæ*, inquit, *repperit, vt quinque minæ argenti obuenerint singulis militibus, decimæ autem diis sacratæ fuerint non minus* * *quadringenta talenta.* Ea essent, *ducenta quadraginta millia* Philippæorum: pecunia, haud nego, satis grandis, præsertim è solis decimis: sed res Italiæ & Latij tunc vberes & florentes (quod & alibi videre est) hoc persuadent; tum & ipsum opus eâ amplitudine institutum, quam Liuius deprædicat, & quam exiguâ summâ nemo fabricetur. Nec tamen vel Tarquinius supremam manum imposuit: & *gloria operis* (ait Tacitus) *libertati reseruata. Pulsis regibus, Horatius Puluillus Consul dedicauit, eâ* MAGNIFICENTIA, *quam immensæ posteà populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent.* Vides & à Tacito laudari, & consummatum hoc opus Puluillo adscribi. Quid igitur est, quod in Liuio, multis annis pòst lego, in Tribunorum militarium imperio? *Eodem anno, ne priuatorum tantùm operibus vrbs cresceret, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus* VEL IN HAC MAGNIFICENTIA VRBIS CONSPICIENDVM. Hoc narrat, post Romam à Gallis captam, & cùm ea instaurata à ciuibus fuit. Ergóne tunc deniq; Capitolium saxo quadrato structum? nego de ipso ædificio, fateor de monte. Itaque attende, *substructum* dicit, non *exstructum*. Est illud ipsum opus, de quo prædixi, L. Tarquinij: quod tamen rudi lapide factum, nunc mutarunt, & secto quadratoque splendidius confecerunt. Igitur Pliniana illa, de quibus item anteà, magis fuerit ad hoc posterius opus referri: & istæ sunt *insanæ illæ substructiones*, è quarum ruinis vastos lapides erutos patrum etiam ætas vidit. Sed ipsum Tarquinij Capitolium quale fuit? Describit his ferè verbis Dionysius: *Situm est in altâ crepidine, habetque in ambitu octo iugera: sic vt latera*

* In Plutarcho summa eadem.

III. Hist.

Lib. VI.

latera singula ducentorum ferè pedum sint, exiguâ latitudinis & longitudinis differentiâ, nisi quòd ista illam vincit vix pedibus quindenis. Quâ parte frons eius meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur; ab aliis lateribus, duplici. In ipso sunt tres cellæ, ex ordine, à lateribus communione parietum clausæ. Media est Iouis, vtrimque altera Iunonis, altera Mineruæ, sub eodem laqueari eodemque tecto. Ita Dionysius: & verba, si placet, examinemus. *Octo iugerum* ambitu fuisse dicit: id est *pedum octingentorum*: sed sic vt quadrum esset, imò pænè quadratum, nisi quòd longitudo *quindecim pedibus* superaret. Fuit egregia capacitas, si consideras, & aptâ proportione. Ait, *frontem ad meridiem spectasse*: id est Forum Romanum & Palatium versus, frequentissimam vrbis partem. Ergo ab eâ quoque parte *centum gradus*, quibus (vt Tacitus, atque alij) superbè adibatur. Quos tamen continuos fuisse non arbitror, & retractiones suas habuisse, vt Vitruuius appellat: id est, areolas, vbi fessi pedem figerent, & respirarent. quas post singulos septem aut nouem graduum ordines solere interponi, architecti notarunt. Gradus autem isti haud dubiè ad maiestatem: eoque & in aliis templis, etsi pauciores, soliti vsurpari. Sed ibi ratio, hîc necessitas & locus editior voluerunt. Addit *columnarum triplicem ordinem*: quas L. Sullam Athenis

Lib. xxxv. cap. vi. aduexisse, è templo Iouis Olympij, Plinius nos docet. Atque eas Dionysij tempore ipsas exstitisse, facilè arbitror: post incendium, à Vespasiano mutatas, verbum Plinij dat suspicari. Quàm multæ eæ fuerint, haud dixerim: quia varia proportio in collocandis, de quâ Vitruuius videndus. An tamen eiusdem locus non huc facit? Lib. III. cap. III. Format *Pycnostylos, Systylos, Diastylos, Aræostylos, Eustylos* ædium species: iis enim Græcis vocibus vtuntur: & in *Aræostylis*, inquit, *nec marmoreis nec lapideis epistyliis vti datur, sed imponendæ sunt trabes de materiâ perpetuæ: & ipsarum ædium species sunt barycæ, barycephalæ, humiles, latæ, ornantque signis fictilibus, aut æreis inauratis fastigia earum, Tuscanico more. vti est ad Circum maximum Cereris, & Herculis, Pompeiani item Capitolij.* Sanè Pompeianum Capitolium nemo legit, opinor; nec ipse Pompeius manum admouit, aut potuit: nisi quis accipit de Capitolio, quod Pompeiis fuerit Campaniæ opido. Nam & coloniæ, vti scimus, Capitolia sua habe-

habebant. Sed tamen,quia vtitur hîc Romanis exemplis (vide alia :)non displiceat distingui, *Herculis Pompeiani,item Capitolij.* Itaque Capitolium fuerit inter *Aræostyla*, id est raris columnis distincta. Pergit Dionysius,*tres in ipso cellas esse*, siue vt ipse appellat *σηκὸς. Ea res nota est, & versus Ausonij,

* Hesych. Σηκὸς, ἐνδότερος τόπος τοῦ ἱεροῦ.

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Quod imitabantur item in coloniis : eoque Arnobius scripsit: *Nónne vides in Capitoliis omnibus virginales esse species Mineruarum?* duos alios deos ibi omittit. An autem non alij dij in Capitolio? non quidem in isto templo; excipio Iuuentutem, & Terminum: qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. *Itaque eorum ara*(ait alibi Dionysius *)continentur templi ambitu,atque vna in vestibulo cellæ Mineruæ est,altera in ipsâ cellâ iuxta puluinar.* Lib. III.

Quod igitur in Tertulliano legitur:*Capitolium omnium dæmonum templum est.* itemque in P. Victore: *Capitolium,vbi omnium Deorum simulacra celebrantur.* in Cicerone: *Deorum domicilium:* ea inquam omnia,de ipso monte capienda sunt, qui passim & pęnè totus deorum aris, statuis, templis insessus: quod facile tibi inter legendum obseruitare. Sed dixerat etiam Dionysius , *cellas istas à lateribus communi pariete clausas.* Quid hoc est? vt nullum discrimen aut interpositio parietum fuerit? imò opinor fuisse, aut certè columnarum,& sacelli atque ædiculæ speciem singulas habuisse. Nam ita ipse Dionysius, πρόναον τῆς ἀθηνᾶς(in verbis, quæ iam verti *) vestibulum ædis Mineruæ*, & vt sic dicam *protemplum.* Ita & Liuius : *Quadrigæ inauratæ positæ in Capitolio, in cellâ Iouis,supra fastigium ædiculæ.* Plinius verò & *Delubrum* dixit: *Proserpinæ tabula fuit in Capitolio,in Mineruę delubro,supra ædiculam Iuuentutis.* Distinctio igitur: sed mens Dionysij,tres ipsas tamen cellas communi totius templi pariete clausas. Nisi quis etiam censet, *Ædiculas* istas fuisse non nisi caua quædam in ipso pariete , ad statuas illocandas : quod in Panthéo videmus: quibus non accedam. Ista ex Dionysio: an & à me aliquid addo? faciam, si priùs distinxero inter Capitolia , quæ quattuor in hoc ipso loco,ex ordine,fuêre. Nam primum illud Tarquiniorum, bello ciuili Sullano , incendio periit, neglegentiâ custodum. Alterum ipse Sulla instruxit. sed nō dedicauit: *quod vnum Felicitati suę defuisse*,ipse apud Plinium fatetur,& Tacitus adno-

De Spectac.

tauit. *Lutatij Catuli nomen*, ait Tacitus, *inter tanta Cæsarum opera, vsq; ad Vitellium mansit*. Etsi Dio tamen scribit, Cæsari Iulio, inter alia honorum, decretum à Senatu: *vt nomen eius Capitolio inscriberetur, deleto Catuli: idq; eum admisisse*. Sed Taciti assertio firmior, mihi quidem, fideliorq;. Tertium fuit à Vespasiano. nam illud Catuli arsit ciuili iterùm bello Vitelliano: atque iste reparauit iisdem vestigiis, sed & dedicauit. Dedicauit inquam, & Plutarcho scribenti hoc accredo: magis quàm Victori, qui Domitiano tribuit: *Multa*, inquit, *opera inchoata per patrem, vel fratris studio, atque inprimis Capitolium, absoluit*. Nō vinces hoc, ô Victor. Vespasianus absoluit, dedicauit: sed à morte eius, sub Tito, statim arsit (Suetonius, & Dio in Tito:) atq; ita quartùm Domitianus instaurauit. Habes igitur quaterna Capitolia, sed in eodem loco reposita semper, & innouata. Tacitus & Dionysius
III. Hist. quoque, id notarunt: sed verba illius: *Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interiecto* CCCCXXV. *annorū spatio, L Scipione, C. Norbano Coss. flagrauerat*. Hoc de Sullano: de Vespasiani, idem: *Passim iniectæ fundamentis argenti auriq; stipes, & metallorum primitiæ nullis fornacibus victæ. Prædixère haruspices, ne temeraretur opus saxo auróve in aliud destinato.* ALTITVDO *ædibus adiecta. id* SOLVM *religio annuere, & prioris templi magnificentiæ defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat*. Noto obiter religionem Romanorum, qui liberaliter contulerunt ad opus faciendum, stipibus coniectis. Ille enim finis. sicut & in Cicerone scriptum de illo Sullano: *id Capitolium publicè coactis fabris, operisque imperatis*, GRATIS *exædificatum atq; effectum esse, ita vt ex ærario nihil darent*. Quod equidem miror satis, sed quinto in Verrem ita scripsit. AVD. Religiosum sæculum, præ nostro. sed quæ aut quanta illa multitudo hominum est, quam Tacitus retineri vult? LIPS. Haud difficilis collectu. Si enim latera pedum *ducentorum*, reddentur fientque in areâ pedes *quadraginta millia*. Da singulis insistentibus pedes *quaternos* (sufficiunt, cùm militi in acie locato & armato Polybius det non nisi *senos*) da inquam *quaternos*: nónne vides *decem millia* potuisse retineri? Sed tolle aliquid, si vis, in columnas & alium apparatum: largiter tamē supererit pro *octo millibus*. AVD. Hem! magna capacitas, & rara talia nostra templa. LIPS. Semel omitte de nostris: vincimur, si comparamur.

ramur. Et tamen de mole aut magnitudine, tale aliquid esse potest, aut & excedere: de arte, materie, ornatu quî potest? Sed Tacitus *Altitudinem* adiectam, super priorem, disertè scribit: quæ fuit? haud diuino: pro symmetriâ latitudinis oportet ingentem fuisse. Et Silius ita indicat, apud quem Iupiter prædicit de illo Domitiani:

Aurea Tarpeiâ ponet Capitolia rupe,
Et iunget nostro templorum CVLMINA CAELO.

In cælum educit: sicut & Tertullianus, Apologetico: *Nam etsi à Numâ concepta religio est, nondum tamen aut simulacris aut templis res diuina apud Romanos constabat: & nulla* CAPITOLIA CAELO CERTANTIA, *sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & Deus ipse nusquam.* AVD. Et tu hæc recitas Lipsi? LIPS. Quidni recitem? AVD. Et attendis? LIPS. Quidni? AVD. Atqui euertunt paulloantè à te dicta, de Capitolio Numæ. Nam quomodo illud sit, & cum tribus suis diis; si tunc nulla templa, si nullæ statuæ? LIPS. Benè obseruasti, & de industriâ plura illa verba (vide quàm fallere voluerim) adduxi. Adduxi, vt expedirem: & ecce. Non negat vlla Capitolia fuisse, sed illa alta & *cælo certantia*: nostra humilia cur destruat? Nam vt dem statuas nondum fuisse (quod alibi & Varro tradidit:) tamen de templis idem dicere anceps sit, & Liuius, Dionysius, Plutarchus refellant. qui desertè *Termino, Fidei, Vestæ* templa à Numâ posita adfirmant. Et verò si priuatæ domus, si curiæ publicæ; cur non & ea diis essent? ratio videtur velle, præsertim apud homines cultui deorum sic addictos. Sed de altitudine certiora non habeo: quæ minima esse potuit, fuit *pedum ducentorum*: sicut in Pantheo Agrippæ, par item latitudo & altitudo. AVD. Heus tu, in loco Taciti etiam me tenuit, quòd ait *altitudinē adiectam*: & debuisse, quò *tanta vis hominum retineretur*. Quid ergo altitudo facit ad laxandum locum? non intellego, nisi si porticus aut inædificationes superiores aliquæ, vt hodie in quibusdā templis. LIPS. Apage, nihil difforme in vniformi isto opere: sed Taciti mens, iuuisse & decuisse altitudinem vbi multitudo, vt aër laxior ac liberior, ad respirandum, ad refrigerandum. Alioqui, vbi arctatio & compressio, scimus quàm subitò animo malè fiat. Quod tamen ad Porticus, non in ipso templo, sed circà

fuisse, pro communi structurâ, facilè credam: & Tacitus indicium facit. Sed ab ædificiis iam ad Ornatum pergo: qui tamen varius in vario isto opere. Quis in Tarquinij? aliquid è Liuiò haurire est sparsim. vt libro x. *Fæneratores aliquot mulctati, & ex eo quod in publicum redactum est,* ÆNEA *in Capitolio* LIMINA, *& trium* MENSARVM ARGENTEA VASA *in cellâ Iouis, Iouemque in* CVLMINE *cum* QVADRIGIS *Ædiles posuerunt*. Iterũ libro XXIX. *Quadrigæ* AVREAE *eo anno in Capitolio positæ ab Ædilibus.* Et libro XXXV. *Ædiles multos pecuarios damnarunt. ex eâ pecuniâ clypea inaurata in fastigio Iouis ędis posuerunt*. Denique libro XXXVIII. *Sciuges in Capitolio* AVRATI *ab Cn. Cornelio positi: Cõsulem dedisse, inscriptum est. Et duodecim clypea ærata* (lego *aurata*) *ab Ædilibus sunt posita ex pecuniâ quâ frumentarios damnarunt ob annonam compressam.*
Lib. xxxiij. *& duo item signa aurata.* Hæc ex Liuio: istud è Plinio, *post Carthaginem euersam, laquearia in Capitolio inaurata esse*: id est, totum illud internum cælum & camerationem. Nec plura, dici quidem digna, notaui. Quid verò in Catuli? omnia haud dubiè, in istis iam opibus, opulentiora: illud notabile reperio, *quòd sua ætas* (Plinij verba) *variè de Catulo existimauerit, quòd* TEGVLAS *Capitolij* AEREAS INAVRASSET *primus.* De quibus & in Senecâ patre: *Fastigiatis suprà tectis, auro puro fulgens, prælucet Capitolium.* Sanè hoc magnificum & verè splendidum fuit: & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra ęruginem aut rubiginem valuit inductum aurum. Cetera donorum & ornamentorum varia, *Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, Can-*
Lib. LI. *delabra, vasa,* & quę tu tibi subiicias: sed quod ex Dione omnino obseruãdum, *omnibus his detractis, ex Ægyptiacâ prædâ alia victor Augustus reposuit: detractis ex Sc.*" *& vt tam multis his nouis & melioribus locus fieret.* Etsi quædam veterum retenta, non ambigo: sed ordine & iudicio Augusti disposita, vt apta & concors tota facies esset. Id verò ipsum tempus fuit, quo *vnâ donatione in*
*1600000 Philip. *cellam Iouis Capitolini contulit* *XVI. *millia pondo auri, &* *quingen-*
*1250000 Philip. *ties* HS. *in gemmis*: quod in Suetonio leges. In cellam dico Iouis, quid cẽses in duas alias? nam & eas dona sua accepisse Dio disertim dicit. Et vel ex eo disce opes & ornatum Capitolinũ: qui quàm ingẽs & ADMIRANDVS fuit, si vnius modò Principis, & vno tempore, tot dona? Pleraque tamen horum periêre incendiis,

diis,vt opinor: & videamus vltimum Domitiani. In eo *columnas Pentelicas* fuisse, quæ Athenis aduectæ item essent(vt & illæ Sullanæ) Plutarchus in Poplicolâ scribit: cum hoc iudicio, *quòd pulchriores Athenis visæ sibi essent, quoniam Romæ dum nimis secant & poliunt, nitorem addidissent, symmetriam detraxissent.* Cetera quę& quanta,ex eiusdem Plutarchi verbis suspicemur:qui ait *in solam inaurationem, priuatum omnem modum excedentes opes impensas,nempe supra duodecim millia talentorum.* Ea sunt nobis *septuagies bis centena millia* Philippæorum; siue *septem milliones*, & quod excedit. AVD. Hui! verberas me. LIPS. Semper tiro? mirum te viuere. AVD. Quid iam? LIPS. Nam assiduè vulnera accipis,& oportebat iam confectum. AVD. Tua hasta *Pelias* est, & vulnerat & sanat: perge. LIPS. Tanti igitur inauratio: quæ fuit non in Lacunaribus solùm,sed in Tegulis æreis,vt illo Catuli. de quibus Epigramma Græcum in Anthologiâ, vbi *Æream domum in Palatio Byzantino* laudat:

> Εἶξον ἀρειοτέροισι χάρις καπιτολίδος αὐλῆς,
> Εἰ καὶ χαλκείων ὀρόφων ἀμαρύγματα πέμπεις:
> *Cede etiam melioribus ô Tarpeïa rupes,*
> *Etsi ex æratis iacis aurea fulmina tectis.*

Et Procopius adnotauit, *Gizerichum regem Vandalorum, cùm alia decora Romana secum in Africam vexisse, tum & partem tegularum Iouis Capitolini inauratarum dimidiam.* Nec tecta modò inaurata, sed ipsæ Fores auratæ, & crassis laminis obductæ: quæ mansêre ad Honorij Imp.æuum. Tunc in pecuniæ inopiâ, *Stilicho mandasse perhibetur* (scribit Zosimus.) *vt fores in Capitolio Romano, quæ auro* MAGNI PONDERIS *erant obductæ, laminis iis spoliarentur. Cùm autem qui hoc facere iussi erant,id agerent; in parte forium scriptum repperrerunt,* INFELICI REGI SERVANTVR. *Quod euentus docuit. nam Stilicho paullò pòst infeliciter periit.* Ita Zosimus: nec velim nimis te,vt singularia,hæc mirari: puto in pluribus templis fuisse. Poëtæ sanè *aurea templa* non semel appellant:& auctor libelli De caussis corruptæ eloquentiæ: *Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, & informibus tegulis exstruuntur; sed marmore nitent, & auro radiantur?* Marmore in parietibus, auro in lacunaribus & tectis. Ideò *Micantia* Rutilianus dixit:

Confunduntque vagos delubra micantia visus,
Ipsos crediderim sic habitare deos.

Et de Templis in eâ laudatiunculâ concludam.

CAP. VI.

Item de templo Panthei, Vrbis, & Pacis.

AVD. Ego aperiam, & laxabo. Nam quid me tam fluxâ memoriâ censes, vt oblitus sim Ammianum plura laudasse? & nominatim *Panthéon, Vrbis, Pacis*. Dic de singulis, nec excide tuâ lineâ, quam ipse duxisti. LIPS. Sed ex vno illo specimine, facile de alijs iudicare. Tamen fidei meæ caussâ, cape. *Panthéon* ab Agrippâ genero Augusti structum fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat: sed perfecit biennio pôst & dedicauit, anno vrbis DCCXXIX. vt est in Dione. Quæ caussa nominis, ipse Dio dubitat, & scribit: *Panthéon sic fortasse dicitur, quia plures deorum imagines in simulacris Veneris & Martis complecteretur; vel vt ego censeo, à formâ illâ deuexæ rotunditatis, & quia cælum referret*. Prior explicatio pluribus placita, etsi non ipsi Dioni: & lego in Glossis illis priscis, πάνθειον, *omnium deorum*. Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερὸν fuisse, *commune Deorum templum*, ex Pausaniâ disco. Cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi deorum sacro: de quo Festus. *Pandicularis*, inquit, *dies dicebatur, idem & Communicarius, in quo omnibus diis communiter sacrificabatur*. Sed Dio tamen aliter: & mouit eum, credo, quòd paucæ & certæ in eo statuæ essent, neque dijs communiter positæ. Fuit enim *Martis*, * *Veneris, & Cæsaris Iulij*: ipsius *Augusti* in vestibulo cum suâ posuit Agrippa. Ita Dio. quem miror *Iouis* omisisse: cùm Plinius scribat, *Panthéon Ioui Vltori ab Agrippâ factum*. Itaque ille præcipuus, & præses ibi Deus, fuisse videtur: sed & plures alij, eoque nomine haud malè Panthéon, etsi Dio à cæli formâ magis petit; quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum. Lego autem & *Pantheus* & *Panthea*, pro ipsis Dijs: sed

** In cuius auribus sectus famosus ille vnio Cleopatræ.* Plin. lib. XXV.

sed aliâ significatione, itemque scripturâ; nec aliud est, quàm *omnino Deus*, aut *Dea*. Idem Dio scribit, sororem Caligulæ *Drusillam consecratam ab eo, & ab omnibus Pantheam dictam*. In lapide item veteri exstat: DIVO. PANTHEO. EX*. V. Sed de nomine satis: in re ipsâ etiam quid me diffundam? nisi si lingua potest in istis, quod non oculus: atque ecce Romæ exstat, & imagines circumferuntur. AVD. Ita est. sed de ornatu qui perijt, ecquid habes? LIPS. Pauca. sed tamen hoc inter *pulcherrima operum* Plinius recensuit: quid mirum vel ab ipso isto corpore, sed spoliato & nudo? Nam artificium & symmetria per omnes partes maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, deuinctio singularis; vt Sebastianus Serlius, vir peritissimus talium, habendum censeat hoc velut vnicum exemplar consummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par est, pedum CXLIIII. Amisit de specie, quòd rudera locum sustulerunt, & gradibus in templum nunc descenditur: atqui anteà ascendebatur. Tectum & ipsum æreis tegulis, quę prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuisse. Abstulit eas tegulas Constantinus Heraclij filius, vt pleraque alia ornamenta Romæ reliqua: auexit in Siciliam, & Saraceni inuadentes omnia auferunt, in Ægyptum auehentes. Plura super hoc templo haud dixerim; & omnia membra eius descripsit & mensus est Serlius, quem fas videre. Admoneo exustum fuisse, magno illo incendio sub Tito, cùm & Capitolium tertiò arsit. Id ita in Dionis compendio scriptum: & refecit Domitianus. de quo Cassiodorus capiendus in Consulatu eius IX. *Insignissima Romæ facta sunt, Forum Traiani, Thermæ Traiani, Meta sudans, & Panthéon*. Sed nec diu pòst, Traiani anno XIII. (quod in Eusebij Chronico est) fulmine ictum conflagrauit: & ab Hadriano restitutum, Spartianus dixit in eius vitâ. Itaque non soli ij restituerunt, qui in fronte operis hodieque insculpti leguntur, *L. Septimius Seuerus, & M. Aurelius Antoninus*: sed iam dicti. Mutauit & transijt in melioris templi vsum, & à Venere ad nostram Virginem, faciente Bonifacio quarto Pontifice, sub annum Christi DCVII. Is *petiit Phocam*, ait Regino, *vt in veteri fano, quod Panthéon vocabatur, & à Domitiano fuerat exstructum,*

*Ecc*le-

* Voto.

Ecclesiam sibi facere liceret; quod annuit Imperator. Ista de Romano Panthéo. sed reperio & in prouinciis alibi, ad hoc exemplum. Sozomenus certè in *pago Betheliâ (vnde ipse oriundus) ditionis Gazensium, Panthéon fuisse* ait, *antiquum & apparatum templum, quod in cliuo manufacto, velut in arce situm, totum pagum despectabat*: atque addit arbitrari se Syricâ voce *Betheliam* inde dictam, quod Græcè πανθεῖον sonat, siue θεῶν οἰκητήριον, *deorum domicilium*. Ita ille scriptor Eccles. Hist. lib. v. cap. XIIII. Sed transeo iam & lustro obiter templum VRBIS. Quod istud est? inquies. nempe *Dominæ vrbis*, illius *Æternæ*, & *Cælestis*. O insaniam! ædificiis & inanimato corpori non vitam solùm attribuere, sed numen! Atqui fecerunt, & vrbs hæc, in quâ sedes tanti imperij, tamquam in eâ potentia & diuinitas, sic culta. Prudentius meritò irridet:

—— colitur nam sanguine & ipsa
More Deæ, NOMENQVE *loci, ceu* NVMEN, *adorant.*

Inuentio & adulatio à Græcis Asiaticis est: apud quos Smyrnæi (quod ipsi gloriantur, & Romanis imputant, apud Tacitum) * *primi templum* VRBIS ROMAE *statuerunt*. Nec defuerunt alij sequi exemplum: statimque Alabandenses in suâ vrbe strŭxêre. Quo fine? vt propitiam sibi non Vrbem, sed Vrbis incolas & rectores haberent. Itaque nolunt eos hoc nescire; & in Liuio, apud Senatum *Alabandenses templum* ROMAE *se fecisse commemorant, & ludos anniuersarios instituisse ei Diuæ*. Etiámne ludos? ita sanè, & isti sunt pulcherrimi, quos vel nunc in Senatu edunt. Quàm credis risisse quosdam Patrum, in his ineptis & verè Græcanicis adulationibus? ego haud minùs censeo, quàm cùm Prusias rex ab illâ Asiâ, veniret ad curiam raso capite, & pilleatus, limen curiæ oscularetur, adoraret Senatum, & *Libertum* se clamaret *populi Romani*. Ita igitur initium, sed in prouinciis. imò nec sub Principibus statim *Romæ*, in ipsâ Româ, templum. Lego in Hadriani rebus: *Ædem Bonæ deæ transtulit, & Colossum stantem atque suspensum, per Demetrianum architectum, de eo loco in quo* NVNC *templum* VRBIS *est, ingenti molimine, ita vt operi* XXIIII. *elephantes exhiberet*. Ait, Colossum stetisse in loco vbi *nunc Vrbis* templum: non ergo tunc adhuc erat. Sed ille ipse tamen Princeps fecit: imò hanc caussam arbitramur translati Colossi.

III. Hist.
* Circa annum vrbis DLVIII.

Colossi. In Dionis compendio est: *Hadrianum struxisse Veneris & Romæ templum, atque eius designationem & diagramma missum ab eo ad Apollodorum insignem architectum (cui tunc offensior erat) vt ostenderet & absque eo* INSIGNE OPVS *posse perfici. quæsiuitque ecquid placeret structura? Ille verò liberè respondit, & de Templo, quòd sublimius & magis cauum capaxque fieri debuisset: vti & in viam Sacram conspectius ex alto emineret, & in cauum Machinas acciperet, quæ in occulto ibi compactæ, subitò & ex improuiso in Theatrum induci possent.* Hæc ita in Græco. nam interpres, quod mirere, solum *Veneris templum* posuit, *Romæ* omisit. Atqui iunctæ deæ fuêre: & sic Notitia imperij, *Templum Veneris & Romæ* nominat. Prudentius:

Atque Vrbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Nec ineptè Venus iuncta, Æneadum mater, cum suâ prole. Vbi fuerit, ex Dione licet conijcere, qui *Viæ Sacræ* adiungit: & Notitia in *Regione templi Pacis* ponit. Claudianus in *monte Palatino*. Nam de illo capiendum est, cùm in laudibus Stiliconis facit Prouincias venisse, & adisse supplices ipsam Romam:

Conueniunt ad tecta Deæ, quæ candida lucent Lib. II.
Monte Palatino.

Crederem igitur ad radices montis fuisse, circà aut in Comitio: & in diuisione tamen vrbis accensitum *Regioni* Pacis. De *Machinis* autem, quod in Dione est, ad *Pegmata* pertinet: de quibus in Amphitheatro olim scripsimus: & videntur in templis opportunis disposita, composita occultè (quò admirabiliora ex inopinato essent) & sub tempus educta. Sed sequitur nunc *Templum* ipsum PACIS. AVD. Paullisper mane. & nónne *Genij publici* templum etiam lego? LIPS. Legis, sed distinctum ab isto vrbis: & hoc verecundiùs paullò & minùs insolenter excogitatum. Nam Genium locis, regionibus, ciuitatibus tribui, satis est frequens & notum. Itaque in Dione νεὼς τοῦ γενίου τοῦ δήμου, *templum Genij populi*, aliquoties nominatur: sed diu antè *Vrbis*, & quidem ab anno DCCXLI. ante Principatum Augusti. Sed & Antiochiæ, Alexandriæ, atque alibi *Templum Genij* leges. AVD. Ampliùs etiam, rumino Spartiani verba de Hadriano: qui *Bonæ deæ ædem transtulit, & Colossum*. Sed quæ ista *ædis translatio*? si

S com-

communis, vt alibi dirutam poneret; quid miri aut narrandi est? siquid ab arte aut nouum latet, me doce. LIPS. Nescio. sed ædes totas transferri, mihi nouum non est, & in Batauis vidi factum. Quid, quod Tiberij æuo architectus fuit, qui *maximam porticum iacentem & inclinatam, lanâ & centonibus circumdatam* (credo, ne videri artificiũ posset) *funibus & machinis, multorumque hominum manibus admotis, in pristinum restituit, firmam & rectam*? Quod Tiberius alijque nimis mirati sunt: etsi ille inuidiâ motus, nec nomen quidem eius Actis inseri sit passus. Quod ad *Colossum* autem, nónne Roma nuper in Obeliscis simile vidit? Sed hoc hîc notabile, quòd iste architectus, nec inclinauit eum quidem, sed *stantem*, vt ait, transtulit & *suspensum*. At tu extra oleas me ducis: *Pacem* autem ego iam afferebam, tu distulisti. AVD. Egóne illam? ô vbi es, non Dea quidem, sed summum à Deo bonum! Veni, veni, reuise miseros Belgas, tot iam lustra ciuilibus exterisque bellis iactatos. LIPS. Iam venit, cõfide: sed Iuno aliqua eam ducit aut præit. Hanc Vespasianus Romæ consecrauit, magnâ spe & animo mansuram, post ciuilia tunc quoque bella. Id opus à Claudio incohatũ aliqui tradunt: sed abnuit Suetonius, & *Fecit* NOVA *opera Vespasianus*, inquit, *templum Pacis, foro proximum*. Habes & locum: ac nũc vestigia exstant, & ex ijs operis ipsius forma. Grande fuit, & longitudo *trecentos* pedes attigit, latitudo *ducentos*: igitur supra Capitolium ipsum. Hac caussâ meritò Herodianus id appellat μέγιστον καὶ κάλλιστον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων: MAXIMVM *& pulcherrimum omnium in vrbe operum*. Additque: *ditissimum* item fuisse, *ornamentis auri & argenti excultum*. Fecisse id sub initia imperij, & post triumphum, ex Iosepho discas: cuius verba lubet dare, ad vniuersam eius notificationem. Libro VII. Excidij ait: *Post triumphos, & firmam imperij constitutionem, statuit templum facere Paci: fecitque citò admodum, & pulchrius meliusque omni opinione perfecit. Magnis enim opibus in hanc rem vsus, & priscorum etiam præclara omnia adhibens, picturis & statuis pulcherrimis adornauit.* OMNIA *enim in hoc templum collata & disposita sunt, ob quæ homines, videndi cupiditate, anteà per* TOTVM ORBEM *vagabantur. Posuit & hîc è Iudæorum templo vasa aurea, in ijs sibi placens: etsi Legem ipsorum, & vela tabernaculi aurea, in Regiâ suâ posuerit, ibi custodienda*. Hæc Iosephus; & Pli-

& Plinius consonat, qui passim pulcherrima aut rarissima operum adnotat fuisse in templo Pacis. Vno etiam loco scribit: *Ex omnibus quæ rettuli, clarissima quæque in Vrbe iam sunt, dicata Vespasiano Principe in templo Pacis, alijsque eius operibus, violentiâ Neronis in vrbem conuecta, & in sellarijs domus aureæ disposita.* Lib xxxiiij cap.viij. Quod magis impressiusque refero, vt tristius damnum cognoscatur, quod factum est templi huius incendio sub Commodo. Tunc enim, vt Herodianus refert, leui terræ motu præuio, siue ictu fulminis, siue igne è terrâ exspirante, subitò & improuisò totum conflagrauit, itemque Porticus, & totus eius ambitus: malo sanè augurio, vt tunc Romani haud vanè interpretabantur, perijsse sibi Pacem. Inter adiecta autem vel circumiecta, perijt & Bibliotheca quæ in ambitu eius templi erat: cuius in A.Gellio memoria exstat.

CAP. VII.

Fora Romana descripta; & distinctè Romanum, Iulium, Augustum, Transitorium, Vlpium.

DE Templis peregimus: ex eodem Ammiano *Fora* nunc excerpo. Quid opus est? inquies. aut quid magni operis in apertâ planicie? Hoc enim, pro nostris moribus hodie, tu aut alius dixerit: quia hæc Fora parùm, aut nihil, ornati profectò habent. Area tantùm est, & ædificia cingunt, alta, humilia, splendida, vilia; denique vt priuatorum solent. Quàm aliud in Romanis Foris, sed & Græcis? de quibus Vitruuium licet audire: *Græci in quadrato* AMPLISSIMIS & DVPLICIBVS PORTICIBVS *fora constituunt*, CREBRISQVE COLVMNIS, *& lapideis aut marmoreis epistylijs adornant, & supra* AMBVLATIONES *in contignationibus faciunt*. Lib.v.c.I. Atque hæc ipsa, vt addit, Romani; nisi quòd non quadrata æqualiter, sed oblonga magis faciunt, nec nisi tertiâ latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt: & (vt ego hoc addam) Romæ etiam magnis circumpositis ædificijs, vt *Templis*, *Basilicis*, *Chalcidicis*, magis ornabant. Vt tamen formam aliquam capias, ambitus ipse Fori porticibus

claudebatur, vijs relictis & spatijs ad intrandum: exteriùs deinde, Templa, & quæ dixi circumponebantur, & latè super Porticus illas eminebant. In paruo exemplo, nónne *Bursam*, vt vocant, Antuerpiensium vidisti? fac maiorem, & oblongam esse: habes (quod ad Porticus attinet) imaginem prisci alicuius Fori. Sed membra singula iam videamus. Ait Vitruuius, *duplices Porticus* fuisse: in altitudinem, aut latitudinem? vtrumque potuit: sed credo magis in latitudinem fuisse, vt latiùs inambularetur. Tamen nec de illâ nego, cùm satis clarè addat, & præcipiat: *vt superiores columnæ, quartâ parte minores, quàm inferiores constituantur: propterea, quòd oneri ferũdo, quæ sunt inferiora, firmiora debẽt esse, quàm superiora.* Ergo & duplex columnatio in altum solita vsurpari: sed in latum sæpissimè, atque adeò triplex, quadruplex, quintuplexque: quàm pulchrâ tot columnarum serie, & superbâ facie? Capitolinus in Galieno scribit: *quòd is Porticum Flaminiam, vsque ad Pontem Muluium parauerat ducere, vt tetrastiche fieret, aut etiam pentastiche.* Intellegit *quaternos aut quinos* istos ordines: qui tamen rari hauddubiè erant. Iam super istas Porticus, Ambulationes erant: quod ipsum in Antuerpiensi Bursâ. At reliqua iam, quam imaginem hodiernam admittunt, *Basilicæ* & *Templa*? nullam. Quid *statuæ*, & interior ille ornatus? nullam. Talia igitur Fora, vt communiter hoc præmiserim: veniamus ad ea magis singillatim. Fora duorum generum Romæ: & in vniuersum XVII. numerant descriptores Vrbis. Erant *Ciuilia*, erant *Venalia*: illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut species certæ venales. vt *Suarium Forum, Piscatorium, Pistorium, Boarium, Holitorium*, & talia. In vtrisque & cœtus, ac circuli, ac sermones hominum erant, vt solet in vacuis: sed magis in Ciuilibus illis. quæ scito olim fuisse tria, *Romanum, Iulium, Augustum.* Seneca ad hunc numerum: *Infitiationes, furta, fraudes, quibus trina non sufficiunt fora.* Martialis:

Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Etsi idem Martialis quartum etiam vidit. Nam Domitianus Imp. incohauit *Forum*, quod *Transitorium* vocabant, & posteà Nerua absoluit, ab eo *Neruæ* etiam dictum. Quintum denique addidit *Traianus*, ab ipso sic appellatum. Lubet breuiter lustrare singula, & quædam in iis, leui oculorum iniectu, præcipua obser-

obseruare. ROMANVM igitur est, quod *Vetus* appellant, adspectu ad hæc posteriora; itemque *Magnum*, quia, vt videtur, spatio superauit. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad huius finem: sic vt templa Capitolina ei imminerent, Palatij variæ structuræ, & varia in ambitu templa. Sed hæc posteà fuêre: Romuli æuo, simplex planicies; L. Tarquinius Priscus posteà exornauit, & *Tabernis ac Porticibus* cinxit. Alij deinde tã multa & varia (quia quisq; opus suum in conspicuâ maximè & celebri parte exstare cupiebat) addiderunt: vt multæ & curiosæ curæ sit singillatim recensere. & iam Antiquarij nostri in parte maximâ fecêre. Strabonis hoc audi. qui vbi *Campum Martium* valde laudasset, addidit, *Quæ omnia si quis videret, dicat censeatque reliquam vrbem, non nisi additamentum campi huius esse. At idem si in* FORVM VETVS *deinde progressus, alia aliis hærentia & cõsequentia videat, Basilicas, Porticus, Templa; tum Capitolium ipsum, & in eo templa; tum Palatium, & Liuiæ Ambulacra: is facilè priorum obliuiscatur, & omnium quæ viderat extra vrbem.* Sed & Statius quædam recensuit, in Equo Domitiani. Ille enim ex ære colosseũ illum, & se insessorem constituit in hoc Foro, narratque & laudat poëta in primo suo carmine:

Quæ super imposito moles gemmata colosso
Stat Latium complexa forum?

Nam *Latium Forum*, hoc nostrum Romanum est: sed quæ *moles gemmata*? nam gemmas & lapides in ære isto fuisse, nugæ. An igitur, nitida & splendens? vt idem alibi, — *nitidis gemmantia saxis Balnea:* & alij, *gemmantes alas pauonis.* Etsi alia in his caussa & aspectus, & quod olim diuinaui, in libro scripto etiam repperi, *geminata.* Omnino geminata & duplex illa moles, ipsa crepido siue basis altior; tum vir cum equo impositus super eam. Verba qui pensitatè examinat, assentietur. Sed reliqua etiam carmina poëtæ notanda antiquariis, ad sedem certam aliquot hîc ædificiorum. Nam ait:

Par operi sedes. hinc obuia limina pandit,
Qui fessus bellis, adscitæ munere prolis,
Primus iter nostris ostendit in æthera Diuis.
At laterum passus, hinc Iulia templa tuentur,
Illinc belligeri sublimis Regia Paulli,

Terga pater, blandoque videt Concordia vultu.

A fronte facit fuisse *Limina Julia.* nam de Iulio Cæsare hæc capienda quis ambiget, cùm à prole adoptiuâ consecratum, primum Cæsarum, dicat? Et est ipsum templum Iulij, nisi fallor. A latere deinde *Basilica Iulia,* quam Festus ad Seruilium lacum ponit. Nam quod vulgò legitur, & ego recitaui, *Julia templa* in Statio: ex meo scripto codice, omnino verius, *Julia tecta.* Enimuerò hæc *Ædes Julij* in medio circiter Foro fuit: quod etiam factum in aliis Foris, & vt medium aliquod tēplum decorè esset, mox disces. Adiungo IVLIVM FORVM, quod C. Cæsar, etiam priuatus, & Proconsul adhuc Galliæ concepit, atque adeò cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgauit. magno sanè, & Suetonius dignum notari putauit ipsum pretium: *Forum,* inquit, *de manubiis incohatū, cuius area super* HS. *millies constitisset.* Ea summa est nobis (repeto, etsi meminisse te æstimationes iam oportuit) *viciesquinquies centenùm millium.* Tantúmne in solam aream? inquies. Tantum. nec mouet, quòd viri docti, sed trepidi in talibus, diffidunt & mutare aut minuere vellent: falluntur. Quid? Plinio non erit etiam fides, in eâdem re sic numeranti? *Pyramides regum miramur opera, cùm solum tantùm foro exstruēdo* HS. *millies Cæsar Dictator emerit.* Nónne ipsâ narratione & comparatione ostēdit ingentem aliquam, nec in simili re tritam summam? ostendit. nec mirum, cùm ædes plures in vrbe intimâ emerit, disiecerit, ad aream purgandam. Ne diffidamus igitur, sed faueamus magno huic Cæsari, qui & antequàm tantus, concepit hæc magna. Imò verò *Dictator* tunc erat, dices: ergo iam Princeps. Nego fuisse. nec Plinij ea mens est, qui addidit quidē illum titulum, sed vt hominem designaret & discerneret, non vt emptionis tēpus. Credamus Suetonio, palàm hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla referenti. Tunc igitur emit; sed bellis impeditus aut tardatus, non nisi post bellum Africum perfecit. Appianus: *Cæsar post triumphos, Veneri Genetrici templum struxit, quod vouerat in prælio Pharsalico: & aream circùm templum addidit, ibíque voluit Romanis Forum esse. non id quidem rerum venalium, sed ad* LITES *aut negotia conuenientium, sicut & Persis forum erat quoddam vel iuris petendi dicendíque caussâ, vel & discendi.* Dio Cassius de eodem sub idem tempus narrat:

11. Ciuil.

Cæsar

Cæsar forum, quod ab ipso dictum est, exstruxit. quod PVLCHRIVS ROMANO *est, etsi dignitas illius auxit ex isto, factumque vt* MAGNVM *diceretur. Atque hoc Forum, vnà cum æde Veneris Genetricis, auctoris sui generis, dedicauit.* Nota in eius verbis, *pulchrius Romano* fuisse: quod equidem credo, vel quia à Cæsare, vel quia posteriora opera prioribus ferè antecellunt. Quod tamen ex Ammiano vix dixeris: qui *Iulium* hoc silet, *Romanum* extollit: & *priscæ potentiæ forum* appellauit, & Constantij *oculos in eo, miraculorum densitate, præstrictos.* Fuit autem hoc *Iulium* haud longè nimis à Romano, post templa *Pacis & Faustinæ.* Transeo ad AVGVSTI FORVM: quod nominatim Plinius *inter maxima operum* collocauit. Profectò gradatim scandimus, & meliora ac maiora in his damus. De isto Suetonius: *Forum cum æde Martis Vltoris struxit. Caussa exstruendi, hominum & iudiciorum multitudo, quæ videbatur, non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere.* Ergo *Mars* hîc *vltor* in medio, vt antè *Iulius*, aut *Venus.* Ouidius *Bisultorem* cognominat: quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit; & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti inuento. quòd in alterâ, ordine omnes Latini reges à capite & principe Æneâ essent; in alterâ, Romani Reges, aut Duces clari, à Romulo ipso. Ouidius de Marte illo:

Lib. XLIII

Aug. cap. XXIX.

v. Fast.

Hinc videt ÆNEAN *oneratum pondere caro,*
Et tot IVLAEAE *nobilitatis auos.*
Hinc videt ILIADEN, **humero Ducis arma ferentem,*
Claraque dispositis ACTA *subesse viris.*

*Tropæorū, spoliis Acronis onustū.

Ille ab vtroque igitur latere hęc videbat: & de hac re Suetonius. *Proximum à Diis immortalibus honorem memoriæ Ducum præstitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent: &* STATVAS OMNIVM, *triumphali effigie, in* VTRAQVE *fori sui* PORTICV *dedicauit.* Nam etsi *Romanos Duces* modò nominat, sanè & illos intellegi Latinos par est, & poëta iubet: inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque eius *Tituli* & *Acta.* Velleius: *Diuus Augustus, præter Hispanias aliasque gentes, quarum* TITVLIS FORVM EIVS *prænitet.* Ergo illîc sub quoque viro aut statuâ, suæ res gestę breuiter & *Index*; quod *Acta* poëta dixit. Atque

Aug. cap. XXXI.

istæ

istæ nouę statuæ: quot deinde veteres, & priscæ raræque artis? In Arcad. Pausanias prodidit, *Mineruæ Aleæ signum, ex ebore totum, in aditu Fori Augusti stetisse*: additque in eā occasione, *& ipsum, & reliquos Principes, pleraque ornamentorum talium vndique auexisse, & ad opera sua ornanda traduxisse.* Situm autem hoc forum, supra ipsum *Romanum*, ad latus Capitolij, post ædem hodie *Diuæ Martinæ*. Quartum iam est, *Neruæ*. quod Domitianus incohauit, iste perfecit & agnominauit. Suetonius in Domitiano: *Nouam ædem in Capitolio excitauit Ioui custodi; & Forum, quod nunc Neruæ vocatur.* Quomodo igitur tunc? *Transitorium*, vt opinor. Nam sic Lampridius, in Alexandro: *Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Diuis Imperatoribus in Foro Diui Neruæ, quod* TRANSITORIVM *dicitur, locauit: omnibus cum Titulis & Columnis* AEREIS, *quæ gestorum ordinem cōtinerent. exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas, in foro suo, è* MARMORE *collocauit, additis* GESTIS. Locus & ad ista, & priora, notabilis. videsque imitari Augustum in ornando hoc Foro Alexandrum voluisse: quid imitari? vincere volui dicere. & cùm ille statuas non nisi è marmore fecisset, iste ex ære, cum titulis etiam & columnis. Quæ autem istæ columnæ? an quibus, loco basium, insisterent, & Acta inscripta essent? an & alias intellegit, quæ seorsum Porticus sustinerent? Non de nihilo ambigo, quoniam in Pausaniâ lego, de *quibusdam ædificiis ex ære solido*, disserente: lego, inquam, fuisse talia, vt Mineruæ templum Spartę, quod *Chalciœcon* ideò dicitur, atque item alibi. Sed tum addit in fidem, præsentaneum & sui æui exemplum, Lib. x. καὶ ῥωμαίοις, inquit, ἡ ἀγορὰ μεγέθους ἕνεκα, καὶ κατασκευῆς τῆς ἄλλης, θαῦμα οὖσα, παρέχεται τὸν ὄροφον χαλκοῦν: *Romanis Forum, quod & magnitudine & alio apparatu omni instar miraculi est, exhibet tectum & camerationem æream.* Quod istud Forum *tecto æreo*, vellem nominasset. nunc suspicari tamen fas est, de isto Neruæ capiendum: nisi de alio ædificio, quod *Chalcidicum* appellabant, quodque Foris solet adiungi. Nam de tecto suspicari, æreis saltem tegulis, nihil est: nec hoc inter rara aut suspicienda. Istud porrò fuit situm, inter Capitolinum & Quirinalē colles: dictumque ideò *Transitorium*, quòd per id in alia opportunè, velut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod *quattuor*

tuor portarum ibi fuisse Seruius tradidit: & Martialis libro x. de eo capiendus:

PERVIVS *exiguos habitabas antè penates,*
Plurima quà medium Roma terebat iter:
Nunc tua Cæsareis cinguntur limina donis,
Et fora tot numeras Iane quot ora geris.

Dicit in angusto olim, quadrifariam peruium, hunc Ianum fuisse; nunc in foro Neruæ, cingi porticibus, & quæ alia ipse struxit: sed & ab eo iter & adspectus ad alia fora esse. AVD. Vide Lipsi. non enim *Jani* in medio foro templum, sed *Mineruæ* fuit. Nam ita Victor clarè: *Nerua imperio se abdicauit, dedicato priùs Foro, quod appellatur Peruium : quo ædes Mineruæ eminentior consurgit, & magnificentior.* LIPS. Sistis, & pænè retroägis me profectò. An igitur ad latus alibi *Jani* illud templum? an hoc *Mineruæ* potiùs non in ipso medio? Nam & Statius in Siluis, de Domitiano ita scripsit:

Sed qui limina bellicosa Iani
Justis legibus & foro coronat.

Coronat, inquit: ergo cinxit. Tamen quia Minerua etiam ibi, familiare Principi numen, forum ipsum *Palladium* item dixêre. vt Martialis:

Limina post Pacis, Palladiumque forum.

Sed nos pergamus ad Quintum Forū, VLPIVM siue *Traiani.* Quis fecit? ipse Traianus: nec dabo hoc Cassiodoro, Domitianum vel cœpisse. Nam is quidē in Domitiani IX. consulatu, facit eum *excitasse opera, Forum Traiani, & Thermas Traiani*, voluit *Neruæ* dicere: & iam à nobis demonstratum. Quale autē hoc fuit? Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans SINGVLAREM *sub omni cælo* STRVCTVRAM. Quid ampliùs? *etiā* NVMINVM ASSENSIONE MIRABILEM. Deus bone! an & cęlites terrestria hæc mirentur? etiam timeant fortasse. nam addit, GYGANTAEOS *contextus fuisse, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus* **appetendos.* Satis ostendit victa hoc opere, omnia illa quæ inuicta anteà habebamus. Quid autem Cassiodorus? consentit. *& Traiani forum*, inquit, *vel* SVB ASSIDVITATE *videre, miraculum est.* Nihil potest efficacius dici aut concipi ad elegantiā, & raritatem : quæ rara scilicet & elegans esset, etiam in assiduo aspectu. Hæc communiter

* Id est, *imitandos, aut tentandos.*

niter adferre possum: quid per partes? *Apollodorum* architectum fuisse, summum in arte virum, & quem Hadrianus posteà, liuore quodam ductus, occîdit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est: & puto in altum plures. vnde enim alioqui *gygantæos contextus* Ammianus diceret? Et sanè altitudo *Columnæ*, quæ in medio sita fuit, hodieq; appâret, est pedum CXXVIII: cum inscriptione, TANTAE. ALTITVDINIS. MONTEM. ET. LOCVM. TANTIS. OPERIBVS. ESSE. EGESTVM. Credo aut tam altas igitur, aut non longè infrà, Porticus ipsas fuisse. In quarũ fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium. de quibus Agel-
Lib XIII. cap. XIII. lius: *In fastigiis fori Traiani* SIMVLACRA *sunt sita*, CIRCVM VNDIQVE, INAVRATA *equorum, ac signorum militarium: subscriptumque est, Ex manubiis.* Nota hæc omnia *inaurata* fuisse: & probabiliter etiam Statuas quæ subter Porticus collocatæ. Quas M. Antoninus numero auxit: *qui nobilibus viris* (in Capitolino) *bello Germanico defunctis, statuas in Foro Vlpio collocauit.* Ibidem & *Templum*, & *Equum æneum* fuisse, Victor ostendit; & circùm *Bibliothecam*, alij. Sed de *Equo* etiam Ammianus. cùm scribit *attonitum Constantium hæsisse, omni spe huiusmodi quidquam conandi depulsâ: Traiani tamen* EQVVM *solum, in atrij medio locatum, qui ipsum Principem vehebat, imitari se velle dictabat. Cui propè astans regalis Hormisdas, respondit gestu gentili,* ANTE, *inquit*, IMPERATOR STABVLVM TALE CONDI IVBETO, SI VALES. Liberè hoc Hormisdas, & verè. quid autem posteri manibus tale aliquid conderent? vereor vt nos, & nostri architecti, vix mente.

CAP. VIII.

De Balneis Thermisq́, & breuiter de Rostris.

AVD. Profectò, Lipsi, oculos mihi aperis ad hæc suspicienda: quæ ego non in magno anteà habebam. LIPS. Fortasse nec ea quæ de *Lauacris*, id est Balneis aut Thermis Ammianus adiunxit. AVD. Haud nego. magna fuisse, hoc ruînæ me docent; ornata valdè aut magnifica, nondũ agnosco. LIPS. Licet per me breuiter. Et de magnitudine quidem, nónne ea ipsa miranda

randa in tot partium ædificio & membrorum? Ammianus ad eam, puto, respicit, cùm scribit *Lauacra in modum prouinciarum exstructa*: & quasi quę, non vrbes, sed regiones totas æmularentur. Satis audax elatumq; dictum, fateor: sed caussam habuit. & Cassiodorus item signatè laudat & suggerit MIRABILEM MAGNITVDINEM THERMARVM. Et vidisti illas parietinas hodie *Antonini* Thermarum, aut magis Diocletiani? mira laxitas; & hæc Olympiodori dicent. Ἦσαν δὲ, inquit, λουτρὰ δημόσια παμμεγέθη, αἱ δὲ Ἀντωνινιαναὶ οὕτω καλούμεναι, εἰς χρείαν τῶν λουομένων καθέδρας εἶχον παρακειμένας χιλίας ἑξακοσίας, ἐκ μαρμάρου κατεσκευασμένας ξεστοῦ, αἱ δὲ Διοκλητιαναὶ, ἐγγὺς διπλασίους: *Erant lauacra publica* INGENTIA. *sicut Antoninianæ Thermæ dictæ, in vsum lauantium* SELLAS *habebant mille sexcentas, è polito marmore factas. Diocletiani autem circiter* BIS TANTVM. Audin' tu? Diocletiani habuerint *Sellas* (alij * *Solia* malucrunt reddere) *ter mille ducentas*: quid nisi igitur tot personæ inibi simul lauari potuêre? Vbi iam reliquum Thermarum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Vbi capaces & longæ illæ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes? Certè Ammianum iam capio & admitto, in tot ædificiis & varietatibus, cum Prouinciis comparantem. Ipsum etiam Flauium Blondum, qui fortiter asseruit, *nec* QVATTVOR MAXIMA ITALIAE PALATIA, *simul iuncta, posse illas vnas Diocletiani adæquare*. Ecce igitur magnitudinem: & distinctè in partibus quædam, * Sidonij epistola tibi dicet (lege, si lubido est) & Hieronymi Mercurialis, eruditi amici nostri, scripta, *Gymnasticæ artis*. De splendore porrò & paraturâ earum, audi hæc Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis* ORBIBVS *refulserint: nisi* ALEXANDRINA *marmora* NVMIDICIS *crustis distincta sint: nisi illis vndique, & in* PICTVRAE *modum variata* CIRCVMLITIO *prætexatur: nisi* VITRO *condatur camera: nisi* PARIVS *&* THASIVS *lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, Piscinas nostras circumdederit: nisi aquam* ARGENTEA *epitonia fuderint. Et adhuc plebeias fistulas loquor: quid cùm ad balnea libertinorum peruenero? quantum* STATVARVM, *quantum* COLVMNARVM *est, nihil sustinentiũ, sed in ornamentum positarum, & impensæ caussâ? quantum* AQVARVM *per gradus cum fragore labentium? Eò deliciarum venimus, vt nisi* GEM-

* Vide Notas.

* Lib. II. ep. II.

MAS *calcare nolimus*. Ea verò Senecæ increpatio aut delineatio, quàm clarè sub oculos dat & ponit, non Balneas aliquas, sed Principum dixeris Aulas? Et quædam ex istis Statius, in Balneo Etrusci:

Nil ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed ARGENTO *felix propellitur vnda,*
ARGENTOQ. *cadit, Labrisque nitentibus instat*
Delitias mirata suas.

Significat fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam Labra. Idem de *Vitro*:

Effulgent cameræ, vario fastigia vitro
In species animosque nitent.

Lib. xxxiij. cap. xii. * Fibulas intellegit. Quid autem Plinius? narrat & culpat cum Senecâ: *Iam verò pædagogia ad transitum virilitatis* * *custodiantur argento, feminæ lauentur, & nisi* ARGENTEA *solia fastidiant, eademq; materia & probris seruiat, & cibis. Videret hæc Fabricius, &* STRATAS ARGENTO *mulierū balneas, ita vt vestigio locus non sit cum viris lauantium*. Sed de argēto parùm est: nónne & de gemmis substratis Seneca dixit? Quòd si igitur Priuata hæc ita culta: credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos nō fuisse. Eiusmodi *Publica & Gratuita* balnea, *duodecim* P. Victor agnoscit Romæ fuisse: omitto alia *Publica*, quæ *Meritoria* licet agnominare. Nam paruo ære, & *Quadrante*, ad ea lautum ibant. Quid, quod Plinius scribit *M. Agrippam in Ædilitate suâ, gratuita* Lib. xxxvi. *præbuisse balnea centum septuaginta*? atque addit Plinius: *quæ nunc Romæ ad* INFINITVM *auxère numerum*. AVD. Hem! tot igitur & *Priuata* & *Publica* balnea? & quo fine? LIPS. Quæris? ad equitandum scilicet. & quis nescit, quòd ad lauādum? AVD. Ne sic increpa. ego hoc rogatum volebam, cur tam multa, & an tam assidua lauatio? LIPS. Assidua. & cottidie, de more, lauabant ituri iam ad cænam. Artemidorus scripsit; *Balneum nihil aliud suo æuo fuisse, quàm* TRANSITVM *ad cænam*. Itaque qui sæpius etiam cibum capiebant, sæpius lauabant. Commodus Imp. notatur *septies aut octies in die lauisse*. Etiam inter Christianos, Sisinnius quidam Episcopus *bis in die*: non sine suspicione intemperantiæ & voluptatum. Sed ille dicterio culpantes illusit, rogatusque *Cur Episcopus cùm esset, bis lauaret*? *Quia ter*, inquit, *non possum*. Significabat

gnificabat bis se comedere, bis igitur lauare; tertiò non ferre valetudinem. AVD. Noua hæc nobis. LIPS. Noua, qui desiimus hunc morem: nescio an rectè, quòd totum. Credam valetudini & vitæ profuturum, si in parte seruassemus, & cum modo: quem ingestum vetus Epigramma voluit, alibi in lapide sculptum.

* *B. V. V. corrumpunt corpora nostra,* * Balnea, Vina, Venus.
Conseruant eadem B. V. V.

Tria intellegit, quæ modicè habenda; aut cum damno habenda, vel non habenda. Sed Ammiano duce satis vidimus: abeamus. AVD. Maneamus. quid tu nescis, aut dissimulas, de *Theatro, Amphitheatro, Odéo, Stadio, Suggestu consulari?* LIPS. Scio, & memini: sed hæc per te satis te opinor scire. De *Amphitheatro* quidem seorsim libellum egò olim scripsi: idem in *Theatro* & *Circo* sit, si coner. Libri, inquam, res: quæso nunc omitte. Nec in *Odéo* aut *Stadio* multa dicenda: atque illud Plutarchus in Pericle tibi describet, ad *Musica certamina spectanda structum fuisse, interiore formâ sedilibus instructâ, & multis columnis: tecto decliui, & ad imaginem atque instar tabernaculi regis Persarum.* AVD. Non ausim vltrà te ducere. LIPS. Nec debes, fatigor. AVD. Tamen de *Suggestu* tria verba. LIPS. *Rostra* intellegi arbitror; sed ea quæ *Iulia* dicebant, siue *Noua*. Nam *Vetera* illa non in tanto nunc honore, vel vsu. Sed cur *Suggestum* ea dicit? à formâ, quam ostendit per gradus surrexisse cùm dicit *vertice scansili* fuisse. Dicit & *imitamenta priorum Principum portasse*: id est vultus & statuas eorum. quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, siue ima, *ornata rostris nauium, ex Actiacâ victoriâ*, Dio Cassius me docuit: & inde igitur *Rostrorum* nomen. AVD. Sed *Consulum suggestum* cur appellat Ammianus? LIPS. Quia initio magistratus eò conscendere solent, & populum salutare: eódem iterùm, cùm deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit: qui & adire, & orare illîc ac gratias agere populo solent, pro honore. Sed inferiori & Principum æuo, nihil factum, nisi vt conscenderent, salutarent; itemque iurarent, aut eiurarent. Plinius de Traiano: *Iam toties procedere in Rostra, hîc suscipere, hîc ponere magistratus, quàm dignum te fuit?* Præiuit etiam: *In Rostris,* Lib. LI.

ſimili religione, legibus te ſubiecisti: iuraſti in legem, attendentibus Dijs. Denique Claudianus de Stilicone Conſule, inter ſollennia ponit:

Circumfuſa tuæ conſcendant Roſtra curules.

Ergo & ſediſſe illîc in Sellâ curuli videntur, & ſic ſe oſtendiſſe, quaſi auſpicij cauſsâ.

CAP. IX.

De Statuis, & earum cuſtodelâ.

AVD. Ah, quàm iuuant me hi aſpectus! quàm doleo ab Ammiano ductore, aut te doctore, deſeri! LIPS. Vide benignitatem, da manum, porrò vel ſolus ego ducam. AVD. O hominem & verba mellea! non voluptatem meam te dicam, ſed ſalutem. perge ſic iuuare. LIPS. Vnum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*: quarum incredibilis *multitudo, pretium, ſpeciesque*. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeò locus publicus aut vacuus, vbi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in totâ vrbe ADMIRANDVM elegantioribus ingenijs fuiſſe. Earum originem & augmentum breuiter in Caſſiodoro
Lib. VII. habes: *Statuas primùm Thuſci in Italiâ inueniſſe referuntur, quas amplexa poſteritas, penè* PAREM POPVLVM *vrbi dedit, quàm Natura procreauit*. Ludit in verbo eleganter: nec minore copiâ factos ab arte illos homines in vrbe fuiſſe vult, quàm iſtos à naturâ. Ludit in verbo, in re feriò dicit. & P. Victor in fine Deſcriptionis ſuæ claudit, TABVLAE ET SIGNA SINE NVMERO. Planè ſine numero. atque ego tibi de *Tabulis* etiã oblitus eram dicere, ſed hic monitor ſuggeſſit: quas ſcito magnorum illorum artificum fuiſſe, & ob quarum vnam alteramque, vel Romam philocali & elegantes illi venirent. Iam de *Pretio* ſtatuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas: dico *Argenteas*, *Aureas*, *Eburneas* fuiſſe. Et argenteæ quidem ſub Auguſto maximè in-
Cap. 13. crebuerunt, Plinio & Suetonio notatum: ſed ille moderatus eſt, & ſuas conflauit: non ita alij Principes, & nominatim Domitianus.

tianus. qui superbo arbitrio (Suetonius scripsit) *statuas sibi in Capitolio, non nisi aureas argenteasque poni permisit, ac ponderis certi*. Nota materiem, nota pondus: & ex solido vtroque igitur metallo fuisse. Fortasse autem pondus in his Statianis versibus expressum:

Da CAPITOLINIS *æternum sedibus aurum,*
Quo niteant sacri CENTENO *pondere vultus.*

Statuam Domitiani consecrari ponique vult *in Capitolio*, & eam non minus *centum pondo*. In Capitolio, inquam. nam & hunc locum sacerrimum profanus Princeps statuis suis sedem eligebat. Plinius in Laudatione Traiani: *Itaque tuam statuam in vestibulo Iouis Opt. Max. vnam alterámve, & hanc æream, cernimus: at paullò antè* ADITVS *omnes, omnes* GRADVS, *totaque* AREA, *hinc* AVRO, *hinc* ARGENTO *relucebat, seu potiùs polluebatur, cùm incesti Principis statuis permixta Deorũ simulacra sorderent.* Quod autem ad illud pondus, aliæ etiam grauiores, ne dubita. atque adeò Commodus Imp. *statuam mille librarum auream habuit, cum tauro & vaccâ, quasi vrbis conditor*: quod in Dionis compendio est scriptum. Itaque nec pro magno aut vero satis habeam, quod est in Trebellij Claudio: *Populus Romanus, sumptu suo, in Capitolio ante Iouis Opt. Max. templum, statuam auream decem pondo collocauit.* Quid? Principi suo totus populus, & in tali loco, tantillam statuam ponat? Scribe, scribe, ∞. *pondo*: id est mille, & hîc quoque nota, *millenariam* notam in *Denariam* mutasse. Eidem Principi (idem Trebellius notat) *in Rostris posita columna est, & palmata statua superfixa, librarum argenti mille quingentarum.* Disce & hinc pondus grande in vtroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam misceri, & æs vel argentum inaurari. Ammianus de vulgo Romanorum nobilium: *Ex his quidam æternitati se commendari posse per Statuas æstimantes, eas ardẽter adfectant, atq;* AVRO *curant* IMBRACTEARI. *quod Acilio Glabrioni delatum est primò.* Inauratas intellegit, quod aliquoties in lapidum titulis expressum legi, SVB. AVRO. STATVAM. PONI. In eodem Ammiano, vides studium in eâ re Romanorum. quod & ante illum Dio aperuit, & simul repressum ostendit. *Vrbs*, inquit, *statuis implebatur. quia licebat cuique passim in Tabulâ, Ære, Marmore, se publicare. quod Claudius* Lib. xvi. Lib. vlt.

Imp.

Imp. vetuit, & plerasque iam positas loco mouit, & aliò transtulit; edixitque ne quis in posterum PRIVATVS *poneret, nisi Senatus permissu: excepto, siquod* OPVS PVBLICVM *faceret, reficerétve*. Coërcere igitur Princeps ille voluit, quia nimia iam copia: & vrbem, vias, vicos, non ornabant, sed stipabant & arctabant. Atqui exceptio quam ponit, & permissio item à Senatu, fræna iterùm laxant: & in vrbe qui non potuit, is se in villis aut agris publicabat. Ad summã, mi Auditor, hæc vna res ad Opes item est Romanas ostendendas: & maximè si varias *species* Statuarum cogitas, *Colossæas* quasdam, *Curules, Equestres, Pedestres*, & habitu variante & diuerso. Quid quod equorum, leonum, sphyngum, & variorum animalium? vt Obeliscos, & hæc talia omittam. AVD. At enim mihi hîc cogitatio, & pænè cupiditas. LIPS. Quæ? AVD. Improbula. nam cur non fas è statuis illis aureis argenteisque Deorum vel Principum, aliquid transeuntem abradere, vel resecare? LIPS. Nefas homo, nefas. Tu è statuis Principum? capite luisses violata illa sacra. Sed nec Priuatorum licuit. AVD. Nam quis sciuisset, aut dixisset? de nocte. LIPS. Disce, imperitus es, custodiam & cautelam antiquam. Miles in vrbe excubabat, *Vrbanus* ille & *Vigilum* ad templa, ad loca item publica: sed prætereà certus etiam Præfectus huic Statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officij, *Comitiuam Romanam*. & Formula eius hæc in Cassiodoro legitur:

Lib. VII. *Si clausis domibus insidiari solet nequissimum votum, quanto magis in Romanâ ciuitate videtur illici, qui in* PLATEIS *pretiosum reperit, quod possit auferri? Nam quidam* POPVLVS COPIOSISSIMVS STATVARVM, *greges etiam abundantissimi* EQVORVM, *tali sunt cautelâ seruandi, quali & curâ videntur affixi*. Tum verò addit: *Quare per indictionem illam* COMITIVAE ROMANAE *tibi concedimus dignitatem. Officium tuum, &* MILITES *consuetos, noctibus potiùs inuigilare compelle: in die autem ciuitas seipsa custodit*. Atque hic est qui *Comes Romanus* appellatus, quia Romam, & eius opera, seruabat.

CAP.

CAP. X.

De Viarum magnis operibus, & nominatim de Appiâ.

AN & longiùs etiam eo? nec Romam solùm, sed quędam circa eam, ostendo? faciam, vt inter tantas Opes & animos, me quoque largum fieri videas & benignum. Tria occurrunt, præter Ammiano dicta, vel maximè ADMIRANDA, *Via, Aquaductus, Cloaca.* AVD. Non sustineo me, nec reprimo: tu *Cloacas* nobis inter magnifica, & sordes has inter illos splendores? Hoc verè est, quod poëta dixit: *-stellis nebulam spargere cădidis*. LIPS. Non sic dices, vide & audi: imò & sub terrâ thesauros tibi ostendam, & latentium quorumdam operum moles. Sed ordine videamus: & primò iudiciũ de his tribus Dionysij. Scriptor ille sub Augusto Romæ fuit, & per viginti annos circiter vixit: ergo benè eam vidit, nouit, &(vt viri ingenium) diiudicauit. Profert & eloquitur: *Ego sanè in tribus* MAGNIFICENTISSIMIS *operibus Romæ, & è quibus* MAXIME APPARENT *illius imperij* OPES, *pono* AQVAEDVCTVS, VIARVM *munitiones*, CLOACARVM *structuras. Neque id solùm ad* VTILITATEM *eiusmodi operũ respiciens, sed etiam ad* IMPENDII *sumptuumq; modum.* Ecce, hæc tria vult velut specimen & argumentum esse Romanæ opulentiæ & potentiæ: siue ab vsu consideres, siue ab impendijs & sumptu. Quod ille censuit, tu accensebis, cùm singula dispicies & intentè lustrabis. Primæ sunt *Viæ*, quas illi non in Vrbe solùm, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas, & plurimo opere, muniuerunt. Stupor me habet, cùm vel vnam *Appiam* considero: de quâ Procopium, non me, audi. *Belisarius*, inquit, *viâ Latinâ exercitum duxit, Appiâ ad læuam dimißâ. Hanc Appius Romanorum Censor ante annos nongentos struxerat, & à se dederat nomen. Longitudinem eius quinque dierum spatio vir expeditus poßit emetiri. Ab vrbe Româ Capuam pertinet, eâ latitudine, vt duo currus ex aduerso obuij, liberè queant peruadere & commeare. Et est sanè hæc via, præter ceteras, spectabilis. siquidem*

Lib. III. (margin, beside "MAGNIFICEN-")

Lib. I de bello Goth. (margin, beside "dimißâ")

Appius ex aliâ & longinquâ tunc, vt reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, ac suopte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curauit. Quos planos deinde at leues redditos, & quadratos incisione factos, iunxit & in ordine locauit, metalli nihil vel alterius rei inserendo. Sunt tamen ita connexi, & validè inter se hærent, vt speciem visentibus præbeant, non coniunctos ita, sed congenitos esse. Et quamuis tot iam sæculis atterantur, assiduis plaustris iumentisque: tamen neque serie suâ vel minimum exeunt & dimouentur, neque franguntur, aut læuorem suum amittunt. Hæc Græcus ille scriptor, & oculatus arbiter, extra argumentum historiæ suæ accuratè inseruit, admiratione inductus, quæ stylum eò traxit. Examinemus, & libremus. Ait, *Appium ante annos nongentos struxisse.*] Imò *octingentos quinquaginta* circiter, quod Fasti dicent. Si autem strauit lapidibus Appius: quid est, quod in Liuio legi-
Lib. XLI. mus, *Q. Fuluium Flaccum & A. Postumium Albinum Censores, vias sternendas silice in vrbe, & extra vrbem glareâ substruendas, marginandasque,* PRIMOS OMNIVM *locauisse*? Quomodo enim *primi omnium*, cùm hi fuerint Censores anno Vrbis DLXXX: at Appius aliquot ætatibus præcessit? Quid, quòd *Flaminia* via diu antè strata, & sub bellum Punicum secundum? An hoc Liuius sensit, *glareâ* tunc primùm stratas? an potiùs, primos ipsos *locauisse*? an denique ad *Censores* iunctim refert? per otium examinandum sit. Obserua autem in Liuij verbis, duplicem rationem sternendi, vel *Glareâ*, vel *Silice*. Quæ vtraque & Tibullo notata, ad Messallam:

Namque opibus congesta tuis hîc GLAREA *dura*
Sternitur, hîc aptâ iungitur arte SILEX.

Obserua ampliùs, *marginari* solere: quod caput sanè erat, & Agger ille viæ cùm altiusculus, & instar puluilli esset (ita solet:) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne difflueret & spargeretur. Hoc *marginari*: & ibidem etiam alij lapides duplices, & ad vsum duplicem. Priores, Cippi quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex ijs in equum fas esset. Ij crebriores dispositi per totam viam: alteri autem rariores; qui vt Columellæ exstabant, & notis numerorum incisi, milliaria notabant. Vtrumque hoc G. Gracchus instituit, Plutarcho notante:

tante: & gratum in vulgus fuit. Cur non esset? experti nos peregrinantes sumus, nihil magis ad tædium, & fatigationem esse, quàm ignaros spatiorum oberrare: & contrà, refici animum ac vires eâ signatione. Quinctilianus benè: *Partitio reficit audientem, non aliter, quàm facientibus iter, multum detrahunt fatigationis* NOTATA INSCRIPTIS LAPIDIBVS *spatia.* Rutilius eódem pertinet:

Interualla viæ fessis præstare videtur,
Qui notat inscriptus MILLIA *multa Lapis.*

Hinc ille mos per *Lapides* computandi: quos Græci ab hac notatione milliarium, Σημεῖα vocant: id est *Signa*, siue *Notas*. Sed pergit Procopius, *Longitudinem viæ Appiæ, quinque dierum esse.)* Quid? vniuersæ eius Brundisium vsque? non opinor, nec res est: sed Capuam dumtaxat, quò & Appius produxit: & verba Procopij ita dicunt. Notauit & Frontinus: *Appia aqua inducta est ab Appio Claudio Censore, qui & viam Appiam, à portâ Capenâ vsque ad vrbem Capuam muniendam curauit.* Neque verò vlteriùs ille potuit, cùm nec vlteriores tunc Romani fines. Quis autem longiùs, & Brundisium vsque muniuerit, in obscuro est: munitam tamen id constat. Ecce Strabo, *Viam Appiam Tarracinæ* facit *mare primum attingere, & Brundisium vsque stratam esse.* Tacitus Libonem consultauisse: *vtrùm habiturus esset opes, quis viam Appiam Brundisium vsque pecuniâ operiret.* Denique & Horatius: Lib. v. Lib. II. Ann.

Brundisium meliùs Numici via ducat, an Appi?

Producta igitur: an à Iulio Cæsare, quem Plutarchus scripsit, *Appiæ Curatorem factum, plurimum pecuniæ in eam impendisse?* an ab Augusto, qui plerasque omnes vias per Italiam ipse, aut per alios, muniuit? Nam Plinio accedere, siue is Nepos est, *de Viris illustribus*, non possum: qui *Appium viam Brundisium vsque lapidibus strauisse scribit, vnde illa Appia dicta.* Nam hoc sanè certum, loca ea id æui, hostilia aut aliena Romanis fuisse. Tota autem hæc longitudo est, *milliarium circiter* CCCL: nequis de *quinque diebus* Procopio dictum, huc trahat. AVD. Atqui nec *Capuam vsque tanti sunt, nisi ignauo & parùm accincto viatori. LIPS. Fateor, sed flexus etiam suos & declinationes scito viam habuisse. Addit de latitudine; *vt*

*Sunt milliaria CXXIIII.

duo currus peruaderent.) Nescio, neque dimensus sum (alibi tamen potest, & exstat:) sed opinor igitur haud minus *viginti-quinque pedes* patuisse. Ampliùs, de materie, *ex longinquâ regione lapides aduectos, eosque siliceos.)* Silicem intellegit, durum asperumque lapidem, & è rupibus: non illum minutum & tenuem, quem vulgò vocamus, & qui in *Glaream* potiùs venit. Illo modo Plinius, Liuius, atque alij locuti. Sed è quâ regione petiti? in viciniâ tales non esse, hoc Procopius indicauit. Onufrius Panuinus hoc ampliùs, *montes ostendi duos, ad Sinuessam vnum, alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie* FERRVM *referentia, videantur excisa.* At Leander specus & fodinas in Bruttijs exstare, ad *Seminariam*, è quibus lapides ad vias eruti, præsertim ad Appiam. Quidquid sit, opus mirum & laboriosum fuit. Nos in Procopio pergamus, qui addit, *Lapides planos quadratósque fuisse.)* Conspiciuntur hodie tales, diuersâ magnitudine, *trium, quattuor, quinque* etiam pedum quaquauersus. Cetera de *iuncturâ & firmitate*, vtq; *vnum corpus* appareant: sunt miranda magis, quàm explicanda. AVD. Certè mirifica hæc Via: sed tu nempe vnam & eximiam eligis, de quâ poëta,

Appia LONGARVM *teritur* REGINA *viarum.*

aliæ non ad istam. LIPS. Mihi crede, ad istam. etsi hæc celebritate, & longitudine eminuit: quia à Româ in Græciam, Asiam, & trans mare ducebat. Sed quid *Flaminia* via, an breuior? quæ Româ Ariminum vsque, & inde porrò Aquileiam ducebat? Nam quod ad munitionem, pleræque similes: nec in Italiâ solùm plurimæ, sed in prouincijs ipsis. Isidorus scripsit: *Pœnos primos lapidibus vias strauisse, quas posteà Romani penè per* TOTVM ORBEM *disposuerunt.* Et quomodo? excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, vt æquabiles, & faciliores ita viæ essent. Strabo: Ἔστρωσαν δὲ καὶ τὰς ὁδοὺς, προσθέντες ἐκκοπάς τε λόφων, καὶ ἐγχώσεις κοιλάδων, ὥστε τὰς ἁρμαμάξας δέχεσθαι πορθμείων φορτία: *Strauerunt & Vias, excisis montibus, vallibus repletis, vt currus vehere possint & suscipere nauium onera.* Habes vias, & ornatum: mentior, & itáne præcipuum me fugiat? præcipuum dico, si non in vsu, at splendore & voluptate. Id fuit, quòd monumenta & sepulchra passim ad viam assita, & latus vtrumque

que prætexebant. Quàm pulcher ille aſpectus viantibus?quanta & ſeriorum, & iocorum, materies? Illîc illuſtrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inſcriptio: alibi libertorum, ſeruorum, ſcortorum, ſuperba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam deteſtari occaſio erat: & quid in tot titulis & inſcriptionibus paſci? Quædam enim à meliore ingenio, & ſcitæ; quædam aliquâ notâ aut inuentiunculâ ſpectabiles; & iſtæ quæ hodie exſtant, dicent. AVD. Ita me Deus, iucundum aſpectum! & ego ſi in tali viâ, remorer, ſubſiſtam, indormiam. LIPS. Sed & vtilem aſpectum. Varro: *Monimenta ſecundùm viam, quò prætereuntes admoneant, & ſe fuiſſe, & illos eſſe mortales.* Quid ampliùs? omnium illorum qui diſparibus monumentis teguntur, parem in exitu ſortem fuiſſe. *Æquat omnes cinis. impares naſcimur, pares morimur.* Sen.

CAP. XI.

Aquaductuum mira.

SED *Aquaductus* iam noſtros videamus, & puluerem ſordeſque, ſiquas è Viâ contraximus, abluamus. Quid in iis tamen hæream? Iulius Frontinus eſt in manibus, qui olim *Aquarum Curator*, pulcherrimos libellos duos de totâ re ſcripſit, & ad nos venerunt. Ex illo, aut aliis, quædam libabo. Diu igitur Roma ſine Aquæductibus, & Tiberis, ac ſiqui fontes natiui erant, ſufficiebant populo, ſed nondum ſic aucto. Vrbe dein magnâ, plenâ, & cùm in collibus, procul à flumine, degerent; *Optimum rerum aqua*, vt poëta canebat, quæſita, & per Pind. tubos ac canales, in fornicibus lateritiis, Romam aduecta. Id factum primò, anno Vrbis CCCCXLI. cùm Ap. Claudius Cenſor, idem qui Vias ſternere inſtituit, hoc quoque bonum inuênit. Ab eo eſt *Aqua Appia*, per milliaria circiter *vndecim* deducta. Hoc initium: ſed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat ſanè ille populus aquis, non ſolùm ad potum, ſed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita vbertim inducta fuit, vt quiſque domi, aut in vicino, ha-

beret copiam: scribitque Strabo, FLVMINA *per vrbem & Cloacas videri fluere, atque* VNAMQVAMQVE DOMVM *propemodum habere fistulas & canales, quibus aquam inducat*. De eadem re Plinius: *Siquis diligentiùs æstimauerit* AQVARVM ABVNDANTIAM *in publico, Balneis, Piscinis, Domibus, Euripis, Hortis, Suburbanis villis, spatioque aduenientium exstructos* ARCVS, *montes perfossos, conualles æquatas, fatebitur* NIHIL MAGIS MIRANDVM *fuisse in* TOTO ORBE *terrarum*. Copiam habes, molem in adducendo habes, miraculum super omnia mira orbis, Plinio quidem iudice, habes. Quid Cassiodorus de istis! *Formas* ipse appellat hos Ductus, quod & Iurisconsulti, atque inferior ætas fecit. De ijs igitur: *In Formis Romanis vtrumque præcipuum est, vt &* FABRICA *sit mirabilis, & aquarum* SALVBRITAS *singularis. Quot enim illic* FLVMINA *quasi constructis* MONTIBVS *perducuntur? naturales credas alueos, soliditates saxorum: quando tantus impetus fluminis tot sæculis potuit sustineri.* Credamus hoc ergo iam Frontino, paucis fidísque verbis effanti: MAGNITVDINIS *Romani imperij, id* PRAECIPVVM *esse indicium.* Benè & verè. quia non Romæ tantùm, sed in coloniis plerísque, & maioribus opidis, hæc fuêre. Sed norîmus Romanos, & alios, ab his exemplis. Ij fuêre in vrbem perducti *quattuordecim* (vt Procopius eos numerat) *coctili laterculo per priscos illos ædificati, eâ* LATITVDINE *ac simul* ALTITVDINE, *vt vir eques commodè per eos possit incedere*. Vide an non verè aluei quidam fluminum dicantur, cùm tam magnis amplísque canalibus aquas vehant. Sed hæc altitudo, de ipsis modò est: quid Arcus & Fornices arbitraris? *quos in quibusdam locis subleuatos centum nouem pedes*, Iulius Frontinus affirmat. O rem stupendam! & magis, quòd à tot milliaribus continuo opere (etsi non vbique sic alto) perducebant. Reperies quosdam à QVADRAGESIMO *milliari* perductos esse: & nempe per valles, per montes, per tot inæqualia, supra, infra terram: ô iterùm rem stupendam! & Rutilium audi:

Quid loquar AERIO *pendentes fornice riuos?*
Quà vix IMBRIFERAS TOLLERET IRIS AQVAS.
Hos potiùs dicas creuisse in sidera MONTES.
Tale GYGANTAEVM *Græcia laudat opus.*

Sunt

Sunt certè, aut videantur, opera Gygantum, an Geniorum aliquis dicat? & mens obnubilat Architectis nostris, cùm vel reliquias paucas & ruinas vident. Exstant iuxta Sublaqueum *Aquæductus Claudiani* fornices, & ingentes pilæ sustentantes: quas Albertus Leander sedulò vidit & scrutatus est. erumpit deinde in hæc verba: *Fieri profectò non posse scio, quin omnino incredibilis sit, nisi oculis vsurpetur, operis huius ratio* ADMIRANDA. *Nec enim* MAIVS QVIDQVAM *excogitari posse* HVMANO INGENIO *arbitror, quàm quod hîc Romani, effossis tanto spatio* MONTIVM *intimis visceribus, fecerunt. Ad quæ opera patranda* NVNC TOTVS ORBIS *infirmus futurus videatur.* Si quis veterum hæc dixisset, blanditus scilicet æuo suo aut suis fuisset: quid iste vir nouitius? quid in talibus & curiosus vnicè, & peritus? Loquitur autē, vt dixi, de Claudij Aquæductu, de quo & Plinius: *Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis, incohati à Caio Cæsare* (Caligulam intellegit) *& peracti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam* EXCELSITATEM, *vt in* OMNES VRBIS MONTES *leuarentur, influxêre Curtius atque Caeruleus fontes. Erogatum in id opus* HS. *ter millies.* Notabile valdè, & vtile, quòd in summos Vrbis colles aqua inde & deriuari, & dispensari posset: adeò in altum educta erat. Hoc ipsum Cassiodorus notat, *Claudiam, per tantam fastigij molem, sic ad Auentini caput esse perductam, vt cùm ibi ex alto lapsa ceciderit, cacumen illud excelsum, quasi imam vallem, irrigare videatur.* De pecuniâ autem in id opus imputatâ (fuerunt, ex Plinio, *septem nostri milliones, & semis*) valdè miror Budæum nutare, & pænè mutare. Per fidem, quæ caussa est? imò augendi caussa, si quis benè examinet: & planè, nisi aliqua militaris, aut & seruilis manus ad opera damnatorum (vt Romanis mos) accessisset. Iure igitur, vt claudam, exclamat Frontinus: *Tot aquarum, tam multis* NECESSARIIS *molibus, Pyramides videlicet otiosas comparem, aut cetera inertia, sed famâ celebrata opera?* Non compares Frontine, minimè: hæc sunt, vt Plinius appellat, *verâ æstimatione* INVICTA MIRACVLA, & quibus alius orbis tam æquo animo victum se à Romanis, quàm armis, fateri debet. Dixi autem ex Procopio suprà, Aquæductus istos XIIII. fuisse: sed auget P. Victor, & XX. numerauit. Plinius quędam de *Lacubus* aliisq; additamentis

Aquæ-

Aquæductuum scripsit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate suâ, adiectâ Virgine aquâ, ceteris corriuatis atque emendatis*, LACVS *septingentos fecit, præterea* SALIENTES *centum quinque*, CASTELLA *centum triginta: complura etiam* CVLTV *magnifica. Operibus iis* SIGNA *trecenta ærea aut marmorea imposuit*, COLVMNAS *ex marmore quadringentas: eaque omnia* ANNVO SPATIO. Hæc vnus Agrippa, & vno anno. O virum Augusto Principe dignum! ô virum vel Principatu dignum! & non credo benignius & publicè vtilius ingenium, non item modestius & Principi aptius, exstitisse. Tales, tales sint vobis ô magni Reges consiliarij & ministri: qui opibus per vos aucti, eas in publicum refundant, & gratiam gloriamque simul, operibus suis, apud posteros, imperij vestri propagent. At scripsit Plinius *Lacus septingentos* ab eo factos: rectè, *ab eo*: sed plures longè fuêre in vniuersum, & *mille trecentos quinquagintaduos* Notitia imperij collegit. Isti non aliud, quàm aquarum in publico receptacula: è quibus petere omnibus fas esset. etsi gratior æstimatiorque è *Salientibus* ipsis sumpta. Nota autem in Plinio, tot *Signa*, tot *Columnas*, ad ornatum *Lacuum, Salientium, Castellorum*: atque ea ab vno Agrippâ: quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas: quarum *Curatores* ab Augusto instituti, *cum lictoribus, seruis, scribis, librariis, accensis, præconibus*: vt Frontinus scripsit, ipse inter Curatores. Sed præcipuum, quòd familiæ & homines certi ad tuenda hæc opera, sumptu publico tolerati. Quod idem Frontinus ita prodidit. & Agrippam primò, *per seruos priuatos suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse: atque habuisse homines circiter* CCXL. *Erat autem & altera*, inquit, *Familia Cæsaris dicta, & numerus eius* CCCLX. *quam Claudius, cùm aquas in vrbem perduceret, instituit.* Addit, in vtrâque varia ministeria fuisse, *Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores*, aliosque opifices. Habes igitur perpetuòs homines sexcentos, ad Aquarum tuitionem.

CAP.

CAP. XII.

Cloacarum mira.

QVAS Aquas nunc dimitto,& ad *Cloacas* te duco. Eas scito à Tarquinio Prisco rege structas, quo nemo Regum plura aut meliora. Structæ autem ad munditiem, quod clarum est, sordesque omnes vel abluendas, vel euehendas: sed & ad sanitatem, quæ illam amat. De magnitudine huius operis, quia mirabaris nos mirari, Plinij & Cassiodori verba danda sunt: qui vterque satis firmiter dicet, quid magni rarique in opere isto fuit. Ille igitur: *Cloacæ*, inquit, OPERVM OMNIVM MAXIMVM, *suffossis montibus, atque vrbe pensili, subterque* NAVIGATA. *Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corriuatis* VII. *amnibus, cursúque præcipiti,* TORRENTIVM *modo, rapere omnia atque auferre coactis. Qui insuper mole imbrium concitati, vada ac latera quatiunt, aliquando Tiberis retrò infusi recipiunt fluctus, pugnantq; diuersi aquarũ impetus intus: & tamen* OBNIXA FIRMITAS *resistit. Trahuntur moles internæ tantæ, non succumbẽtibus caussis operis; pulsant ruinæ sponte præcipites, aut impactæ incendiis; quatitur solum terræ motibus: durant tamen à Tarquinio Prisco annis propè octingentis* INEXPVGNABILES. Initio audis, *operum omnium maximum* fuisse: atque ego ac tu fortasse ridemus. AVD. Non audeo, etsi gestio: sed vereor turbare. LIPS. At aliâ atque aliâ caussâ etiam rideamus. Tu, quia res vilis attolli videtur: ego, quia toties iam audio, *operum omnium maximum*, aut *maximè admirandum*. Quid? semper ista maxima? & tamen res sic habet: vt quidque in manus sumis & examinas, super omnia admiraris: & caussas iudicij eius dones. Vno verbo, omnia miraculum: nostrum nunc videamus, & Plinij verba pensitemus. Ait, aut indicat, *nauigatas has Cloacas.*] Quid magni, si tam magnæ *vt vehem fœni onustam largè transmitterent?* Id enim non Plinius solùm ita scripsit, sed & Strabo. cùm Romanos ait *trium maximè operum curam gessisse, quæ neglecta videbantur à Græcis: Viarum, Aquæductuum, Cloacarum.* Additque: *Cloacas istas,* LAPIDIBVS SECTIS ET AD NORMAM POSITIS *suffultas, spatium etiam*

Lib. XXXVI. cap. XV.

currui fœno onusto ad transitum præbuisse. Enimuerò Marlianus, qui dimensus est, prodidit, *pedum* XVI. *latitudinem* se repperisse: de altitudine vellem etiam addidisset. nec minor sanè fuit. Dixit ampliùs Plinius, *Corriuatos* VII. *amnes*.) Intellegi opinor, ipsas septem Cloacas præcipuas, tot quot sunt montes. Nam ex ijs defluebant & deriuabantur aquæ ac sordes, & in magnam vnam confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est: sed istæ tot fuère quasi flumina, & alueo grandiore, atque eæ per plana vrbis ferebantur. Liuium sic in-

Lib. I. terpretor, de Tarquinio Prisco: INFIMA *vrbis loca circa Forum*, ALIASQVE *interiectas collibus* CONVALLES, *quia ex planis locis haud facilè euehebant aquas, Cloacis è fastigio in Tiberim ductis, siccat.*

Lib. V. Has olim *per publicum ductas* idem Liuius alibi scripsit: *sed vrbe* inquit, *incensâ à Gallis, festinatio curam exemit vicos dirigendi, atque ita* CLOACAE *passim priuata etiam subeunt tecta*. Pergit deinde Plinius firmitatem commendare. & caussas concutientes quattuor commemorat: quarum vel singulæ firmissima opera euertant; at non labefactant istud. Sunt, Pugna aquarum & copia intus; Moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur; Ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; denique validi aliquot Terræmotus. Quidni igitur firmum & rarâ duritie opus, quod omnibus resistit? & id per tot sæcula? Etsi tamen repararunt, aut fulserunt interim, quod omnino

Lib XXXIX necesse fuit. notatque Liuius, *Censores detergendas Cloacas, & in Auentino atque aliis partibus, quà nondum essent, faciendas locauisse*. Quàm sumptuosa illa, aut similis reparatio, dicit apud Dio-

Lib. III. nysium C. Aquillius. qui scripsit, *neglectis aliquando cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem mille talenta impendisse in redemptores*. Ea sunt *sexcenta millia* Philippæorum: quid igitur & quanti paratio vniuersa, si tanti in partibus reparatio? Sed audiamus & Cassiodorum de istis, ac finiamus. SPLENDIDAE *Romanæ ciuitatis* CLOACAE, *tantum visentibus conferunt* STVPOREM, *vt aliarum* CIVITATVM *possint* MIRACVLA *superare. Videas illic* FLVVIOS, *quasi montibus concauis clausos, per ingentia stagna decurrere. Videas structis* NAVIBVS *per aquas rapidas, non minimâ sollicitudine, nauigari, ne præcipitato torrenti, marina possint naufragia sustinere*. Hinc ô ROMA SINGVLARIS,

quanta

quanta in te sit potest colligi MAGNITVDO. *quæ enim vrbium audeat tuis culminibus contendere, quando nec* IMA *tua possunt similitudinem reperire?* Pulchra cõclusio, & in scito eo dicto conquiesco.

CAP. XIII.

Traiani Pons in Danubio.

AVD. Non patiar, & te excito. Quid enim? tu & ego destituamur in his Cloacis? quæ vt sint, magnæ, operosæ, mirabiles; tamen Cloacæ sunt, & oletum suum habent. Exime nos, & mundiùs alibi pone. LIPS. Hem! bona monitio. sequere me ad Danubium, & illîc in eius aquis lauemur. AVD. A Tiberi ad Danubium? bonus saltus, quis Pegasus nos vehet? LIPS. Ille Mentis: quæ momento summa, ima, propinqua, dissita, permeat & peruadit. Nec ad Barbaros tamen imus, ne metue. AVD. Ego verò metuo, & iam cor meum vasa colligat atque abit. Nescis tu pugnas illîc cùm maximè nunc pugnari? & in quibus vita, libertas, religio aguntur? LIPS. Scio, securus esto. Romanus imperator, atque is Traianus, nobis aderit, cum legionibus suis copijsque. Vtinam nunc tales ibi decem, tali disciplinâ? ô quàm Victoria mox applaudat & circumuolet purpureis suis pennis? Sed ecce in Danubio *Pontem* libet memorare, quem dictus ille Imperator struxit: operum omnium fortasse, arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphicè Dio Cassius, & gratia sectori eius Xiphilino esto, quòd hanc partem non recîdit. O quàm pulchras valentesq; ille alias? nihil pęnè nos fugeret in rebus Romanis (tanta diligentia & accuratio fuit) si scriptor ille totus exstaret. Sed de Ponte, sunt verba è Compendio Dionis: *Traianus Imperator pontem lapideum super Istrum statuit, quem* EGO NEC DIGNE QVIDEM HABEO ADMIRARI. *Nam etsi alia pulcherrima Principis eius opera exstant, tamen hoc est* SVPER OMNIA. *Pilæ igitur eius sunt viginti, è lapide secto & quadrato, quæ altitudinem habent* CL. *pedum, latitudinem* LX. *Distant inter se* CLXX. *pedes, fornicibus deuinctæ. Quomodo autem non aliquis* SVMPTVM *in istas admiretur? quomodo non et destituendi firmandique modum? idque in flumine* MAGNO ET

VORTICOSO, & fundo ipso infido & limoso. nam nec auertere quidem cursum fluminis licuit vllo modo. Nec verò de magnitudine fluminis ideò dixi, tãquam ibi maximum sit (imò verò alibi duplo maius est aut triplo, atque instar pelagi se diffundit:) sed quia locus ille arctissimus ibi locorum, & aptissimus ponte iungi, est tantus. Quo autem magis in arctum illud ex lato contrahitur, & rursum in latum se effundit; tanto nimirum & rapidiùs fluit, & profundius exsistit. Vt hoc quoque difficultatem atque arduum operis valdè auxerit. Magnitudo igitur animi Traiani ex eo quidem constat, non tamen vsum nobis nunc præbet. sed pilæ dumtaxat stant, quasi in eum finem modò structæ, vt documento sint NIHIL ESSE QVOD INGENIO HVMANO NON POSSIT EFFICI. Additque deinde, Hadrianum Imp. metu ne Barbari eâ transirent, an æmulatione in Optimum Principem, *iussisse superiora* Pontis dirui: atque ita Pilas solas mansisse. Quid autem ego aut tu hîc dignè miremur? negat ab illo æuo Dio, se id posse. Atqui plura magna & magnifica viderat, quàm nos mente concipere aut deformare possimus. Putat tamen & censet, omnia ab hoc opere superata: quod leuiter adsistamus, & inspectemus. Ait, *Pilas viginti* fuisse; atqui Paulus Iouius, florentis ingenij & stili scriptor, dicit etiamnunc *trigintasex* exstare & conspici, in confinio Valachiæ & Transiluaniæ, ad opidum *Seuerinum*. Vtri credam? sanè si oculi nunc conuincunt ita esse, manus & herbam do; videant modò & dicant, qui adsident & possunt arbitrari. Sin rationem & scriptionem Dionis sequor; adseram audacter de *viginti*: quia signanter notat, fluuium ibi arctissimum (vt in ijs locis) esse. Atqui descriptio ista viginti Pilarum, quæ *sexaginta pedes* latæ sint; quarum fornices, *centum septuaginta*: quid efficit & colligit, nisi fluuij latitudinem *quattuor mille septingentorum septuaginta* fuisse? id est, paullò minus, *vnius milliaris*. Si aliter, aut si grandius; videbunt ij qui accolunt & docebunt: tum nobis opus rescribere & reformare ipsum Dionem. Nam quod aliquis dicat eum nescisse, aut de opinione ista scripsisse; ipse opinetur & erret. cùm vir ille insignis peritiâ rerum & honoribus, in ipsis ijs locis Præses fuerit Dalmatiæ, Pannoniæque. Itaque scire omnino potuit; & debuit, in curâ istâ rerum scribendarum. Vereor vt Iouius sit, quod etiam alibi, audi-

auditionum facilis, & parùm diligens examinis aut veri. Sed vt dixi, vicini aut inspectores arbitrantor. Ait Dio ampliùs: *Pilarum interuallum fuisse centum septuaginta pedum.)* Ita me Deus (nam exclamo) grande hoc concamerationis spatium, nec efficiendum, nisi altitudo illa Pilarum accessisset, & tardè ac lentâ inclinatione fornix surrexisset. Præterea, *mirari se quomodo in tali profundo flumine & verticibus Pilæ firmatæ.)* Ego tecum, ô Dio, miror: & maximè, cùm neges auerti flumen potuisse aut deriuatione exhauriri. Difficile omnino opus, & fundamentorum molitio talis è lapide: si sublicatum & materiæ res esset, aliud esset. Sed heus, tu Hadriane! si citare Imperatorem fas, dica & lis tibi apud me sit, fortasse & punitio: quòd talem pontem vix benè structum destruxisti. Dicam tibi verum vel mortuo? Inuidisti optimo maximoque Principi, & habere super omnes gloriam voluisti magis, quàm meruisti. Valete *Opera publica*: quin tu etiam, mi Auditor, in crastinum vale aut salue.

CAP. XIIII.

Priuatorum hominum Vrbanæ aut Rusticæ ædes.

AVD. Ego verè nec valeo nec salueo (da veniam immodestiæ:) nec amoliris me, nisi nomine plenè persoluto. An non, post *Publica opera*, pollicebaris *Priuata*? & certè ita disponebas; nec tam madidâ memoriâ sum, vt hoc effluxerit. LIPS. Disposui, haud nego: sed fatigor, nisi quòd in extremâ tamen calce, vt cursores, spiritus & vires excitabo adspectu ipso metæ. *Priuatis* igitur *Operibus* duo nunc considero, *Domos* & *Villas*. Illæ fuerunt in tam splendidâ & nitenti vrbe, pro ipsâ vrbe, & vt pulchri corporis apta ac decora membra. Domus dico magnificę, ornatæ, instructę, columnis, marmore, auro, statuis: & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eædem etiam laxæ, patentes: quod docuerint satis Valerij hæc verba, de Cincinnato, *cui quattuor sola iugera arantinon solùm* (vt inquit) *dignitas patrisfamiliæ constitit, sed etiam Dictatura delata est.* Et tum comparatione quadam & indigna- Lib. IIII. cap. IIII.

tione addit: *Angustè se habitare nunc putat, cuius domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Quid domus? imò carum aliquod membrum. Idem auctor: *Nimirum sic habitarunt, qui hoc imperium fecère. quorum* AGRI *quoque minorem modum obtinuère, quàm* CELLARIA *istorum.* Iterumque alibi: *Bina tunc iugera populo Romano satis erant, nullique maiorem modum attribuit: quo seruos paulloantè Principis Neronis, contemptis huius spatij viridariis,* PISCINAS *iuuit habere maiores: gratumque, si non aliquem &* CVLINAS. Nec est in sermone supergressio: reuera amplæ domus, & præsertim magnatium virorum procerumque. Quas & P. Victor ac Notitia imperij propriè *Domos* appellant, & ab *Insulis* distinguunt. Itaque computant, *Insulas totâ vrbe quadragintasex millia sexcentas duas, Domos mille septingentas octoginta* fuisse. harum longè minore numero, vt quę tanto grandiores, instructioresque essent. Enimuerò grandes instructæq;: & Apuleij hæc attende. *Igitur illas ædificiorum species, in quas* PATRIMONIA SVA *profuderunt, amœnissimas & exstructissimas deprehendas: aulas* AEMVLAS VRBIVM *conditas, domos* VICE TEMPLORVM *exornatas.* Itáne cum *Vrbibus* comparat? nec solus. nam & Seneca, epistolâ XCI. suum vetusque æuum disparans: *Non habebant,* inquit, *domos* INSTAR VRBIVM: quasi dicat, at nos habemus. Alibi audaciùs (De Benefic. VII. cap. X.) agnoscit & increpat *ædificia priuata laxitatem* MAGNARVM VRBIVM *vincentia.* Quæ ista sunt? quæ item, quæ Olympiodorus, in Bibliothecâ Photij? Ὅτι ἕκαστος τῶν μεγάλων οἴκων τῆς ῥώμης, ἅπαντα εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, ὁπόσα πόλις σύμμετρος ἠδύνατο ἔχειν· ἱππόδρομον, καὶ φόρους, καὶ ναοὺς, καὶ πηγὰς, καὶ λουτρὰ διάφορα. διὸ καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀπεφθέγξατο.

Εἷς δόμος ἄστυ πέλει. πόλις ἄστεα μύρια τεύχει.

Quæque magnarum domuum omnia in se ipsa habet, quæcumque MEDIOCRIS VRBS *possit continere: nempe Circum, Fora, Templa, Fontes, Balnea diuersa. Ideò & poëta dixit,*

Vna domus VRBS *est. vrbs* OPIDA PLVRIA *claudit.*

Examina & nota, mira sunt: sed Martiali etiam paucis versibus comprehensa, *In habentem amœnas ædes:*

Daphnonas, platanonas, & aërias cyparissos,
Et non vnius Balnea solus habes.

Et tua

Lib. XXXVI. cap. XV.

Lib. XVIII cap. II.

De Deo Socrat.

Lib. XII.

Et tua centenis stat Porticus alta columnis,
Calcatusque tuo sub pede lucet onyx.
Puluereumque fugax Hippodromon vngula plaudit,
Et pereuntis aquæ fluctus vbique sonat.

Sunt ipsa, quæ Olympiodorus dixit, exceptis *Foris*: quæ intellegas fuisse hypæthra quædam & subdiualia, inter illas Porticus, & statuis alioque ornatu, in Fori faciem. Quid autem si reuera ibi iudicia & forenses conuentus? Fuêre, & clientium, libertorum, seruorum suorum caussas domi cognoscebant. Clientium autem magnus olim populus. Horatius:

—— non aliter tamen
Dimouit obstantes propinquos,
Et populum reditus morantem,
Quàm si CLIENTVM *longa negotia*
Diiudicatâ LITE *relinqueret*
Tendens Venafranos in agros
Aut Lacedæmonium Tarentum.

Vitruuius etiam suadet *Nobilium, & qui magistratus gerunt, domos laxiores fieri; Bibliothecas ibi esse, Pinacothecas,* BASILICAS (ad iudicia) *non dissimili modo, quàm* PVBLICORVM OPERVM *magnificentia comparat. quòd in Domibus eorum sæpius & publica consilia, &* PRIVATA IVDICIA *arbitriaque conficiantur.* Sed vt in re maneam, talis igitur laxitas: quid Apparatus & instructio? Communiter ita Seneca: *Quid inter pueros & nos interest? nisi quòd nos circa Tabulas & Statuas insanimus, cariùs inepti. Illos reperti in litore calculi læues & aliquid habentes varietatis delectant; nos ingentium maculæ* COLVMNARVM, *siue ex Ægyptiis arenis, siue ex Africæ solitudinibus aduectæ, porticum aliquam vel* CAPACEM POPVLI *cænationem ferunt. Miramur parietes tenui* MARMORE *inductos, cùm sciamus quale sit quod absconditur: oculis nostris imponimus. Et cùm* AVRO *tecta perfundimus, quid aliud quàm mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro fœda ligna latitare.* Primum in ipsâ domo est, *Columnarum* dispositio, & è lõginquis petitarum: de quibus Plinij obiurgationes, siquis volet, legito; & de generibus pretiisque earum totus liber eius exsistit. Et quidem notat in vnâ Cænatione *Callisti*, Claudiani liberti, *triginta* se vidisse, casque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & no-

Lib. vi. cap. viii.

Epi. xcvi.

Lib. xxxv.

& nouitas. Idem, *in atrio Scauri collocatas maximas, atque adeò duodequadragenûm pedum, Lucullæi marmoris.* Vide hanc altitudinem in vno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Alterum in Senecâ, *Parietes marmore inducti:* quod genus *Incrustationes* Latini, Græci Μαρμαρώσεις dicunt. *Primum autem Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ, in Cælio mõte, Mamurram equitem Rom. Præfectum fabrûm Cæsaris,* Plinius tradidit auctore Nepote. Id non aliud fuit, quàm marmor in tenues crustas sectum parieti imponere scitè, & pro tectorio ei dare.

Lib. xxxvj.

Lucanus: *Nec summis crustata domus sectisque nitebat*
Marmoribus.

Declamator apud Senecam patrem: *In hos ergo exitus varius ille secatur lapis, vt tenui fronte parietem tegat.* Secandi autem ratio (in Plinio, & Isidoro) arenâ, *& serrâ, in prætenui lineâ versante arenas, tractuq; secãte.* Et nos in Italiâ hodie vidimus fieri. Tertium, *Auro tecta perfundi.* Significat laquearia inaurari tota solere, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Musonius apud Stobæum: τί δ' αἱ περίστυλοι αὐλαί, τί δ' αἱ ποικίλαι χρίσεις, τί δ' αἱ χρυσόφοροι στέγαι; *Quò pertinent hæc atria Columnata? quò variæ istæ colorationes? quò aurata lacunaria?* In secundo enim membro (vt mea versio est) χρώσεις legi cupiam, & ad marmora variegata parietibus imposita referam, vel etiam ad Musiuum opus. Nam ita & Mamertinus, ad Iulianum: *Neque ei comparandæ sunt* PICTVRATAE *marmorum crustæ, &* SOLIDO AVRO *tecta laquearia, qui maiorem anni partem in nudâ humo cubat.* Ibidem & *solidum aurum* in Lacunaribus notes: quod passim in poëtis, vt in Statio:

Et nondum CRASSO *laquearia fulua* METALLO,
Montibus aut altè Graiis effulta nitebant
Atria.

Qui *montes* etiam *Graios* poëticè nominat, grandes illas sublimesque columnas. Idem de vtroque:

Pendent innumeris fastigia nixa columnis,
*Robora Dalmatico lucent *sociata metallo.*

*Vulgò *satiata.*

Sed & Lucanus, de Cleopatræ regiâ:

Ipse locus, templi (quod vix corruptior ætas
Exstruat) instar erat, laqueataque tecta ferebant
Diuitias, crassumque trabes absconderat aurum.

Quibus

Quibus versibus tamen plusculum etiam latet, & trabes quidem auratas fuisse vult: sed cameram gemmatam, eboratam. Vtrumque enim & horum fiebat, ad splendorem & varietatem: præsertim in templis (cum templo autem Lucanus comparat) vt quasi cælum imitarentur. Arnobius de templis ipsis disserens: *Sint ergo hæc licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmæ, & sidereos euomant variatá interstitione fulgores: terra sunt hæc omnia, & ex fæce vilioris materiæ concreta.* Et tu, mi Auditor, obiter & hoc adde ad templorum suprà ornatum. De ebore autem, in Ciceronis Paradoxis: *Tecta ebore & auro fulgentia.* In Propertio:

Quòd non Tænariis domus est mihi fulta columnis,
Nec camera auratas inter eburna trabes.

Non leues porrò inductiones, aut vt poëta loquitur, sputa fuisse, Panegyricus ostendit: qui SOLIDO AVRO *tecta laquearia commemorat*, & poëta suprà, *Crassum aurum* dixerunt. Hieronymus autem in Epistolâ quadam, longiùs etiam hoc producit, & ad parietes ac columnas. *Viuimus quasi alterâ die morituri, & ædificamus quasi semper in hoc sæculo victuri. Auro parietes, auro laquearia, auro fulgent capita columnarum.* Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria. nam lacunaria ista versatilia faciebant, & aliâ atque aliâ subinde facie conuiuas delectabant. Seneca alibi: *Versatilia cænationum laquearia ita coagmentant, vt subinde alia atq; alia facies succedat, & toties tecta, quoties fercula, mutentur.* En, priuata ingenia & luxuriam: quid existimas Principes tentasse & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum *Colossum centum viginti pedum* posuit. Hoc principium: deinde *porticus triplices* MILLIARIAE; *itē stagnum*, MARIS *instar, circumseptum ædificijs ad* VRBIVM *speciem. Rura insuper, aruis, atq; vinetis, & pascuis, siluisque varia; cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In ceteris partibus*, CVNCTA *auro lita, distincta gemmis, vnionumque conchis erant. Cænationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, * vt flores; & fistulatis, vt vnguenta desuper spargerentur. Præcipua cænationum rotunda, quæ perpetuò, diebus ac noctibus, vice mundi circumageretur.* Ita verbatim ista Suetonius: multa ADMIRANDA, si tu singillatim explicas & in rem ducis. Sed vnum in hac Principum insaniâ (ita appellanda est) Plutarchi

Ad Gaudent.

Epist. xcr.

*Ita iampridem publicè legēdum docuimus.

tarchi testimonium suffecerit, qui de Capitolij magnificâ & impendiosâ structurâ cùm disseruisset; addidit. *Quòd siquis hunc Capitolij magnificum instructum miretur, idem si Domitiani in aulâ vnam Porticum, vel Basilicam, vel Balneum, vel pellicum Diætam viderit; exclamet cum Epicharmo,*

Non liberalis aut benignus tu clues,
Profusione gaudes.

Dicit satis clarè, omnia illa Capitolina (quæ & quanta, antè diximus) nugas & quisquilias videri, præ vno membro aliquo Palatinæ domus. Quod mihi quidem stuporem incutit, non dissimulo: & iam lingua hæret. AVD. Soluam eam quæstiunculâ. Dixti auro distincta vel ebore laquearia, an non & siluis? id est, an non ibi tales species, & intermixtæ vetæ aues? Nam Rutilius Gallicanus hoc dicere videatur, in Romæ laudibus.

Quid loquar INCLVSAS *inter laquearia* SILVAS,
Vernula quà vario carmine ludit auis?

LIPS. Poëtæ, aut poëtarum potiùs, vulgatam phrasim non attendis: nec *inter laquearia* propriè, sed συνεκδοχικῶς inter tecta & domos includit eas siluas. Luci enim & arbusta in magnis istis ædibus erant: imò & super ædes, quod mireris, erant. Senecam auctorem do, qui, vt solet, castigans & increpans suum

Epist. CXXIII. æuum: *Pomaria, inquit, in summis turribus ferunt, quorum silua in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quò improbè cacumina egissent.* Atque ego Bruxellæ meę (quam vt alteram patriam colo) hoc vidisse memini, sponsione ita factum; sed in breue aliquod tempus, & cùm domus oneri illi non diu esset. Satis de *Domibus*: ad *Villas* eamus. vtinam, vtinam! sed hæc pericula & latrocinia, domo & vrbe nos claudunt. O Iscanum meum, cur non liberè te fruor & interuiso? cur natali illo aëre & aquis non me recreo? Da Deus hoc ante obitum, & pedem atque animum vagum per rura & hortos illos ferre. Sed *Villas* tamen Romanas animo & memoriâ lustremus, vt vel disposui anteà, vel promisi. De ijs hoc vniuersè Strabo pronunciat, vbi de Pisis & Liguriâ scribit: *Esse ibi lapicidinas & materiem ad ædificia vberem, sed quam Romani ad ædificia ferè sua in vrbe aut & Villis consumunt: Villis,* inquit, *in quibus velut more Persarum*

REGIAS QVASDAM *struunt*. En, Prætoria aut Villæ totæ eorum, *Regias*, & quidem *Persarum*, referunt: quid maius ampliusque in hanc rem dicam? Vis specimen tamen aliquod in vnâ Villâ? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa viâ Prænestinâ*, DVCENTAS COLVMNAS *vno peristylo habens, quarum quinquaginta Carysteæ Claudianæ, quinquaginta Sienitides, quinquaginta Numidicæ, pari mensurâ sunt. In quâ* BASILICAE CENTENARIAE *tres: cetera* HVIC OPERI CONVENIENTIA: *&* THERMAE, *quales, præter vrbē, nusquam in orbe terrarum*. Tu si lubet, per te singillatim lustra: ductorem me vltrà non habes. Sed nec Hadriani Villam in Tiburtino ingero, cuius superbæ reliquiæ exstant: quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam? Vidimus ipsi apud Ostiam & Ardeam rudera: & per siluas illas aut vepreta, quot Columnę, aut earum fragmina, cryptæ, porticus, & disiecta ædium membra? O Deus, quæ mutatio? quàm hæc cogitatio me ad te trahit, infirma & incerta hæc omnia humana spectantem, & spernētem? Sed desinimus de *Operibus* & *Româ*: quam decoramus Constantij Imp. elogio, apud Ammianum. *Is enim visis plerisque cum* STVPORE HORRENDO, *de Famâ querebatur vt inualidâ vel malignâ, quòd augens omnia semper in maius*, ERGA HAEC EXPLICANDA, QVAE ROMAE SVNT, OBSOLESCIT. Si fama non potuit adæquare, multiplici suo ore & linguâ: quid ego meo sermone tenui, sine sensuum subsidio, per tenues coniecturas eunte? Sed tu, aliique, nec dicta suspicamini: & quidquid maximum conceperitis, fortasse nec id par erit. Philosophemur autem breuiter, duce Hormisdâ: qui regij Persarum sanguinis, à Constantio interrogatus in re præsenti, *Quid de Româ sentiret? Id tantum sibi placuisse dicebat, quòd didicisset* IBI QVOQVE HOMINES MORI. Mori mi Auditor, mori: & vbi hæc omnia pręclara, ampla, ADMIRANDA? quæri vides; vbi qui fecerunt ea, aut moliti sunt? periisse vides. Cogita, & tibi applica. nos ipsi, qui hæc meditamur aut loquimur, post aliquot annos, dies, horas, puluis, vmbra, nihil. Nunc vale, & abi.

I. LIPSI DE MAGNITVDINE ROMANA LIBER IIII.

CAPVT I.

Transitum ad Virtutem Romanorum, & ea in genere prædicata.

AVD. Meridies abiit, ego me tibi sisto. LIPS. Video, sed quid ita tristiore vultu? AVD. Nec læta adfero. LIPS. Quæ? AVD. Tibi. LIPS. Quæ inquam? AVD. Vereor dicere. LIPS. Aude. nec ego ex his fatuis, qui ignorare mala, mederi censent. AVD. Obiit tibi ex amicis tuis. LIPS. Hem! ex amicis? effare. AVD. In Galliâ. LIPS. Quis ibi? AVD. Vir doctus. LIPS. Ede nomen. AVD. Et probus quoque. LIPS. Enecas. etsi ab his notis propemodum iam scio *Petrum Pythœum* esse. AVD. Diuinasti. obiit. LIPS. At tu me vulnerasti. sed quo fato? AVD. Suo, & illâ quâ Augustus optabat,* εὐθανασίᾳ. LIPS. Virum magnum Gallia amisit, & inter publicas clades aut iacturas hanc quoq; licet ponas. Sed ab exéplo disce, quàm non temerè heri clauserim & monuerim de morte. AVD. Profectò præsagiũ fuit: sed tu perge ad nostra. LIPS. Inter hæc tristia, ad illa amœna? durus es. AVD. Quid ergo? dum viuo, non vis me viuere? Et ego Pythœo nostro benè esse spero, & gaudere ac ridere in beatis illis locis: cur doleam? Theodosius Imperator, qui variè in imperio iactatus, cùm mors instaret, inscribi sepulchro suo hoc vnum verbum iussit, ΥΓΕΙΑ: id est, *Sanitas*. Profectò illa medicina morborum, refugium & asylum malorum est: & in mundi his fluctibus portus, quem sapiens num-

*morte facili.

numquam fugiat, imò (Deo vocante) totis velis in eum feratur. Tu autem hoc magis perge, quòd iam non amœna, vt aiebas, sed potiùs vtilia aut sapientia dices; &, vt partitio erat, de *Viris* ac *Virtutibus* Romanorum. LIPS. Ita est, quartus hic noster limes: & libentiùs insistam ac decurram, quia tali argumento. Cur apud te dissimulem? finis & fructus præcipuus mihi studiorum aut lectionum, hæc talia excerpere, & exempla aut dicta enotare ad sapientiam ac virtutem. Fabulemur autem, si placet, ambulantes. Amat valetudo, & lingua hæc magis soluitur in motu. Communiter igitur primùm (nec ordo hoc abnuit) laudemus *Romanos*: tum & distinctiùs quædam addamus. Plinij enunciatio est: *Gentium in* TOTO ORBE *præstantissima vna, & in* OMNI VIRTVTE, *haud dubiè Romana exstitit.* Appellas ab hoc iudice, & suspectum de Romanis Romanum habes? Accipe Græcum, & Ammianus prodeat, qui breuibus & grauibus verbis, *Romam imperij* VIRTVTVMQVE OMNIVM *larem* dixit. Quid homo Gothici sanguinis, Cassiodorus? *Roma* VIRTVTVM OMNIVM *latißimum templum*. Profectò sedes suas per aliquot sæcula ibi habuêre, nec iniuriâ ipsi Romani templum struxêre HONORI pariter ac VIRTVTI. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam: id est (vt rectè interpretemur) Prouidentiam & Fata ab alto, quæ incredibile est, quàm presso nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Iure igitur Ammianus: *Roma vt augeretur sublimibus incrementis, fœdere pacis æternæ* VIRTVS CONVENIT *atque* FORTVNA, *quarum si altera defuisset, ad perfectam non venerat summitatem.* Conuenerunt autem ita, vt vtraque suum opus facere niteretur, & pænè dissidium esset in euehendo. Plutarchus alibi hoc vbertim edisseruit: & breuiter ac neruosè Annæus Florus extulit, *Ad constituendum Romanum imperium,* VIRTVTEM *ac* FORTVNAM *contendisse videri.* Sed amica contentio fuit: in quâ tamen vicit, si Rutilium iudicem capis, ipsa Virtus. Nam ille sic Romam adfatur:

Quòd regnas, minus est, quàm quòd regnare mereris,
Excedis FACTIS *grandia* FATA *tuis.*

 Pulchrè.

Pulchrè. & habuit igitur Fortunam, siue cælitum illum fauorem; sed habuit à caussis, quas iidem cælites, per virtutum gradus nexusque, præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primùm vniuersè qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *Virtutes*.

CAP. II.

Triplex ordo in populo ostensus, & quisque in suâ parte laudabilis.

VIros considero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis fuerunt, id est *Capita reipublicæ*: & parte alterâ, *minora* etiam *membra*, id est Populum & eos qui paruerunt. Dico vtrosque egregios fuisse, nec quibus alia gens facilè aut ex vero (de Religione hîc non est sermo aut quæstio) comparetur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores Equitesque.* Illos si inspicias, qui propriè sedebant ad clauum: proh Deus, quanta grauitas, sapientia, maiestas? Vt qui ordinem
Lib. IX. eum *Ex* REGIBVS *constare dixit, vnus veram eius speciem cepisse,* Liuio videatur. Is fuit Cyneas legatus Pyrrhi regis: vir nec mentis nec oris egens, qui cùm vrbem lustrasset, atque etiam blandiloquentiâ & munificentiâ variè tentasset, vndique re-
Flor lib. I. pulsus, ad Regem rediit: & interroganti *Quid de hostium sede sentiret? Vrbem* TEMPLVM *sibi visum, Senatum* REGVM *esse consessum fatebatur*. Profectò talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degenerauit. Cassiodorus de suo æuo: *Vrbs ornata tot* EXIMIIS SENATORIBVS, *beata tam nobilibus populis*: etsi tunc quidem fateor discessisse ab illâ præstantiâ, & vt grande ædificium, paullatim mole suâ desedisse, & mox ruisse. Erant autem in illo Senatu, vt cum Lucretio hoc dicam,

Ductores Danaûm delecti, PRIMA VIRORVM:

eximij, inquam, ciuium, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant: nec temerè viles aut sordidos (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eueheret:) inopes numquam, & improbos rarò admittebant; aut si tales, non tenebant. Censores enim (ô laudabile & diuinum institutum!) legebant hunc Senatum: atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegebant: &

siquis

siquis loco eo indignus, aut siquid in priuatâ etiam vitâ turpe aut maculosum,notabant & emouebant.Quomodo id fiebat? silentio,& sine accusatione vllâ,aut caussę apud iudices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu,quod publicè & sollenniter fiebat,nomen eius præteribant,quem motum Senatu vellent. Ita cùm in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Caussa quidem iis mouendi semper erat,& hanc subsignabant, & volentibus edebant:sed certare de eâ lite,nihil opus erat.iudicium sufficiebat : quod à tam grauibus viris (nam primores ferè Senatus erant) bonum meruisse, laus & approbatio habebatur; culpa & damnatio,triste. AVD. Pulchrum,bis pulchrum : sed cum eâ lege, si viri illi boni essent. quid si per affectum iudicassent? LIPS. Rarenter,aut vix euenisse legimus. Nam voces statim omnium damnassent, & exagitassent: & fac tamen semel iterumque euenisse; quid magni mali,præ magno illo bono, erit? Non enim aliâ pœna, quàm Ignominia : facilè aut contemnenda, aut eluenda,qui publica iudicia aut testimonia pro se haberet. Denique alij Censores mox reponebant.Nam & hoc scire debes, non in grauibus & grandibus peccatis hanc Censuram interuenisse : ea enim legibus & iudiciis seruabantur : sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis. à quibus vacare & castos esse primos illos Ordines maximè volebant, & quorum vita erat in exemplum. AVD. Iterùm exclamo, Pulchrum! Sed dic sodes, multi igitur isti tam electi in Senatu? LIPS. Initio à Romulo *centum* facti,& *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à curâ, vel ab ætate dicti. Posteà ad *trecentos* creuêre, & in liberâ Republicâ sic mansêre, vsque ad Liuium Drusum. Is in Tribunatu, cùm opes Senatus vellet extollere, eosdem iudiciis etiam præponere; numerum auxit, & ad *sexcentos* fecit. Mansisse ita ad Cæsarem opinor,qui per bella ciuilia non opes solùm, sed honores multis largiturus, amplificauit,& vel ad *mille* allegit. Displicuit Augusto, & magnâ curâ, atque iteratâ aliquoties recensione, purgauit: & denique ad modum veterem,id est *sexcentos*,redegit. Qui sanè satis amplus numerus, etsi in amplo illo imperio : atque ex his plerique, non solùm consiliis publicis semper adhibebantur, sed etiam in prouincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur.

Itaque

Itaque curia hæc velut promptuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia ciuilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel vnicum fulcrum illius Principatus. Otho Imperator ipse, apud

1.Hist. Tacitum: *Quid? vos pulcherrimam hanc vrbem, domibus & tectis, & congestu lapidum, stare creditis? Muta istæc & inanima intercidere, ac reparari, possunt:* AETERNITAS RERVM, *&* PAX GENTIVM, *&* MEA CVM VESTRA SALVS, *incolumitate* SENATVS *firmatur*. Et elogia ista de Senatu, res & veritas multis dictauit. In Cicerone leges: *Senatum* PRINCIPEM SALVTIS, PVBLICAEQVE MENTIS. In Ammiano, ASYLVM *mundi totius*. In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum*, MORVMQVE LVMINA. In Petronio, RECTI BONIQVE PRAECEPTOREM. Iam in Tacito etiam dicitur, CAPVT IMPERII, *&* DECORA *omnium* PROVINCIARVM. Cur nominatim de *Prouinciis*? quia iam sub Principibus, ex omni regione capiebantur Senatores. Et vt ditissimi honestissimique Prouincialium ciuitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Vtile inuentum, & ad populos sub vnum imperium firmiter colligandos. Symmachus eâ caussâ scripsit: *Pars melior* HVMANI GENERIS *Senatus*. Cassiodorus: *Quidquid* HVMANI GENERIS *floris est, habere Curiam*. Et Panegyricus scriptor: *Sensisti Roma te tandem arcem omnium gentium, & terrarum esse reginam, cùm ex* OMNIBVS PROVINCIIS, *Optimates viros Curiæ tuæ pigneraueris; vt Senatus dignitas, non nomine quàm re esset illustrior, cùm ex* TOTIVS ORBIS *flore constaret*. Alter autem ab hoc ordo est *Equitum*: qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de Genere, multi erant è Senatoribus & Patribus orti: & certè liberti aut libertini, nec si Censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Quod inferiore etiam æuo Alexander Imp. seruauit, de quo Lampridius: *Numquam libertinos in equestrem locum redegit, asserens* SENATORVM SEMINARIVM *equestrem locum esse*. Erant tamen ex ingenuis multi, & ferè omnes qui Censum equestrem haberent. Is fuit *Quadringentorum*: id est, *decies mille* Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, vt tunc opes plerisque amplæ erant: & ideò quod ad Vitam, coërcendus aut recidendus. Apud veteres

teres id quoque Censores fecêre, siue in *Transuectione* (quæ tamen eorum modò erat, qui *Equum publicum* habebant) siue per lustra singula, cùm ordines digerebant & recognoscebant. Nam hîc quoque Album erat, siue tabulæ, & recitabant: quique primus ex iis nominatus, *Princeps iuuentutis* dicebatur. planè, vt qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, augusto titulo, dicebatur. Sed cur *Iuuentutis*? an omnes iuuenes? imò viri plures & senes erant: sed caussa & origo, quòd olim & primâ republicâ, pauci Equites, nec ferè nisi filij Senatorum. Creuit paullatim largiter numerus, & magnam ciuitatis aut ciuium partem comprehendit: sed nomen tamen *Iuuenum* mansit. Sed & Iuuenes antiquis dicti ad annum XLV. AVD. Iam semel iterumque de Senatorum filiis: non ergo ij Senatorij, aut Senatores? LIPS. Caue erres: distinctione hoc dicam. Aliud *Senatus*, si Principum tempora adspicias, aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, vt diximus, & intra *sexcentos*, sub Augusto quidem: at iste, latiùs patuit, & iuuenes quoque ac Senatorum filij, sed & alij equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorij, qui ius lati claui à Principe impetrassent: id est, insigne ipsum Senatorum. & in Senatum quidem ij veniebant, sed sententiæ ius fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, quod ipsis Suetonij verbis dicam: *Liberis Senatorum, quò celeriùs reip. assuescerent, protinus à virili togâ latum clauum induere, & Curiæ interesse permisit.* Hoc ita Augustus, sed restrictè, in *Senatorum* Dio LIX.
liberis: posteà Caligula etiam aliis quibusdam equitibus permisit. Permisit dico, aliique Principes; sed sic vt ab ipsis peteretur. Talis est ille Iulius Montanus apud Tacitum, *Senatorij ordinis, sed qui nondum honorem capessisset.* Hos ipsos *Senatores* interdum dici reperio. vt in Tacito: vbi Togonius Gallus censet, VI. Ann.
Principem diligere Senatores viginti, forte ductos, ad custodiam sui: & Tiberius custodes oblatos hos amoliens, *Nam quos omitti posse, quos eligi? honoribus perfunctos, an iuuenes?* Intellegit hos nostros *Iuuenes*, qui nondum propriè Senatores, sed, vt ita dicam, Senaturiebant. Hi sunt, qui *Illustres equites* à Tacito eodem, atque aliis, ad discrimen dicuntur: & palàm ipse Tacitus cum Senatoribus iungit, aut coæquat. *Augustus*, inquit, *inter*

 ter

ter alia dominationis arcana, sepofuit Ægyptum, vetitis ingredi, nisi permissu, Senatoribus, aut illustribus equitibus Romanis. Sed ne abducamur à nostris Equitibus: genus igitur diffusum, & in vario discrimine: erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui Equo publico, tempore Dionysij Halicarnassæi, id est Augusti, ad *quinque millia* erant, aut supra, vt ipse vidit ac numerauit. Qui in Iudicibus, haud pauciores: imò plures ex Plinio scribente, *Iudicum non nisi quattuor Decurias fuisse primò, vixque singula millia in Decuriis, nondum prouinciis ad hoc munus admissis*. Quâ adiectiunculâ notat, largiter plures suo æuo fuisse: cùm & Caligula *Quintam Decuriam* addidisset. Quid iam dicemus in reliquâ classe eorum, qui immunes, fuisse? Atque isti Equites quos Perseus rex
Lib. XIII. apud Liuium ita laudat & insignit: *Equites enim illis*, PRINCIPES *iuuentutis*; *equites* SEMINARIVM *Senatus*; *inde lectos in Patrum numerum, Consules, inde Imperatores creant.* Quæ omnia satis clara tibi, ex iis quæ dixi. Superest tertius ordo *Plebis*. de quo quid singulariter dicam, nisi triplici discrimine fuisse, Ingenuos, Libertinos, Libertos? Et in militiâ discrimen erat ab hoc Genere, itemque à Censu, sicut & in aliis muniis, siqua publicè subirent. Vita etiam Censuræ permissa: quam tamen neglexisse posteà (malo sanè publico) Imperatores video, contentos duplicem illum priorem ordinem recognosse. AVD. Satis decora & vtilis tota hæc Ordinum distinctio: sed vulgò & in occursu poterántne agnosci? LIPS. Poterant, & statim quidem, ab habitu. Nam etsi toga communis omnium ciuium vestis esset: tamen discrimina alia, ab aliis notis. Vt solis Senatoribus, aut istis quasi Senatoribus, ius *Lati claui* gestandi erat: quod non aliud, quàm velut bullæ è purpurâ, & capita clauorum intexta aut inserta. Equitibus autem Aurei annuli, qui hunc ordinem, vt Plinius ait, à plebe distinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

CAP.

CAP. III.

Iustitia & Clementia in bellis.

VIROS igitur communiter iam vidisti, & in classes suas distinctos: ire per Magistratus & officia Ciuilia aut Militaria, longum sit, nec nostri nunc sermonis. Etsi omnia ea optimè & prudentissimè instituta, siquâ vmquam in Republicâ: sed omittantur, & quod propositum, de *Virtutibus* addamus. Nam viros illos laudabiles, vel potiùs ADMIRABILES fuisse dico, idque à duplici virtute, *Militari* vel *Ciuili*. Illam in imperio & republicâ iure considero, vt tutelam eius, imò augmentum: sine quâ frustrà aliquis status aut commune se iactet. Præmitto igitur, & duo hîc in Romanis, *Iustitiam ac Fortitudinem*, miror. Quod ad illam, nescio an alia gens consideratius, & caussis in Rationis trutinâ libràtis, bellum susceperit, quàm ista. Nam plerique, aut Regum suorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republicâ, qui decernebant. Hîc aliter. & nec Senatui, nec populo toti, plenum hoc ius; nisi cognitio & iudicatio sacerdotum publicorum interuenisset, quos *Fetiales* dicebant. Eorum arbitrio sumpta arma, posita arma: & religio, non solùm iustitia, ea temperabat. Laudat & probat hoc vnicè Dionysius: & *Græcos suos caruisse* eo dicit: *& sese ideò obiter expositurum, quid muneris & iuris habuerint: vt*, inquit, *quibus ignota hactenus fuit Romanorum* IN BELLIS RELIGIO, *mirari desinant felices euentus plerumque habuisse. Nam omnium bellorum initia & caussas, apparebit iustas fuisse: atque ideò Deos meritò propitios sensisse & fauentes*. AVD. Prudens & pia scriptio Dionysij, fateor: sed an vera Lipsi? Itáne omnia bella iusta, & à talibus caussis? Mirum sanè. cùm video tot regna aut regiones bello petitas, & subiectas; atque adeò in paucis annis, cùm extra Italiam pugnare cœperunt, domitum pęnè vniuersum orbem. Singularis hæc occasio vel opportunitas, si omnes sic ordine læserunt aut lacessierunt: & planè ponenda inter tua ADMIRANDA. Quin, quod res est, dicimus? Bella quædam iusta, non nego: plura à duobus malorum stirpibus

nata, Ambitione & Auaritiâ. quod nec ipsi Romani scriptores negent. Vis Sallustium audire? *Romani arma in* OMNES *habent, in eos acerrima, quibus victis* SPOLIA *maxima sunt*. Et iterùm: *Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis*, VNA, *&* VETVS *bellandi caussa est*, CVPIDO *profunda* IMPERII *&* DIVITIARVM. Quid Tacitus tuus, ille iudicij consideratus simul & liber? RAPTORES ORBIS, *postquam cuncta vastantibus defuère terræ, & mare scrutantur. Si locuples est hostis*, AVARI; *si pauper*, AMBITIOSI. *quos non* ORIENS, *non* OCCIDENS *satiauerit*. Audis, Lipsi, præclara hæc elogia? & ab ipsis quidem Romanis: nec tu veste aut colore aliquo sermonis facilè hæc teges. LIPS. Suauiter rideo. AVD. Ita video, cur autem in re seriâ? LIPS. Nam tuam hanc malitiam (imperitiam dicere non possum) quî non rideam? qui verba te dare mihi censes, in his quasi Romanorum verbis, quæ reuera hostium esse non ignoro. Nónne priora illa Mithridates apud Sallustium profert, altera Galgacus apud Tacitum? Mirum autem, si ij benè honesteq; de Romanis loquantur aut sentiant, qui viris & equis expugnatum eos eunt & euersum. O tuam dissimulationem! quasi nescias decorè hæc historiis inseri, non quia probè aut verè, sed quia probabiliter ab iis dicta. Nam talia non desunt, nec vnquam deerunt, magnis imperiis obiectari. Miserabiles enim ferè victi sunt, & fauemus imbecillis; & passi iniuriam videntur, quia non fecerunt. Atqui terras eorum inuaserunt, & ceperunt. Quid ergo? liberè & impunè læsisse vis? incipere bella, in alienâ manu est: non ponere cùm lubet, & vt lubet. Amittere sua non iniustè incipit, qui aliena aut alios iniustè læsit. Sed enim ordo iste mirificus, & inter mea ADMIRANDA referendus, vt aiebas. Ego tecum hoc sentio, & arripio: & admirabilem planè hîc habeo Prouidentiam diuinam. Itáne serie quadam bella ex bellis nata, prouinciæ ex prouinciis subactæ: Illa caussas dedit, aut permisit: & semper duplici hoc titulo Romani vsi, vt aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illâ, vbi res eorum ageretur; pro istâ, vbi Sociorum. Et hoc de Sociis latè patuit, & est illa catena, quæ bella & terras coniunxit aut subiunxit. Cicero verè & liberè: *Noster populus*, SOCIIS *defendendis*, TERRARVM OMNIVM *potitus est*. Verè inquam: & vis

pauca

pauca exempla? Ecce Carthaginienses validi sunt, imò æmuli virium Romanarum. obstant crescentibus: quid fit? remouendus ille obex, & caussam ipsi præbebunt. Siciliam inuadunt, & Mamertinos: isti ad Romanos appellant, vt Socios. Veniunt, subueniunt, pellunt eos, & quæsita iam ipsis ad se trahunt. Fit pax, & Sardinia etiam Siciliæ adiicitur, concessu ipsorum. Vides augmentum? Sed enim iam sistimus, & illi manent ac florent? non. in Hispaniam malâ cupidine transscendant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum sociumq; Romanis opidum euertant. Bellum ergo iterùm iustum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulsi, Hispaniâ aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia iam desunt? Vis iustè dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos simul lacesset: atque isti eos aduocabunt, & sibi primùm, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Iugurthâ, ipso Mithridate. qui sceleratissimus non regum, sed mortalium, quid de fraude vel iniustitiâ Romanorum queritur? vt volet; ipse ab illis & nobis audiet, *Væ victis*. Non dicam pereant, sed tamen pareant, qui vincere aut quiescere non potuerunt. AVD. Hem! acriter tu pro Romanis: sed ex animi tui sententiâ? LIPS. Ex sententiâ: saltem de antiquis illis Romanis, & ante Sullam ciuili bello nondum infectis &, vt sic loquar, decoloratis. Pleraque omnia tunc pura & iusta: & liceat cum Rutilio, verè de Româ dicere,

IVSTIS BELLORVM *caussis, nec* PACE *superbâ,*
Nobilis ad SVMMAS *gloria venit* OPES.

At posteà degenerarunt, Auaritia & Ambitio quædam dictarunt, ad hoc Rationis examen non dirigenda. AVD. Iam remissiùs, & laudo. quid tamen in Rutilio audio, nec *Pacem superbè* dedisse? Imò rarò dedit, aut impotenter & superbè dedit. LIPS. Neque id tibi dabo. Quosdam populos puniuit, fateor; sed non nisi imperio suo, & stipendiario illo iugo. Quàm multis autem & pacem indulsit, si vti eâ potuissent, aut voluissent? Ipsis Carthaginiensibus bis: Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cùm pellere terris in eorum manu esset; contenti fuerunt restringere, & vt imagine hac vtar, pennas incidere, ne temerè & lasciuè sic euolarent. Sed satis super Iustitiâ.

CAP. IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

F*Ortitudinem* in militiâ nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundar? nónne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam caussâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni æuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcũmq; bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel cælum diruere* eas potuisse? Ecce gygantes nouos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere*, *Agmine*, *Acie*, paullisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In * *Poliorceticis* meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, vtensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id cõstat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignauiâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab* EQVITE *hoste, numquam à* PEDITE, *numquam* APERTA *acie, numquam æquis vtique locis laborauimus.* Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulatur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cùm Romanæ

* Itemque in *Militiâ*.

Lib. IX.

manæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adolescentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad remp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem operæ pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contra hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primùm committitis & exercetis. Itá fit vt* COTTIDIE STENT IN ACIE, *nec vmquam quisquam* LOCO CEDAT, *sed vt in æterno & cælesti choro, quisque stationem suam cognoscat & seruet.* Reuera ita est: & de *statione* quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandum, vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vitâ erat abire: vt seueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parebat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parùm prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus insederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: *Consul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent; intereà tu, si vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Meipsum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus conualuit, & sæpe vtilem operam reipublicæ posteà nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis?

Spar-

CAP. IIII.

Fortitudo Romanorum militaris.

FOrtitudinem in militiâ nunc consideremus. Quid tamen hîc diffundar? nónne satis in ROMANA MILITIA meâ feci? Opinor: sed argumenti & contextus etiam caussâ, pauca dicantur. Aio igitur & *Milites* & *Duces* præstantissimos huic genti fuisse, & in omni æuo ADMIRANDOS. Vide mihi legiones illas, quæ binæ iunctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem *mille octingentorum*, ad quæcûmq; bella & hostem ibant: ibant, sed & victrices ferè redibant. Tota autem ea manus, quid amplius quàm *octodecim millium* erat? Iam si decem legiones iungeres, quod item factum: quid nisi Hirtij verbis dicam, *vel cælum diruere* eas potuisse? Ecce gygantes nouos, & veros, nec è fabulis petitos. An non tales tibi videbuntur, si in *Opere, Agmine, Acie,* paullisper eos consideras? Quod ad Opus, fodiebant, vallum & fossas ducebant; aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industriè, vt fidem superet paucos homines tanta, in tantulo tempore, struxisse. In * *Poliorceticis* meis dedi exempla. Iam de Agmine, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, vtensilia, & septenos aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cùm opus esset, in plenis armis. Denique in acie quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id cõstat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum, concurrerunt: ecquando victi sunt ignauiâ suâ aut culpâ? nam hoc addendum est: & optimus ille miles semper potior, nisi mens & directio impediret imperiti aut temerarij Ducis. Liuius gloriatur: *Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab* EQVITE *hoste, numquam à* PEDITE, *numquam* APERTA *acie, numquam æquis vtique locis laborauimus.* Vera dictio, & trophæa victarum gentium adstipulãtur. Græcos aut Macedonas aliquos mihi compones? Pyrrhus ipse Macedo refutabit: & cùm Romanæ

*Itemque in Militiâ.

Lib. IX.

manæ militiæ periculum, sed cum suo periculo fecisset, vocem è pectore emisit: *O quàm facilè erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut Romanis me rege!* Atqui si quisquam Regum bono & veterano milite instructus fuit, is fuit. Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à primâ adolescentiâ, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad remp. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, viginti annorum decursu denique terminabatur. In ipsâ pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in Campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris. Aristidem operæ pretium est in hac re audire: *Quinetiam in militari disciplinâ vos, ô Romani, omnium aliorum inscitiam coarguistis. Nec enim contra hostes dumtaxat milites vestros ac Duces, sed inter se primùm committitis & exercetis. Itá fit vt* COTTIDIE STENT IN ACIE, *nec vmquam quisquam* LOCO CEDAT, *sed vt in æterno & cælesti choro, quisque stationem suam cognoscat & seruet.* Reuera ita est: & de *statione* quod ait, quis nescit locum in acie, vel in præsidio, militi seruandum, vel moriendum fuisse? Leuiter ab eo discedere, à vitâ erat abire: vt seueritas quidem volebat saluberrimæ illius Disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parebat? Exemplum illustre & notum, sed ADMIRABILE est, in bello Punico primo. Consul parùm prouidè suos ductans, in locum humiliorem, & collibus vndique cinctum, insinuarat. Hostes aditus insederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat: *Consul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus nondum occupatum? illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis saluos. Hostes enim in illos irruent, intereà tu, si vir es, te explicabis, & peruades.* Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientiâ dubitabat, sed *Ducem*, inquit, *illum qui in certam mortem eat, quem habemus? Meipsum*, ait ille. Dictum, factum, quadringenti ad moriendum proficiscuntur, & cadunt: solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus conualuit, & sæpe vtilem operam reipublicæ posteà nauauit. Viros istos tali robore, tali obedientiâ, alibi mihi dabis?

Spar-

Spartanos tamen excipio, solos dignos, qui cum Romanis comparentur, si vires & copiæ maiores fuissent. nam alia non degenerant. Sed hæc infelix audacia: illa lætior. cum Punico item bello, fugientem eorum classem, pedites in mare se conicientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt. Paullò vetustiora ista sunt: ecce magis noua exempla. Bello Africano ciuili, Centurio Cæsaris cum aliquot veteranis in mari captus, ad Scipionem aduersarium Ducem perductus fuit. Ibi Scipio clementer vitam statim offerre & honorem, si deficere à Cæsare, & pro se stare vellet. Ille autem contrà, hortari vt ipse desisteret, neu contra tam inuictum virum & copias pugnaret: *Quæ*, inquit, *cuiusmodi sint, si minus anteà expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortibus vnam, quam putas esse* FIRMISSIMAM, *& constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes potestate*, NON AMPLIVS DECEM *sumam: tum ex virtute nostrâ intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.* Ita Hirtius, siue Oppius, siue Balbus, castè & puriter hæc narrauit. AVD. Légi equidem, & memini: sed quid nisi militaria & vana hæc verba sunt? Nam vt *decem* contra *quadringentos* consistant, nulla ratio aut exempla dicent. LIPS. Rationem nunc omitto, etsi ea quoque in veterano isto robore est: sed exemplis hoc firmari potest. Non tu in eodem Hirtio legisti, *Numidarum copias, in coronæ modum, Cæsaris copias cinxisse? Cæsariani interim*, inquit, NON AMPLIVS TRES *aut* QVATTVOR *milites veterani si se conuertissent, &* PILA VIRIBVS CONTORTA *in Numidas infestos coniecissent*, AMPLIVS DVORVM MILLIVM, AD VNVM *terga vertebant.* Hoc etsi mirum, tamen verum est: & nisi fallor, ipso illo scriptore arbitro & inspectore gestum. Sicut quod idem eodem bello, de Gallis nostris tradidit: *Accidit res incredibilis, vt equites* MINVS TRIGINTA *Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, vrgerentque in opidum.* Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui *centies & vicies* in aciem descendit? *sex & triginta* spolia ex hostibus rettulit? *octo* ex prouocatione occidit? *quinque & quadraginta* vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Cassium Scæuam? qui in Britannico litore, cum quattuor commilitonibus in scopulo reli-

relictus, cùm mari abeunte hostibus adire fas esset, atque ij confertim irruerent; desertus ab alijs, solus impetum sustinuit, multos deiecit aut occidit, denique armis suis onustus, solo scuto abiecto, in mare se dedit, & ad Cæsarem natauit. Qui stupens ad viri virtutem, laudare parabat: at ille disciplinę memor, *Da veniam Imperator*, inquit, *quòd scutum reliqui*. O dictum, factis illisipsis laudabilius! & quid à tali animo, non enim iam manibus solùm, non speres? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrachium castello præpositus, solus in portâ consistens, contra Romanas, Romanas dico legiones & copias, id seruauit. Quo tempore oculus ei effossus, humeri traiecti & femur, scutum *centum triginta* ictibus perforatum. Fabellas recitare hodiernis militibus videamur: sed nos res dicimus, tam hercules quàm cùm *Onera aut Opera* narramus, adeò non imitanda, vt nec credenda. Sed in victoriâ quid milites istos miror? magis pænè in clade & morte. Miles in Cannensi prœlio, cùm vulneribus confectus, manus etiam mutilatus esset, spoliare se conantis Numidæ ceruicem brachijs inuadens, ad se traxit, & naribus atque auribus corrosis (cùm alia tela non essent, aut tractare non posset) deforme cadauer aspicientibus reliquit. De vno loquor: sed *quínam illi viri fuerunt* (Flori verba dabo) *quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prœlio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis immortui, omnium in manibus enses, & relictæ in vultibus minæ, & in ipsâ morte ira viuebat?* Vide mihi istos, non homines, sed Martes, si fas dicere: & nec victos quidem, vincendos. Satis de Militibus, transeo ad Duces: etsi quomodo non isti omnes Duces? Imò quod Thucydides de Lacedæmonijs scitè dixit, ὅτι δὲ, πλὴν ὀλίγων, τὸ στρατόπεδον αὐτοῖς ἄρχοντες ἀρχόντων εἰσί: *quòd, paucis exceptis, exercitus eorum* DVCES DVCVM *essent*: id profectò in Romanos conueniebat. Sed tamen Duces etiam aliqui eximij: vt parens ille *Romulus*, vt *M. Furius Camillus*; vt *L. Papirius Cursor*, quem vel Alexandro parem (si venisset) Liuius opponit; vt *M. Claudius Marcellus* igneo impetu; vt *Q. Fabius Maximus*, salubri tarditate; vt *P. Scipio Africanus prior*, diuinâ felicitate; & *posterior*, diuinâ virtute; vt denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen *C. Iulius Cæsar*: fortunâ, peritiâ, magnitudine & celeritate animi, super

omnes qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus: si post Cæsarem tamen vnum addidero, alterius Cæsaris ô fidum vtilemque ministrum! Is *M. Vipsanius Agrippa* fuit, vir bello prouidus & fortis, & vel caussa victoriarum Augusti, vel instrumentum. Nec post eum, flaccescente iam Romanâ indole, quos mirer habeo, nisi fortè *Germanicum Cæsarem*, sed properata mors eripuit; aut magis certè *Traianum*, suo & proprio elogio OPTIMVM MAXIMVMQVE.

CAP. V.

Pietas, Probitas, Constantia Romanorum.

SED ad *Ciuilem* iam Virtutem venio, domi & in togâ spectandam. Eam per omnes ordines diffusam triplicem maximè reperio, *Pietatem*, *Probitatem*, *Constantiam*. *Pietas* eminet, vana illa quidem dixerit aliquis, sed tamen in assiduo Numinis cultu (pro ipsorum captu) reuerenter occupata. Incredibile est, quàm omnia publicè & priuatim religiosè cœpta, administrata, patrata: vt totam ciuitatem sacris operatam & addictam possis arbitrari. Atque id secundùm vetera instituta, nec nouitati aut mutationi dabant hîc locum. Miratur hoc Dionysius: *quòd quamquam* sexcentæ nationes penè in vrbem fluxerant, quibus singulis sacra sua ritusque patrij essent; tamen ad suum æuum* (inquit) *nulla peregrina religio publicè suscepta; aut si qua oraculorum monitu introducta, eaipsa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis.* Quò valdè faciebat, quòd Sacris præessent, & ipsi non interpretarentur solùm, sed administrarent, viri in Republicâ primi, honoribus honesti: qui & exemplo plebem eò trahebant; & prudentiâ ac maturitate, noua aut nocitura spernebant. Ab hoc deinde capite alia Virtutum membra: & in primis illa *Probitas*, quam nominaui, id est animi morumque integritas quædam & candor. Sine fuco, sine fallaciâ diu mores illi fuerunt: & in prouerbium abierat, *Homo Romani ingenij*, *Romana simplicitas*, & *Romana fides*. Incerti, sed Romani scriptoris, versus sunt:

* Nota ad copiam exterorum.

CIVE ROMANO PER ORBEM *nemo viuit* IVSTIVS.
Quippe malo vnum Catonem, quàm trecentos Socratas.
Et sanè differere alibi de virtute crebrum, hîc vsurpare. Quâ in re alienum testimonium audiamus, & Polybij, id est hominis Graeci. Deus bone, quàm ille dilaudat, & suæ genti præfert! *Apud nos*, inquit, *si cui talentum concreditum sit, & exstent decem syngraphæ, decem signa, bis totidem testes; tamen fidem vix est seruare. apud Romanos autem, cùm in Imperijs aut Legationibus plurimũ pecuniæ in manibus habeant & dispensent, tamen officium & fides constant, solâ iurisiurandi religione inductis*. Vides Probitatem in hac parte? sed & in bello candor is fuit, & rarò astu aut fraudibus victoria quæsita aut parta. Tangit grauiter M'. Aquillium Imperatorem noster Annæus Florus, quòd is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, ad deditionem quarumdam vrbium. *Quæ res*, inquit, *vt maturam, ita infamem fecit victoriã. quippe cùm contra fas Deum*, MORESQVE MAIORVM, *medicaminibus impuris, in id tempus* SACROSANCTA *Romana arma violasset*. Iam & huic Probitati *Abstinentia*, siue etiam *Continentia*, adhęrent: nõ fœdè aut iniustè appetere alienum, parcè & modicè suo vti. Et illius quidem (Abstinentiæ, dico) quàm pulchrum, nec iactatum nimis, exemplum fuit ab vniuerso populo editũ, Marianâ & Cinnanâ proscriptione? Quippe cùm ij hostium suorum penates, omnibus opibus aut elegantijs plenos, vulgi manibus diripiendos vltrò obiecissent: nemo inuentus est, nemo, qui iniustam hanc prædam è ciuibus peteret, caperétve: sed, tamquam à sacris ędibus, omnes manus & cupidinem abstinuerunt. Et quid in togâ miramur hæc exempla; cùm in ipso bello, & inter hostes, prædæ abstinentia fuerit? quę non nisi permissu capta, & sic quoq; tota ad Duces relata. Iam in Continentiâ quàm laudabiles, si cibum, vestem, aut externa alia spectes? Plinium & Plautum testes habemus, populum Romanum per aliquot sęcula, non nisi farre & pulte vulgò vsum. Quòd si nuptiæ, festiuitas, aut lętius conuiuium esset; pro magno pauci pisciculi, & porcinæ aliquot pondo, in obsonium adiecta. Similis in vestibus frugalitas: & omnium, ditium pauperumque, è lanâ: atque eâ natiui & albidi coloris. nisi quòd ditiorum splendentes paullò magis & nitidæ à fulloniâ arte essent. Nam Sericum, Holosericum,

ipsa Lintea, serò innotuerunt, & timidè etiam in vsum paucorum venerunt. Adderem Modestiæ laudem, & reuerentem Senatus & procerum suorum populum: nisi Tribuniciæ interdum procellæ turbassent, quam ego pestem vnicam & labem reperio in re Romanâ. Denique & tertiam virtutem *Constantiam* feci: ô verè ADMIRANDAM in hac gente! Nam in alijs pares alios habeant: in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, & PATI FORTIA, Romanum est*: quasi hæc in malis magnis Patientia (quæ ipsa est Constantia) peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispice. Vmquámne vnum aliquem hominem, plus inuicti, & obnixi in omnes casus, roboris ostendisse, quàm populum hunc vniuersum? Exemplis doceatur. Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum noui generis gentisque copijs, & inprimis inaudito terrore elephantum. Victor grandibus prœlijs erat, Italiam percurrerat, & à trigesimo pænè lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet, & pacem petunt? Imò oblatam vltrò respuunt, & legatos eius cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italiâ cum copijs excedito. vbi excesserit, de pace si volet, agito. Ni excesserit, arma & viros, & aciem exspectato. Neque destituros ab incœpto se, etiamsi* SEXCENTOS LAEVINOS (ea verba Plutarchus posuit) *pugna vicisset*. Qui animi isti, aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra fortunam, & pænè dixerim cælum, dimicantium. Etsi mos ille eorũ semper in bellis (notandus & ADMIRANDVS) nihil largiri armato hosti: sed vbi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles illi visi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec exspectatas. Generosorum hoc est: ire in aduersos, parcere aut absistere iam abiectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhum fuit, sponte Italiâ illum fugere, ipsos eius dominos & potentes fieri. Vide & bellum Punicum primum. quot ibi clades, raræ aut nouæ? Rara in Africâ ipsâ, cùm Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & viuus venisset in hostium potestatem. Nouę aliquot in mari: cuius anteà expertes & imperiti, classes plures vel naufragio vel pugnâ amiserant. Polybius scribit, & ipse miratur, *septingentas quinqueremes eo bello amissas fuisse*. Satis autem iacturam eam æstimas aut intellegis? in quaque earum

Dionys. lib. VIII.

(Poly-

(Polybio sic ordinante) *trecenti* remiges fermè erant, milites *centum viginti*. Hos tu si vnà computas & colligis, videbis paullò minus *trecentis hominum millibus* periisse. Et qui Romani tunc erant? nec totâ etiam Italiâ plenè adhuc potiti. O constantiam, ô robur, & ô fortunam! nam hæc se vertit, & puduit tam merentibus non se dare. Iam ad mortem plaga, Punicum bellum tertium. Annibal summus ducum in Italiam ipsam venit, siluam exscindere parat, in quâ stabulabantur Martiales isti lupi: & pænè fecit. Tribus prœliis magnis victor; & vltimo illo Cannensi, quid nisi totum virilem sanguinem Romanum exhausit? Heu cladem! *quinquaginta millia* selectorum militum, vnà cum altero Consulum, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis iacent: & tu Roma adhuc spiras? quibus freta? senibus, puerisque, & feminis, quos solos pænè reliquos habes? Spiro, inquit, imò alta & vetera spiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere isto suscitabuntur *rerum domini Romani*. O insanas, dixerit aliquis, cogitationes! sed res & exitus docuit, constantes & felices. *Magna populi Romani fortuna* (ait Florus) *sed* SEMPER IN MALIS MAIOR, *resurrexit*: & pueros, senes, vinctos, seruos armauit: & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligauit. Plura possem. nam in omni Romanâ historiâ propriæ huius virtutis exempla sunt: sed quid maius istis possum? Claudianus concludat:

* Manipulus vnus.

NVMQVAM SVCCVBVIT DAMNIS, *& territa nullo*
Vulnere, post CANNAS MAIOR *Trebiamque fremebat.*

Et Liuius: MAGNITVDINEM *populi Romani, aduersis propè rebus* ADMIRABILIOREM, *quàm secundis esse*. AVD. Atqui vnum miror, & pænè doleo, à te omitti. LIPS. Quod illud est? AVD. De Varrore. nam quid admirabilius, quàm cùm ille auctor & caussa tantæ cladis (nec falsò) diceretur: Romam redeunti obuiam itum ab omni ordine & populo, & *Gratias actas, quòd de Republicâ non desperasset?* Siqua alia hęc plebs fuisset, itáne gratias funesto & furiali capiti? sputa, saxa, tela, nec vnam mortem. Illi fecerunt. quia hoc quoque Constantiæ proprium, mederi malis potiùs, quàm irasci. LIPS. Est & minutum aliud.

Nam cùm vrbem ipsam Annibal obsideret, & terrêret: fundus, in quo castra eius posita, publicè sub hastâ Romæ væniit: nec minoris, quàm si liber, nec insessus ipse aut Italia ab hostè essent. Item alterum, eodem illo tempore, cùm ad vnam portam Annibal pugnaret & inuaderet, alterâ militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc, vt verum dicam, humana non fuit: à Deo inspirante vênit.

CAP. VI.

Contra Probitatem & Abstinentiam dicta & obducta quædam.

ET hæc sufficiunt, mi Auditor, de Virtute Ciuili: cuius custodes & sacerdotes si viritim recenseam, quando finiam? te, & certè me, fatigem. AVD. Numquam me, nec si Iliadem sermonis tui texas. Sed tamen si arbitrari me dicta tua vis, non solùm audire: habeo quæ speciosè aut firmiter obducam iis & opponam. Itáne Virtutem hanc attollis? Pietatem omitto: etsi ea externa tota, & miseratione magis, quàm refutatione digna. Sed de candore & fide adiunxisti: an non ipso animo tuo alibi retinente, aut refragãte? Proh sancta Fides, quæ igitur lego alibi aut video, contra tuum numen aut nomẽ admissa? *Caucæi* populus Hispaniæ satis potens & notus fuit. qui cùm pares Romanorum armis & violentiæ non essent, legatos supplices in castra ad Lucullum Imperatorem miserũt, pacẽ & fœdus quacumque lege facturos. Ille obsides imperat, & argenti statim * talenta centum, equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt sedulò & obnoxiè. Imperat tum ampliùs, vt *duo millia* militum in vrbem suam accipiãt, præsidij caussâ. Id quoque factum. Sed illis occultò mandatum, vt muros portasque occuparent: atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tubâ signum datum, vt sine discrimine, senes, pueri, viri, feminæ interficerentur. Ita opidum direptum, deletum: ipsa *viginti millia* hominum, per summum scelus, interempta. O candorem, ô simplicitatem! & ecce aliam, in eâdem Hispaniâ, similem. Sulpicius Galba Lusitaniam hostiliter ingressus vastabat, mirantibus illis nec caussæ aut

* 60000. *Phil.*

aut culpæ satis consciis, Legatos mittunt, fœdera priora renouant: illo recipiente, & vltrò miserante, quòd sic afflictarentur. *Sed,inquit,egestas fortasse vos impulit prædas agere, & belli speciem præbere:medebor. Tripartitò vos diuidã, & in agro ac solo pingui collocabo, vbi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum vxoribus,cum liberis:in talem vallem,talis illa pars adsignabo.* Veniunt miseri, læti ac securi,& in triplici regione distincti.ad quorum primos cùm accessisset, arma ponere quasi amicos sociosq; iussit: & iis positis, milites immisit, & fidem ac deos implorantes, ad vnum omnes occîdit. Idem alteris,tertiisque celeriter factum,& priusquam fama prioris facinoris ad eos venisset. Aspicio te Lipsi, & oculis vultum ac pectus verbero, si tale aliquid infidum & barbarum,in vllâ barbarie factum? Atqui nouitia hæc sunt, dices,& reipublicæ inclinantis. Non nimis,nec longè à Bello Punico secundo,cùm Respublica moribus legibusque vel maximè floruisse censetur. Sed vis igitur antiquiora? accipe. Ausonum gens in Italiâ fuit,vno tempore,nullo satis certo crimine, excisa. Liuius ipse narrat,suspectos & delatos à paucis,quasi deficere ad Samnites vellent: præuentos autem à Romanis, qui occultè submissis militibus,quibusdam & togatis,portas trium opidorum occuparunt: & eâdem horâ, cædibus promiscuè factis,vrbes & gentem deleuerunt. Audis tu mi doctor? quid istis hominibus probius aut candidius? cedunt Gallicanæ nostræ niues. Iam & *Abstinentiam* ac *Continentiam* laudasti: & vt leuissimè dicam,subrisi,aut & irrisi. Nam quæ,aut vbi,hæc Abstinentia? Romę & inter ciues fortasse? credo, & ex veteri dicto, *Coruus coruo oculum non eruit.* Sed an eadem in prouinciis,& vbi occasio aut facultas peccandi? O dij deęq; (si fas sic exclamare) quæ illîc occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyas aliquas finxerunt, quæ cõtactu & vnguibus omnia diriperẽt,aut fœdarent:in re,isti Romanorũ Præsides fuerũt. Optimus & bellissimus quisq; ita se gerebat, vt bella omnia domũ auferret. Demades olim dictitare solitus,cùm ad Tribunal aut Magistratum iret,*ad Auream messem se ire*: mihi crede,isti ibant, & Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de vno, Verre? Pleraque talia in aliis, & miseri prouinciales non nisi pręda & spolium Præsidibus suis

erant.

erant. Quòd si in pace talia: per bellum & arma quid suspicamur fuisse? & tu tamen illic quoque Abstinentiam eorum laudas. O iustè, ô meritò! & tuâ veniâ, dabo exempla. Ecce L. Sulla in Asiâ, cùm communiter *viginti millia talentûm* exegisset, priuatim edixit, vt hospes militi apud se diuertenti *sedecim drachmas* in diem daret; cœnam insuper ipsi, & sodalibus quot vocasset; Centurio autem acciperet in diem * *quingenas drachmas*, vestē prætereà duplicem Domesticam & Forensem. Hęc Sulla, inquies, homo nequam, & natus ad Disciplinam militarem dissoluendam. Benè est, accipio excusationem: quid ergo L. Paulus qui Macedoniam vicit, inter optimos ciuium? Destinatum ei Epirum totam diripere, & in prędam militibus dare, quia cum Perseo rege sensissent. Quid facit? ipsis Liuij verbis, *Centuriones in singulas vrbes submittit, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ, sicut Macedones essent. Denos principes è singulis euocauit ciuitatibus. Quibus cùm denuntiasset, vt aurum & argentum in publicum proferretur; per omnes ciuitates cohortes dimisit, sic vt vno die in omnes peruenirent. Edicta Tribunis Centurionibusque erant, quæ agerentur. manè omne aurum argentumque collatum: horâ quartâ signum ad diripiendas vrbes datum est militibus: tantaque præda fuit, vt in equitem* quadringenti Denarij, peditibus duceni diuiderentur. Centum quinquaginta millia capitum humanorũ abducta. Muri deinde direptarum vrbium diruti sunt: ea fuère opida circa* LXX. Quibus auribus tu candoris, tu abstinentiæ mirator, hæc audis? Centuriones submittit, per speciem liberandi; decem primos euocat, vt consilio & ducibus spoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit, diripit, cædit: ô clemens abstinensque factum! Sed pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sæuitum, & dirui ea iussa. In vicinâ Græciâ, quid Hortensius Prætor patrauit? Legati Abderitæ in ipsâ Româ audiantur, (Liuij item verbis) *Flentes ante Curiam, querentesque, opidum suum ab Hortensio expugnatum direptumque esse. Caussam excidij fuisse, quòd cùm* centum millia denariûm, & tritici quinquaginta millia modiûm imperaret, spatium petierant, quò de eâ re ad Hostilium consulem, & Romam, legatos mitterent. Vixdum ad Consulem se peruenisse, & audisse opidum expugna-*

[Margin notes: * 50. Phil. (beside "quot vocasset"); Lib. XLV. (beside "ipsis Liuij verbis"); * 40. Phil. (beside "tem quadringenti"); Lib. XLIII (beside "in ipsâ Româ"); * 10000. Phil. (beside "ptumque esse")]

expugnatum, principes securi percussos, sub coronâ ceteros venüsse. In ipsâ Italiâ, Locrorum opido Q. Pleminius, Legatus Scipionis Africani, cum milite præfuit. Sed quomodo? Liuius iterùm dicet: *in* CORPORA, *in* LIBEROS, *in* CONIVGES, INFANDAE *contumeliæ editæ.* Libidines, & non dicenda habes: *iam auaritia* (inquit) *ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit. nec alia modò templa violata, sed Proserpinę etiam intacti omni ætate thesauri.* En religionem & pietatem, quam laudabas. Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? ecce pusillus vnus Præfectus equitum, titulo tenus, Scaptius, cùm pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, eiusque consultum: homo probus & iustus, *quinquaginta equites* ab Appio Proconsule impetrat, *inclusum in Curiâ Senatum habet in multos dies, adeò vt interierint nonnulli fame.* Hęc Cicero ita narrat, & simul æquabile illud ius inter prouinciales & Romanos ostendit. Quid plura addo? claudat mihi Polybius testium agmen. qui scribit Scipionem, captâ Carthagine Nouâ, *omnes obuios occidi iussisse, nec vt vlli parcerent.* Tum addit, sollennem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim,* inquit, *terroris gratiâ hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani ciuitates capiunt, non homines modò occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantium membra truncari.* Heu, heu clementiam, candorem, probitatem, & omnia, quæ dixi, inter ADMIRANDA!

Lib. vi. ad Attic.

CAP. VII.

Pariter contra Continentiam; & de luxu Romano.

IAM tu *Continentiam* etiam laudabas, in Victu & Veste: voluntate tuâ, aliquid opponam? LIPS. Valdè interest scilicet quid velim: tu mihi videris, vt Mithridates aliquis, non libero, sed hostili ore & animo, inuehi in Romanos. AVD. Non ita est: sed falsa si dicam, vterque parati erimus, tu refellere, ego refelli. Hoc iam agis, video: sed priùs & istæc audi. Continentiam igitur & frugalitatem veterum illorum, sed planè veterum, si laudas:

das: ego ſuccino,& Fabricios,Curios,Quinctios tecum miror. Sin longiùs trahis ; vt non ego , lectio tua & obſeruatio tacitè refellent. Quid? leges illæ Sumptuarię ab antiquo latæ, & ſub bellum Punicum ſecundum,non oſtendunt morbos in eâ parte fuiſſe,cùm ad publica hæc remedia decurrêdum? ipſæ cęnæ, & lautitiæ quæ narrantur,non id clamant ? Reminiſcere Pontificiæ illius cænæ apud Macrobium , vbi incognita & nobis quærenda ciborum genera : reminiſcere & Salluſtij verborum de Metello Proconſule,in Hiſpaniâ: *Cæna, vltra Romanorum, ac mortalium etiam, morem curabantur, exornatis ædibus per aulæa & insignia, cænisque ad oſtentationem hiſtrioniam fabricatis. Simul croco ſparſa humus, & alia in modum celeberrimi templi. Præterea, ſedenti in tranſennâ demiſſum Victoriæ ſimulacrum, cum machinato ſtrepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti thure, quaſi Deo, ſupplicabatur. Toga picta plerumq; amiculo erat accumbenti. epulæ verò exquiſitiſſimæ, neque per omnem modò prouinciam, ſed trans maria, ex Mauretaniâ volucrum & ferarum, incognita anteà, plura genera.* Conſidera cænaculi apparatû,cænantis habitum aut honores, cænæ ipſius exotica fercula:quis ganeonum & lurconum,poſſit vel auſit imitari? Quis noſtrûm hodie aues aut feras trans mare , cænæ cauſsâ, conquirit? Atqui olim non Metellus ſolùm aliquis, ſed iam vulgus lautiorum. Petronius Arbiter:

Ingenioſa gula eſt, Siculo ſcarus æquore merſus
Ad menſam viuus deducitur. inde Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia cænis,
Vt renouent per damna famem. iam Phaſidos vnda
Orbata eſt auibus, mutoque in litore tantum
Solæ deſertis adſpirant frondibus auræ.

Pulchrè & floridè, ſed an poëticè & elatè? non opinor, imò Seneca, acer ille talium quæſitor & cenſor, auget & attollit. *Non* Conſol. ad Helu. *eſt neceſſe* (inquit, ad ſæculi ſui mores) OMNE *perſcrutari profundum, ac ſtrage animantium ventrem onerare, nec conchylia* VLTIMI MARIS *ex ignoto litore eruere. Dij deæque iſtos perdant, quorum luxuria tam inuidioſi* IMPERII FINES *tranſſcendit. Vltra* PHASIM *capi volunt, quod ambitioſam popinam inſtruat: nec piget à* PARTHIS, *à quibus pœnas nondum repetiimus, aues petere.* Vides affectum & ſtomachum viri, & ſine bile hæc nec in ſermone quidem vſurpantis.

pantis. Quid Latinus Pacatus, in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem, quòd nihil tunc opus esset, *ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem, peregrini aëris volucrem, alieni temporis florem.* & tum addit imaginem prioris sæculi: *Nam delicati illi ac fluentes, & quales sæpè tulit Respublica, parùm se lautos putabant, nisi luxuria vertisset annum, nisi hibernæ poculis rosæ innatassent, nisi æstiuâ in gemmis capacibus glacie falerna fregissent. Horum gulæ angustus erat orbis noster. namq; appositas dapes, non sapore, sed sumptu æstimantes, illis demum cibis acquiescebant, quos* EXTREMVS ORIENS, *aut positus extra Romanum* COLCHVS *imperium, aut famosa naufragiis maria misissent.* Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem, nisi remota & sumptuosa. Sed inferioris tantùm illa æui? imò verò, vt tetigi, à bello Punico secundo, aut circà: cùm ecce Cato Censorius publicè questus, *Non posse saluam esse vrbem, in quâ piscis pluris, quàm bos, væniret.* Attende mi Lipsi. hócne nostro æuo sit? & tamen in luxum inuehimur, nec immeritò: at ego tibi dico, pluris quàm decem boues væniisse vnum piscem: piscem? pisciculum addo. Mulli in quo tunc pretio? putantur fuisse, quos *Barbos* hodie, aut *Regulos marinos* vocamus: sed quidquid fuit, pisciculus, & vix quinque aut sex librarum. O non delicias, sed insanias! vnum ex iis *quinque, sex, octo, decem millibus* HS. reperio emptum. Seneca iocosè narrat de Tiberio, seuero Principe, & luxui nec duce nec fautore. *Mullum ingentis formæ (quare autem non pondus adiicio, & aliorum gulam irrito? quattuor pondo & selibras fuisse aiebant) Tiberius Cæsar missum sibi, cùm in macellum deferri & vænire iussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octauius. Vltra spem illi coniectura processit. Licitati sunt: vicit Octauius, & ingentē consecutus est inter suos gloriam, cùm* HS. *[*] *quinque millibus emisset piscem, quem Cęsar vēdiderat, ne Apicius quidem emerat.* Notetur hîc, quęso, non pretium solùm piscis, sed Tiberij mirabilis continentia, qui in tantis opibus nec edere piscem voluit, nec donum alteri tradere, sed pretium ex eo fecit. quod sordes hodie aliquis fortasse (nescio an recto iudicio) interpretetur. At in Plinio, *Asinius Celer, è consularibus, hoc pisce prodigus, vnum mercatus est [*] octo millibus.* Atque id quasi summum pretiū Plinius habet, cùm tamen in Suetonij Tiberio sit, Prin-

Epist. xcv.

* centū viginti quinque Plin.

* ducentis Plin. p. 9. cap. xxxiij

cipem eum *grauiter questum, tres mullos triginta millibus nummûm venisse.* Si numeri recti; certum est excessisse, & singulos *ducentis quinquaginta* Philippicis stetisse. An falsus aut mendax ergo fui, de bobus vel decem? Iam alia si conquiram, vereor non longus solùm, sed vanus esse. Dicam tamen, vel tui iudicij explorandi caussâ; & corriges, sicubi ego, aut testes mei, extra fines veri ibunt. De Apicio, quem iam nominaui, res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse: de quo, vt alia sileantur, mors sola indicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Apicius,* inquit, *nostrâ memoriâ* (sub Tiberio) *vixit, qui scientiam popinæ professus in eâ vrbe, è quâ quondam philosophi pulsi fuerant, disciplinâ suâ sæculum infecit. cuius exitum nosse, operæpretium est. Cùm* * HS. *millies in culinam congessisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primùm coactus inspexit. Superfuturum sibi* HS. *centies computauit, & velut in vltimâ fame victurus, veneno vitam finiuit.* Quam luxuriam, & quam effusam vitam priuati hominis hanc fuisse putamus, cui *centies* HS. (id est, *ducenta quinquaginta millia* Philippæorum) paupertas & desperatio fuit? O quàm multorum improba vota hodie sint, vel *quinquagies* habere? Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios; qui in exemplar & nomen transierunt huius vitij: Claudium Æsopum addamus, histrionem. De eo Plinius: *Maximè insignis est in hac memoriâ, Clodij Æsopi, tragici histrionis patina, sexcentis* HS. *taxata. in quâ posuit aues, cantu aliquo aut sermone humano vocales, millibus sex singulas coëmtas, nullâ aliâ inductus voluptate, nisi vt in his imitationem hominis manderet.* Benè hæc postrema fortasse: sed an non acrius, *imitatione hominem manderet?* Anthropophagum facere hunc Æsopum vult, qui aues comederet, cùm hominem non posset, humanas. Æstimatio autem ea vnius patinæ est, *quindecim millium* Philippæorum. Atque iste etiam fuit (alij ad eius filium referunt) qui *margaretas sorbere solitus* aceto solutas. O scelus, in mare deportandum! LIPS. Ne nimis, ne nimis: & an me eò vis? nam ne nescias, & ego margaretas, vel potiùs margaretulas, arte liquefactas, valetudinis caussâ, soleo sorbere. Nec res magna aut impendiosa est. AVD. At ego pretiosas aio, & mens eorum est, qui scripsere. Tu autem vel aurum & gemmas sorbe, vt viuas. Sed quod ad illos gulones, de M. Antonij & Cleopatræ sponsione

* Duo milliones & semis.

sione non meministi, cùm hæc se *centies* HS. vnâ cænâ diceret absumpturam? Ille negare, & rem * ἀδύνατον censere: ad summum, iudex & sculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, sequenti die illa cænam apparat pollucibilem, si quis vnquam, & denique vt Cleopatra, & Ægypti regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cùm illa arridens, Vnum, inquit, ferculum rem confecerit: & simul ex composito, illatâ phialâ acris aceti plenâ, vnionem quem aure dextrâ gestabat, singulare naturæ opus, detractum in phialam demisit, eumque, vt natura est, statim liquefactum absorbuit: parata & in alterum, quem sinistrâ gerebat, manum inijcere, ni prouidè & properè Munatius, victum Antonium clarè pronuntiasset. Quidni victum? cùm sola ea gemma vel *centies* HS. esset? siue, vt nostra æstimatio, *ducentis quinquaginta millibus* Philippæorum. Atque illa igitur arte hoc consecuta est, vel astu: an re ipsâ & simpliciter Caligula, de quo Seneca? *C. Cæsar, quem mihi videtur Natura edidisse, vt ostenderet quid summa vitia in summâ fortunâ possent, centies* HS. *cænauit vno die, & in hoc omnium adiutus ingenio, vix repperit, quo mediocrium prouinciarum tributum vna cæna fieret.* Nam si margaretæ vel lapilli absumendi, quid ingenijs magnis aut inuentis opus? via strata & nota iam erat, per vestigia Cleopatræ. In Suetonio tamen sic lego, de ipso isto Caligulâ: *Commentus est portentosissima genera ciborum; vnguentis calidis frigidisque lauabatur, pretiosissimas margaretas, aceto liquefactas sorbebat; conuiuis ex auro panes & obsonia apponebat.* Quid iam Vitellius, ille helluonum omnium altissimus gurges? de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo * decies* HS. (ita libri veteres) *condidit patinam, cui facienda fornax in campis exædificata erat.* Ego mallem (sed tu iudica) *condijt patinam:* quia non de ipsâ lance, etsi grandi & pretiosâ, sed de instructo eius & obsonio est sermo. Scripsit autem Suetonius; *in hac scarorum iocinera, phasianorum & pauonum cerebella, linguas phœnicopterum, murænarum lactes, à Carpathio vsque, fretoque Hispaniæ, per nouarchos ac triremes petitarum, eum commiscuisse.* Vbi libri veteres plerique, *à Parthiâ vsque* (non *à Carpathio*) habent: & considerandum est, ex Senecæ & aliorum suprà verbis. Etsi tamen structura videtur hæc ad *Murænarum lactes* referre. Idem

* quæ fieri non posset.

Consol. ad Helu.

Lib. xxxv.

* 25000. Phil.

verò Vitellius,non ipse solùm prodigus,sed alios impellens, *indicebat eádem die,ientacula,prandia, cænas, commissationes, ipse omnibus sufficiens,vomitandi consuetudine.* Quod Suetonius cùm retulisset,ita reddit: *nec cuiquam minus singuli apparatus, quadringenis millibus nummûm constiterunt*. Heu illusum vel abusum, in alienis opibus! nam ea sunt *decem millia* Philippicorum, siue ipse census equester. Super hæc nihil reperio, nisi in Latini Panegyrico obscurè quosdam Principum perstrictos: *Vt taceam*, inquit, *infami dilectu scriptos in prouincijs aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes, militasse conuiuijs: nónne cognouimus cuiusdam retrò Principis non prandia sæpe,sed fercula,* HS. *millies æstimata, patrimoniorum equestrium pretia traxisse?* Nec satis firmiter scio,quem aut quos tangat: puto Vitellium tamen, si in verbis

*15000. Phil. eius emendes, * HS. *mille æstimata.* Nam de illo *millies*, quis credat in vno ferculo absumptum? quod nec Cleopatræ aliquot, aut Caligulæ iuncti fecissent. Immane hoc nimis est: at illud *mille* planissimè conuenit,cum Plinij suprà notâ de vnâ Vitellij patinâ *decies* HS. æstimatâ. Nam millena HS. & *decies*, Romanis idem sonant. Iam de Heligabalo quid dicam? de quo Lam-

*2500. Phil. pridius: *Numquam minus * centum* HS. *cænasse,hoc est argenti libris*

*75000. Phil. XXX. *Aliquando autem * tribus millibus* HS. *cænasse, omnibus supputatis quæ impendit. Cænas verò Vitellij & Apicij vicisse*. Vbi tamen non *argenti libras* XXX. legi calculus vllus admittit,vt paries cum *centum* HS. sed potiùs CCL. quæ pura veritas esset. Atque ego in isto super omnes stupeo. LIPS. Quid ita? nam Cleopatra, imò Caligula superauit. AVD. At enim hoc mihi magnum & stupendum, quòd sumptus isti in Heligabalo cottidiani, & *numquam minus* (verba Lampridij) *centum* HS. *cænauit.* Essent *septuagintaquinque millia* Philippeorum in mensem: quid iam conuiuia, quæ eiusdem totius summæ, in vnum diem interposuit? Ita enim & Lampridius addidit factum. Sed iam monstra omittimus: aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortensius, Lucullus, & hi tales, lumina reipublicæ, abiuerunt. Piscinæ & viuaria istorum nota sunt: cænæ, ex vnâ hac Lucullianâ. In famâ homo erat

Tacit. de Petronio. lautitiarum, & quòd esset *non ganeo & profligator, vt plerique sua haurientium, sed erudito luxu.* Cepit cupido Ciceronem & Pom-

Pompeium cognoscendi, sed inopinatò, & vt seriò discerent quomodo in dies viueret. Inueniunt in foro, salutant, cænam indicunt. Sed *heus tu*, aiunt, *eâ lege nequid præmandes. nam sumptum sumi in nos, non placet*. Ille tergiuersari primò per simulationem, & *Cras potiùs*, inquit: cùm negarent, *Ergo nec hoc licet*, inquit, *famulo dicere in quo triclinio cænaturi simus?* Permittunt. Ille altâ voce, *Abi, dic in Apollinis cænaturum*. Mox sequuntur: omnia lauta, splendida, regia, cum stupore duorum conuiuarum. Sed caussam nesciebant scilicet, & totam vim habuerat ad apparatum, vnum illud *Apollinis* verbum. Nam homo ita disposuerat, vt cænacula suis nominibus distincta essent; & in quoque tales cibi, & impendia. Eminebat autem illud Apollinis: atque ita cùm Dispensator aut Coquus audissent id nomen, sciebant statim quid, & quantum, opus esset. Summa enim taxata huic cænaculo, ait Plutarchus, *quinquaginta millium drachmarum* erat: quæ sunt *quinque millia* Philippæorum. Etsi alij tamen in Plutarcho *quinque millia*, non *quinquaginta* legunt: atque ita minuunt summam. Quid plura ego adferam? vnum hoc Senecæ, ad æui sui mores aptum: *Quid est sumptuosâ cænâ flagitiosius, & EQVESTREM CENSVM absumente? & tricies tamen* HS. *adiiciales cænæ frugalissimis viris constiterunt*. Hic vnus ictus, Lipsi, te conficit: vulgò *census equestres* insumpti: & ab ipsis *frugalissimis* viris, *tricies* HS. Quantum hoc postremum est? colligit *septuagintaquinque millia* Philippæorum. O frugalitas in vno conuiuio ADMIRANDA! & quis Principum hodie vel in nuptiali pænè epulo tantum prodigit? Silebam Lipsi, & stupebam: nisi quòd de *Veste* etiam aliquid sit addendum. Sumam à Censore nostro Senecâ: Epist. xcv.

Quidquid est boni moris, exstinguimus leuitate & politurâ corporum. Muliebres mundicias antecessimus, colores meretricios, matronis quidem non induendos, viri sumimus. Tenero & molli ingressu suspendimus gradum: non ambulamus, sed incedimus. Exornamus anulis digitos, in omni articulo gemma disponitur. Ista de viris: quid de iuuenibus? Pater illius Senecæ: *Torpent ecce ingenia desidiosæ iuuentutis, nec in vllius rei honestæ labore vigilatur. Cantandi saltandique obscæna studia effeminatos tenent: & capillum frangere,* Lib. vII. Nat. Quæst. 1. Controu.

& ad

& ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, & immundissimis se excolere mundicijs, nostrorum adolescentium specimen est. Quis æqualium vestrorum, quid dicam satis ingeniosus, satis studiosus, imò quis satis vir est? Emolliti eneruesque, quod nati sunt, inuiti manent, expugnatores alienæ pudicitiæ, neglegentes suæ. Dei fidem! luculenter vtramque ætatem, ab vtroque scriptore, laudatam! Fortasse de feminis addam, quas scimus cum veniâ peccare, vbi viri gradum struunt? Tamen quid Propertius?

Matrona incedit census induta nepotum.

Seneca iterùm: *Video vniones non singulos singulis auribus comparatos: iunguntur inter se, & insuper alij bini superponuntur. Non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi* BINA AC TERNA PATRIMONIA *auribus singulis pependissent.* Ille de auribus queritur: alius de toto corpore. vt Manilius:

Perque caput ducti lapides, per colla, manusque,
Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla.

Pedibus etiam aurum, vt ait, sed & gemmæ: ac Plinius scribit, *non crepidarum tantùm obstragulis, sed & totis socculis addi. Neque enim* (inquit) *gestare iam margaretas, nisi calcent, ac per vniones etiam ambulent, satis est.* Addit pro fastigio insaniæ, *Visam à se Lolliam Paullinam, ne seriò quidem ac sollenni cæremoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cœnâ, smaragdis margaretisque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spiris, auribus, collo, manibus, digitisque. quæ summam quadringenties* HS. *colligebant, ipsâ confestim paratâ mancupationum tabulis probare.* O monstra! ô aruspice, non te vindice Lipsi, digna! Vna mulier, in vno cultu *decies centena millia* Philippicûm habeat? habuit: & pauca hæc satis ad Vestem & cultum. Nam cingi te iam aut suspicor, aut vereor: neque fortasse deceat nos iuuenes non dicam tam liberè, sed tam liberaliter, nec in vos, sed apud vos loqui. At tu si peccaui, puni: quomodo? contemptu & silentio, quæ pœna maxima mihi erit.

CAP.

CAP. VIII.

Excusati Romani à prioribus: & primùm in Raptu vel Sauitiâ, obiter.

NEVTRVM ego faciam, ô mi Auditor. Contemnam vel te, vel tuum hoc discendi studium? nam ita oppositionem hanc interpretor. Vel sileam etiam? quod non aliud sit, quàm caussam non solùm perdere, sed prodere: quod esse non potest, nisi aut improbi, aut diffidentis. Atqui non est magnum hoc opus, ne erra: quę tu coaceruasti, vnius alteriusque manus impulsu deruam, nec machinâ aut ariete alio adhibito cadent infirmi isti muri. Triplex accusatio à te structa, in Probitatem, in Abstinentiam, in Continentiam: & videamus. Fraudulenti quidam aut perfidi fuêre; rapaces quidam aut crudeles; luxuriosi in cibis aliqui aut veste: sed quidam, sed aliqui: & hęc prima responsio sit, & scutum pro me firmum. Quid pungis aut inuadis gentem totam, ob pauculos à te, tot sæculis, alios vitiososq; nominatos? Fuisse non miror: nec id prodigium aut monstrum, vt tu aliquoties dixisti; imò esset, si non fuissent. An tu in hac fæce nostrâ hominum, puram meramque virtutem aliquam vis? soles nobis imperiorum lucere, sine nube, aut tonitru, aut procellâ? nec fuêre ista, nec erunt: & Deus in superis illis locis & liquido æthere, serenum hoc habet, & seruat; cetera omnia inferiora, miscentur, & turbant. Galbam aut Lucullum aliquem in Hispaniâ nominas; Hortensium, aut Pleminium alibi: quid ista sunt, in tot millenis Præsidibus, qui boni & innoxij fuerunt? Vt si guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis istis imperijs, magis sentitur bonorum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari. Vis tibi Taciti mei verbis hoc dicam? Cerialis apud eum rebelles Gallos sic mitigat & componit: *Quomodo sterilitatem aut nimios imbres, & cetera naturæ mala; sic luxum, vel auaritiam dominantium, tolerate.* VITIA ERVNT DONEC HOMINES:

NES: *sed neque hæc continua, & meliorum interuentu pensantur.* Hæ sunt non Cerialis, aut Taciti, sed Sapientiæ voces: tu, & alij isti queruli, audite. Atque hæc si locum in exiguo aliquo nec diti imperio habeant (cottidie enim occurrunt:) quídni magis in illo amplo, diffuso, opulento? Magna peccandi materies & illecebra erat; & quòd procul ab vrbe dominâ & Senatu agerent, & vbi vix cerni vel nosci vitia sua posse arbitrabantur. Et tamen (quæ altera responsio) aduersa sæpe fuêre, atque etiam animaduersa. Hoc excuset Senatum & imperij præsides, quòd legibus pœnas dederunt, quicunque conuicti sunt leges alibi violasse. Nónne id in Galbâ, Hortensio, Pleminio, Verre, & talibus? Nec Romanis igitur vniuersis fraudi aut culpæ sit, peccasse aliquos, sed impunè & liberè peccasse. Paullum Æmilium mihi etiam attulisti, magnum virum, fateor, & vno illo vel colore culpæ, non enim culpâ indignum. Cur tamen cùm inuidiosè rem totam narras, hoc callidè siles, Senatum ei iussisse? Ex præscripto id fecit: & qualecumque est, non iam ipse, sed Senatus potiùs accusetur. Cur tamen vel iste? audi & disce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Perse steterant, Romanos oppugnauerant: quæ iniuria est, si hostes hostium pœnas luant? At nimias, inquies. Nollem factum, si me consulis, & clementia placeat: sed ad coërcendas rebelliones aut defectiones, talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebuspublicis facta, possim docere. Addis sollennem sæuitiam Romanorum, vt putas, in expugnatione opidorum: homines occidi, canes dissecari, animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen, vt tu censes, referenda inter mea ADMIRANDA. Quid dissimulas? non herè & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, vbi vis vltima expectata? Et caussa aliqua huic rei est, *Terror*, quod Polybius dixit: & non facilè alioqui manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum, frangendæ pertinaciæ, vsurpentur. At canes etiam dissecti. ô ridiculum te, si in canes non licet, quod in homines! & amo ego quoque hoc genus, sed absit vt supra nostrum genus. Hęc dici & excusari possunt, & verè possunt: non infiteor tamen, sub Sullâ aliquo, Mario, aut Cæsare, & præsertim per ciuilia bella, ius omne & fas neglectum aut calcatum: sed mox attollendum ab Augusto,

aut

aut ſiquem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuiſſe fateor Rep. iam tam laxâ & opulentâ: & inter pares, ſecuritas aut terror eſſe non poterat ad ſatis reprimendum. Leges erant: ſed *inualidum earum auxilium*, ait Tacitus: *quæ vi, ambitu, poſtremò pecuniâ turbabantur*. Itaque ſub Principe ſtatus iam melior, maximè quod ad Prouincias attinet: nec eæ auaritiam aut rapinas Præſidum ſic impunè ſentiebant.

CAP. IX.

Factum idem in Luxu menſarum, aut veſtium.

SATIS, quod ad priora duo attinet, excuſaui: venio ad *Continentiam* aſſerendam, in quâ conuellendâ valdè te iactaſti. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges ſumptuariæ ab antiquo latæ; & Exempla aliquot luxus. Quod ad Leges, vide quàm ego à te abeam: aio & adfirmo, non firmius pro frugalitate argumentum eſſe. Nam quod eæ coërcent aut emendant, quale eſt? ex emendatione apparet, quam videamus. *Fannia* ecce lex, ſub bellum Punicum tertium lata fuit, in hanc ſententiam: *permitti diebus feſtis centenos æris; ceteris, denos.* O verè ADMIRANDA ę qui continẽtia, cui ſatis eſſe potuit finitio iam dicta! Nam attendiſti hoc mi Auditor? *centeni* illi æris, decem drachmas nobis reddunt; *deni*, vnam. O nuptias, repotia, natales, apparatu celebri, quibus Philippæus vnus ſufficeret in potum, in cibum! Quis de viâ aut ponte mendicus pænè, non plus hodie abſumpſerit? Atqui Reſpublica tunc ſatis opulenta & florens erat: & maximè autem ſub Sullâ. Tunc & Græcanicæ, & Aſiaticæ deliciæ cognitę: videamus igitur, & laxè lauteq́; iam epulemur. Ita opinor. nam ecce tulit Sulla, vt *ferijs ſollennibus triginta ſeſtertios liceret inſumere; ceteris diebus, ternos.* Hem, hem, hem quid iſtud eſt? itáne regredimur, & recidimus? ego autem iure progredi, & accedere aliquid debere cẽſebam. *Triginta* HS. ſunt, meo calculo, *ſeptem* drachmę & ſemis; id eſt, nondum Philippicus: *terni* autem, nec drachma. AVD. Ego hæc non credo Lipſi, nec fero: ridenda & explodenda ſunt. Tales leges, tam arctas, ferat ille, qui ſic copioſè vixit? LIPS. Rem habes, & verba ipſa Lib. 11. cap. xxiij.

 apud

apud Agellium: tu vide. AVD. Corrigenda sunt: & HS. *trecenos* legendum, non *tricenos*. LIPS. O bonum promptumque Criticum! sagacitas magna est, viceris vel Luceium. Sed desine, desine homo: & manum tuam coërceat lex Licinia quæ præiuit, in quâ non nisi *triginta asses* (tres denarij) *permissi diebus festis*. Laxauit igitur & auxit Sulla. Sed quid hîc sistimus? Augustus ille, qui Romam opibus & gazâ Ægyptiâ repleuit, & sub quo illa in ipso flore, Cibariam legem hanc tulit: *quâ profestis diebus ducenti sestertij; Kalendis, Idibus, & alijs quibusdam festiuis, trecenti; nuptijs autem & repotijs, milleni finiuntur*. Sunt *quinque* Philippæi, profestis; festis, *septem cum dimidio*; nuptijs, *vigintiquinque*. Quid tu, cùm hæc legis, non cogitas, tot illos illustres Equites & Senatores, & censum eorum vel Principum opibus hodie comparandum? Atqui quàm coërceantur, vides: & ego tibi hodie adfirmo, rarò sollennius paullò conuiuium dari, quod nuptialem illam summam non excedat. En, abi nunc, & luxum obijce: quem totum satis reieci argumento ipso tuo legum. quia (vt veterum aliquis ait) *indicium sobrij sæculi est, vbi tali præscripto legum, coërcetur expensa cænarum*. Atquin Apicios, Lucullos, Caligulas, aut Vitellios adduxisti. Quid ad me? cùm Rempublicam laudaui, plurimos in eâ laudaui; nec adspicere debui, siquæ in tanto & tam vberi agro malæ alibi & nocentes herbæ. Non obstant, quo minùs hæc seges bona & laudabilis sit: nec tales certè mihi dabis ante labentem Remp. id est Sullanum æuum. AVD. Imò dedi Lipsi. nónne Cato de pisce exclamauit supra bouem? nónne *frugalissimis etiam viris*, vt Seneca dixit, cænæ *tricies* constiterunt? Hæc purganda sunt, si potes: aut labitur tuum illud legibus solis nixum. LIPS. Vah, quomodo potero? quò me vertam? Bos ille Catonis occursat: & planè, ex Græcorum verbo veteri, *Bouem nunc habeo in linguâ*. Sed audi quod verum est, nec nimium in boue te iactes. Bos & alia, minimi tunc pretij, nec credo equidem vænijsse vltra *quaternas aut quinas* drachmas. AVD. Totum bouem? LIPS. Totum. AVD. Quaternas? LIPS. Ipsas. AVD. Si hoc doces, tum ego dixerim vel me bouem esse. LIPS. Quid si amplius doceo, & ad Drachmam vnam te duco? AVD. Habebo hoc caput & culmen inter omnia hodie, heri, & nudius tertius, quartusque,

tusque, ADMIRANDA. LIPS. Da te mihi, disces, & credes. Plinius ita scribit. nam ipsa verba recitanda sunt: *M. Varro auctor est, cùm L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos,* ASSIBVS SINGVLIS *farris modios fuisse, item vini congios, ficique siccæ pondo triginta, olei pondo decem,* CARNIS *pondo duodecim.* Hoc ille bono auctore, & omnis antiquitatis indagatore, Varrone protulit: & obseruasti? AVD. Nihil respondeo, stupeo: & tamen nihil etiam de boue. LIPS. Vel maximè, sed non attendisti. Nam ait, *Carnis pondo duodecim, singulis assibus vænisse:* & fac igitur bouem pependisse quadringentas aut quingentas libras: quid erunt nisi *quaternæ* aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera sunt, inquies. Nec id quidem, sed bello *Punico primo euenerũt: haud longè à Catonis æuo. Et demus posteà aliquid mutasse, paullatim tamen nec enormiter: & hoc Polybius nobis dicet. Ille, ipso Catonis æuo, scribit de fertilitate & copiâ Galliæ Cisalpinæ: *suis etiam sæpe temporibus, medimnum frumenti Siculum, quattuor obolis vænisse, hordei, duobus; metretam autem vini, tantidem quanti hordeum.* Ista magis mira ADMIRANDA sunt, medimnum Siculum (sex modios continet) non nisi duabus Drachmę partibus vænisse; metretam vini (*duodecim congij sunt, si Atticam, quod opinor, intellegit) tertiâ parte. Addit etiam facetum corollarium, *Viatorem in iis locis, nihil cum diuersitore aut hospite pacisci, sed benè & lautè habitum, abeuntem soluere dimidiatum Assem.* O si nobis peregrinari ita fas! tota iuuentus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Sed ego tibi promissum meum plenè soluam, & bouem reducam ad Drachmam. Factum bello Mithridatico, cùm Lucullus prædas è Ponto egit, sic abundanter, vt *mancipium quattuor drachmis venale esset; bos, vnâ; apræ, oues, vestes, alia, pari vilitate.* In Appiani Mithridatico hoc leges. Quid tu iam? AVD. Sileo, & bos à tuâ linguâ transiit in meam. LIPS. Imò tu, vt volebas, in bouem. Nec tamen, vt seriò loquamur, sentio vel assero, tam grandem vilitatem hanc semper fuisse: sed analogiâ talem, & quam leges illæ Sumptuariæ satis ostendunt. Absque eâ enim, quid nisi irrisio & illusio eæ sint? facit huc, quod de Pomponio Attico, insigni viro & prædiuite, ac digno cui Agrippa gener esset, & progener Tiberius Princeps, Cornelius Nepos in vitâ eius scribit. *Cùm,* inquit,

Lib. XVIII. cap. III.

*Anno Vrbis DII.

Lib. II.

**Libra mensuralis* 120.

inquit, *inprimis lautus esset eques Romanus, & non parùm liberaliter in domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quàm terna millia æris, peræquè in singulos menses, ex ephemeride, eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum, sed cognitum prædicamus.* Hæc notanda profectò. Atticus inter planè diuites erat, inquit; idem inter liberales, & domus eius ac mensa cottidie omnibus patebant, etiam è Senatu: & tamen non plus in mensem, quàm *tria millia æris* absumsit. Sunt *triginta Philippici*: ergo in diem, *Philippicus vnus.* Hæc in florentissimâ re Romanâ facta: & Martialis æuo non dissimilis etiam vilitas, sed, vt opinor, in anni aliquâ vbertate:

Amphora vigessis, modius datur ære quaterno:
Ebrius & crudus nil habet agricola.

Obserua. amphora XLVIII. sextarios continet, siue congios octo: itaque congius hac ratione fit *duorum assium & semis*, non longè nimis à Varronianâ vilitate. Et simile in Modio. Sed iam ad tuum illud, ne subterfugere videar, de *Frugalissimis viris*, qui *Tricies* absumpsête. Sed heus tu, satin' plenè & ex fide Senecæ verba attulisti? Ego faciam, & pluscula recitanda sunt, vt de sententiâ constet. Ait, cõtra luxuriam disserens: *Non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est cænâ sumptuosâ flagitiosius, & equestrem censum cõsumente? Quid tam dignũ censoriâ notâ, si quis, vt isti ganeones loquũtur, sibi hæc & genio suo præstet? & tricies tamẽ HS. adiiciales cænæ frugalissimis viris cõstiterunt. Eadem res si gulæ datur, turpis est; sin honori, reprehensionẽ effugit.* Mens huius viri, non in re peccatum sæpe esse, sed in caussâ & fine. Tu epulum sumptuosum das, sed gulæ aut vanitatis caussâ: alius dat, sed legis & moris caussâ: ille peccat, hic minimè, quia nõ cupidini, sed consuetudini est obsecutus. Sicut, inquit, in *Adiicialibus epulis*, viri etiam frugales multũ impenderunt, sed quia debebant. Totum in eo, vt sciamus seriò, quæ sint istæ *Adiiciales*: ego nullas arbitror (pace eorum, qui aliter) & *Aditiales* omnino scribo. Intellego eas, quæ in *aditu* honoris, & auspiciis quasi primis, etiamnunc dari solent: sed olim maximè Sacerdotiorum. Inde *Pontificiæ, Saliares, Augurales, Diales cænæ* prouerbiis celebratæ: & Seneca hîc apertè de *Aditialibus* scripsit, *honori eas dari.* Talis illa apud Macrobium, ex Indice Metelli Pontificis transscripta: *Ante diem*

te diem IX. K*al. Septembres, quo die Lentulus* FLAMEN INAVGVRATVS *est*. Datæ igitur in ipsâ inauguratione & aditu, vt dixi: & quidni sic *Aditiales*, vt *Initiales*? Tranquilli nostri simile, in Claudio: *Sestertium* * *octogies* PRO INTROITV *noui sacerdotij coactus impendere*: etsi Dio videtur hoc aliò ducere, & in summâ mutat. Sed tu ne aliò igitur traxeris ea Senecæ, nec à sollĕnibus sacrisq; epulis, ad communem sæculi luxum. Sed addidisti etiam in fine de Vestibus, & viros feminasq; lasciuiisse. De his, non nimis nego, nec excuso: concessu omnium peccet in nugis ille sexus, ad seria non aptus. Sed viri, parùm aut nihil in veteri Republicâ: sub Principibus cœpere, nec Principibus ipsis inuitis. Frangi aut mitigari altos & generosos animos, vestium, conuiuiorum, ludorum, deliciis aut remissionibus, haud abs re eorum est: nec Augustus & sagaciores illi ignorarunt. Itaque Tacitus scripsit, *Luxus mensæ, à fine Actiaci belli, vsque ad arma, quis Ser. Galba rem Romanam adeptus est, per annos centum, profusis sumptibus exercitos fuisse*. Sed anteà negamus: & cum Liuio totum hoc de Virtute claudimus, *Nulla vmquam Respublica nec maior, nec* SANCTIOR, *nec* BONIS EXEMPLIS *ditior fuit: nec in quam tam* SERAE *Auaritia Luxuriaque immigrauerint; nec vbi tantus, ac* TAMDIV *Paupertati ac Parcimoniæ honos fuerit*.

* 20000. Phil.

III. Ann.

CAP. X.

Doctrinæ studia Romæ, & Salaria in Doctores.

ABSOLVI igitur de Virtute, nisi placet ornamentum vel adiumentum eius me adtexere *Doctrinam*. Nam & ea Romæ viguit, atque adeò à conditâ ipsâ vrbe, vel potiùs ante eam, si Dionysio & Plutarcho credam, *Romulum & Remum litteris & omni liberali doctrinâ institutos Gabiis fuisse*. Cur verò non credam? opera & facta non abnegant expolitum Romulum fuisse, & sequentes item Reges: & multa Græcanica instituta in moribus, verba ipsa in linguâ comparent. Atque adeò erat transfusa ipsa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleuisset tamen hæc paullatim, fateri debemus, & vsque ad bellum Punicum secundum, raras Romæ vel elegan-

tias,

tias, vel litteras fuisse: Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Posteà intrata & capta ipsa Græcia, victores iterùm cepit, & feliciter artes suas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, sed primò ad eloquentiam maximè: vt quæ coniuncta cum rebus gerendis, & aptissima gubernantibus esset. Mox & Historia successit, & Philosophia, & quidquid ad animos moresque colendos, aut honestè oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maximè, quia cum modo & temperie fuit: quòd nec omnes passim se darent, nec nimis etiam darent. Non omnes, sed primores ferè & ij qui vel erant in Republicâ, vel ad eam se præparabant. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adspirabat, neque erat harum rerum; Senatus & Equites, præter illam, animi cultum adsumebant, & mente non manu solùm conspici volebant. Modum etiam plerique seruabant, nec vt mancipia quædam literarum essent; sed vt quatenus opus, haurirent; & ad rem atque vsum transferrent. Talis Scipio ille posterior, talis Cornelius Sulla, Pompeius, Lucullus, Cæsar, alij vno verbo, quicumque in Rep. eminentes posteà fuerunt. Quod Thucy-
Lib.11. dides Athenienses suos profiteri facit: φιλοκαλοῦμέν τε μετ' εὐτελείας, καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας: *Elegantes sumus; sed cum parcimoniâ; philosophamur, sed sine mollitie*: id, inquam, conuenientissimè Romani veteres sibi vindicarint. Itaq; studium hoc Doctrinæ publicè viguit, & doctores paullatim, in priuatis primò Principum ædibus, mox & in publico, ac stipendiis publicis, auditi, conducti, & præmiis variè affecti. Quis nescit C. Cæsarem
Sueton. *omnes liberalium artium Doctores, qui Romæ essent, ciuitate donasse?* Qui summus extero honos, & nullâ pecuniâ æstimandus. Etsi nec hæc defuit, primò quasi è priuatis loculis data: mox è fisco annuatim appensa. Primus id Vespasianus firmiter insti-
Sueton. tuit: qui *Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena constituit*. Ea reddunt *bis mille quingentos* Philippæos: vbi hodie vel eximiis doctoribus largiēdos? Atqui & medicis *quingena* HS. mercedem annuam fuisse Plinius docuit: quæ sunt *duodecim millia & quingenti* Philippæi: cur non igitur admittam vel *sexcenta* excellenti alicui honorarium fuisse? Imò fuerunt *Eumenio Rhetori*, & doctori in scholis Augustoduni: quem Constantius princeps sub
Augustis

Auguſtis Diocletiano ac Maximiano, *ſalarium in ſexcentis millibus nummûm accipere iuſſit*. Ita ipſe ſemel iterumque profitetur in Oratione, quæ exſtat: nec *ſexagena* reſcribi mihi aliquis perſuadebit. Scilicet alienum nimis à MAGNITVDINE ROMANA eſt, *quindecim millia* Philippæorum, ſingulari doctori, & qui Magiſter Palatij fuiſſet, dari? nihil eſt: & credent mecum, qui veteres opes & animos ſatis ſciunt.

CAP. XI.

Diuturnitas Romani imperij, & in occaſione de patriâ Conſtantini.

SED peregiſſe curſum meum ſermonis videor, & vela colligo, & nauigo in portum. Vidiſti quàm magnum hoc imperium *à Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus Viriſq;* fuerit: & potuiſſem *à Tempore* addere, ac diuturno ſtatu. Nam quod alibi imperium, modicè magnum, tam diu perſeuerauit? Atque iſtud maximum, tot ſæcula ſtetit: & reliquię eius cum nomine, etiamnunc in Germaniâ & AVSTRIACA domo feliciter ecce viuunt. Itaque Plutarchi verba liceat vſurpare: *Cùm Fortuna alata ſit ac vaga, & modò Aſſyrios, Medos, Perſas, Macedonas, Carthaginienſes luſtrauerit, eoſdemque reliquerit: videtur ad Tiberim alas poſuiſſe, volubilem globum reliquiſſe, & vrbem quaſi perpetim inhabitatura intraſſe.* Quid Homeri iam olim vaticinium, quàm mirabile eſt?

Νῦν δὲ δὴ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξει, Iliad. υ.
Καὶ παῖδες παίδων, τοί κεν μετόπισθε γένωνται.
Nunc autem Troiana Æneas ſceptra tenebit,
Et nati natorum, & qui naſcentur ab illis.

Ille verò tenuit, & nati eius; inter quos Romulus primus Regum, ex eo ſanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum, Cæſar. Etſi autem mutatio aliqua ſtatus interuênit, tamen imperium manſit: primò ſub Regibus, tum Côſulibus, tum Principibus: & ſub iſtis, ſciſſum diuulſumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam tranſlatum. Conſtantinus

id fecit, quod non ignoras: & caussam dedit ruinæ aut inclinationi deinde rerum. AVD. Oro te mi doctor, benignè & honestè de hoc viro loquamur, & qui vt sidus illustrauit vicinam nostram terram. LIPS. Ego verò loquor in omni aliâ re: & præsertim quæ sacra & pietatem tangit. Quis nescit illum, Deo duce, depulisse tenebras, quæ orbem terræ densâ superstitionum nube obsidebant? Ille dissipauit, lucem intulit, templa nobis & Christo aperuit, vanis cultoribus & diis clausit. Magnus igitur laudatusque vir; sed quid tamen ea lux propriè ad vicinam nostram terram, vt dicebas? AVD. Nam quis nescit in Britanniâ ortum hunc esse, & gloriam etiam redundate ad natalem terram? LIPS. Ego verò * nescio, & ambigo, & propior sum vt negem. AVD. Túne, contra eruditissimis viris nuper asserta? & clarum hunc etiam Panegyrici scriptoris locum? Nam ille apud ipsum Constantinum hæc profert: *Pater tuus liberauit Britannias seruitute; tu etiam nobiles* ILLIC ORIENDO *fecisti.* Quod os tuum erit, contra verba tam expressa, euntis? Nisi hoc dices, æui eius oratorem nescisse Principis sui patriam, & in re tam nobili, ignauè & fœdè apud ipsum errasse. LIPS. Hoc non dicam, & os non abdicabo, imò nec perfricabo quidem. Fides apud me esto Panegyristæ: sed quid dicit igitur? *Ortum illic* Constantinum: at non in tuam sententiam fortasse, sed meam dicit. Ea est, non ipsum ibi, sed imperium eius ortum: non Constantinum, sed Principem. Verè tibi dico, (siste, nec resilias) hæc eius mens est: *Tu nobiles fecisti Britannias, quòd illîc ortus factusque es Imperator.* Prima imperij tui lux illîc, & illinc, fulsit. Nec dissimile nimis in verbo, quod paulloantè idem Orator dixit, *Constantine oriens Imperator.* AVD. Percussisti me nouâ interpretatione: sed quid tu tamen contra communem omnium assensum? LIPS. Nego, communem: imò nemo veterum hoc scripsit. Mediæ aut nouellæ ætatis hęc assertio est, nec nisi ab illo imperij ortu orta. Quid? nónne Nicephorus, Ecclesiasticæ historię scriptor, de Bithyniâ palàm affirmat? *Nam patrem eius Constantium, cùm ad Persas legatus iret, Drepanum Bithynię venisse, diuertisse, Helenam hospitis sui filiam nouisse, Constantinum hunc genuisse.* Cur autem ille hoc tam constanter,

* *Vide largiter in Notis.*

Lib. VII. Eccl. Hist. cap. XVIII.

ter, tam nihil ambigens, aut de varietate inferens, si variatum tamen fuit? Atque ego arbitror, verissima Nicephorum tradidisse. Quo teste? quem nemo respuat, veteri, & ab ipso Constantini ęuo. Is est Iulius Firmicus, qui Matheseon libros scripsit: & in eorum primo, hæc verba. *Dominus & Augustus noster ac* TOTIVS *orbis Imperator, Pius, Felix, ac Prouidus Princeps* CONSTANTINVS *scilicet* MAXIMVS, DIVI CONSTANTII *Filius, augustæ ac venerandæ memoriæ Principis. qui ad liberandum orbem à* TYRANNICIS *immoderationibus, & ad comprimenda domestica mala, fauore propitiæ maiestatis electus est.* APVD THARSVM GENITVS, *à primo ætatis gradu gubernacula imperij retinens, quæ prosperis nactus fuerat auspiciis,* ROMANVM ORBEM *salubri gubernationis moderamine sustentat.* Ea de Constantino nostro accipienda esse, primùm doceo, tum de re meâ addo. Aliquis enim dixerit *Constantinum eius filium* capiendum, quoniam in libris vulgatis legitur, *Diui Constantini filius*: sed profectò id improbum est, & *Constantij*, vt recitaui, legendum. Multa docent clarè. primùm quòd ait, *Totius orbis Imperatorem* fuisse. atqui Constantinus ille, inter tres Constantini Magni filios, sorte dumtaxat Gallias, Hispanias, Britanniasque habuit. Item, quòd *Maximum* agnominat: quòd, *Tyrannos* ab eo exstinctos; & quòd *Romanum* orbem salubriter facit gubernantem. Atqui partem modò, vt dixi: nec eam ipsam diu tenuit, intra triennium occisus. Quid, quòd disertè mox idem Firmicus, *Constantinum Maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, *Dominos &* CAESARES appellat? Certè non habuit tales minor ille Constantinus, & palàm ad nostrum hunc spectant. Ista præmisi, siquis (vt sunt mores, aut ingenia) refragari vel calumniari vellet: nunc ad rem aptemus. Ait igitur, Constantinum illum suum Principem *apud Tharsum* genitum. Quę illa est? an nobilis in Ciliciâ? non est, sed in Bithyniâ ego eam inueni. Nam Stephanus de Vrbibus, Nicetas, Porphyrogennêta, *Tarsum* hanc (ita scribunt, sine adspirante litterâ) in Bithyniâ signatè ponunt, iuxta Nicomediam ipsam. Ego verò aio & infero eandem cum *Drepano* esse, quod Nicephorus nominauit. Quo argumento? quòd apud Nicomediam sinus & curuatura maris est; quæ lo-

ca talia communi nomine *Drepana* Græci, quasi *Falces*, à similitudine, vocabant. Inde passim *Drepani* hoc nomen in maritimis, & Ortelium nostrum vide. At proprium eius loci opidique nomen, & magis restrictum, *Tarsis* fuit. Mea hæc coniectatio est: nec moueor, si posteri, aut Britanni scriptores, aliter de totâ re tradiderunt. Multo minùs Georgio Cedreno aurem præbeo, scribenti natum Constantinum περὶ τὴν τῆς Δακίας πόλιν, *circa vrbem Daciæ*. Corrupta, aut falsa sunt: & quoties vanitatum manifestus ille auctor? Pro nobis etiam validè facit, quòd ipsum illud Drepanum, *Helenopolis* appellatum posteà, in honorem matris; & Pontus vicinus Polemoniacus, item *Helenopontus*: sed & sedes imperij in viciniã translata, nónne affectum in patriam testatur? Ipsum denique æuum Constantini adiuuat, si cõsideras natum eum circa annũ ∞. XXIII. vrbis conditæ: quo tempore quieta adhuc Britannia, & turbæ pòst motæ, & pater ad eas sedandas missus. Ergo verius antè, & alibi, natum esse. Sed tu, aut alius, vt volent: ego sine fraude censui, & Sermonem meum totum finiui.

CAP. XII.

Conclusio, & Laudatio magni Imperij.

AVD. O sermonem æternùm mihi vtilem, & iucundum! & clarâ voce fateor, nunc denique admittere & concipere me cogitationes tanto illo imperio dignas. Inter quas tamen & istam: Fuerítne vtile gentibus sub tam magno illo esse? an non nimia & aspera ista seruitus, sine vindice & domino quem appellares? LIPS. Haud inepta nec importuna quæstio: & scio esse, quæ illud damnare aut certè accusare possint; sed plura ac grauiora, quæ absoluere & alleuare. Inprimis quanti facias, sub magno tali imperio pacem ac quietem gentium vbique fuisse? Nusquam arma, hostis, prædo; arabant, serebant, metebant; conuiuia, coniugia inibant; liberos gignebant, educabant: omnia securè, & nec auribus quidem læsis rumore belli. Nam siquod tale erat; cum barbaris nempe & longinquis, & quod velut ludicrum aut fabellam, tuti limitibus & præsidiis

præsidijs suis, audirent. Pulchrè Aristides: *Bella verò vix vmquam nunc creduntur exstitisse, ac pro commentis habentur à plerisque. Quòd si alicubi ad limites conflictus fuerit, (vt in magno & immenso imperio facilè fit, ob Getarum insaniam, vel Afrorum miseriam, vel rubri maris accolarum infelicitatem, qui commodis bonisque suis nescierunt vti) mox ista, tamquam fabulæ, cum omni memoriâ euanuerunt. Tanta pax apud vos viget, ô Romani, etsi militiam bellumque habetis inter patria instituta.* Atque iterùm idem (quomodo enim meliùs certiusque vetera repræsentem, quàm veteris scriptoris verbis?) idem in eam laudem: *Vniuersus orbis sub vobis, tamquam festum diem agitans, quos olim gerere solebat gladios deposuit, ad conuiuia autem & reliquam omnem lætitiam liberè se conuertit. Et aliæ quidem contentiones aut certamina vrbes reliquerunt; vnum omnes habet, vt earum quæque pulcherrima & iucundissimo aspectu appareat. Itaque omnia plena gymnasiis, fontibus siue aquæductibus, porticibus, templis, tabernis, scholis: vt aliquis verè dixerit inclinatem & labantem mundum, restitutum à vobis esse. Nec vrbes solùm splendore & decore lucent, sed tota adeò terra, instar horti aut paradisi, conspicitur exculta. Vt miseratione planè digni videantur, si qui imperio vestro non subiacent (qui pauci tamen sunt:) vt qui tantis bonis careant.* Hæc verè & floridè dicuntur, & capiunt me recitantem: etsi non minùs vno ictu penetrat Cornelij nostri breuiloquiũ: *Quippe immota, aut modicè lacessita pax*: quod ille de Principum æuo scripsit. Iam verò alterum bonum, quanti est, Communicatio inter se hominum & rerum, vijs vndique liberis commercijsque? In animo tuo cogita, si tutò nunc Byzantium, Persarum aut Sinarum regionem videre liceret: quàm tu ipse fortasse atque alij libenter & auidè iretis? per tot terras & maria oculos pedesque ferretis? AVD. Affectum meum tangis. capior vnicè peregrinatiunculis, & animum innouat ac vires nouitatum ille aspectus. LIPS. Optimus quisque in hac cupidine: & alti æthereique animi, vt ipse æther, gaudent motu. Sed sub tali igitur imperio, quàm id licuit? tutiùs quàm Belgis nobis hodie, non dicam ab vrbe ad vrbem, sed pænè per vrbem aut circa eam ire. Visere illîc licebat magna aut nobilia illa opida, clara & inclyta ingenia; Athenas, Alexandriam, Rhodum; disertos aut sapientes ibi viros; denique ad alia terrarum se con-

ferre, disciplinæ aut animi caussâ. At mercatores, & quibus aliarum opum cupiditas, ij per maria omnia nauigabant, ij per terras circuibant: vnicos prædones aut piratas placantes, siue metuentes, Publicanos. Sed vno & certo pretio placantes, nec eo graui sub Principe aliquo moderato & æquo. Itaque res longinquæ aduehebantur, ignotæ anteà ostendebantur: & totus orbis eâ communione, quasi vna ciuitas, fiebat. Quid dicam artes barbaris traditas aut inuectas? quid elegantiam, litteras, & cultum animorum? Cùm etiam omnes linguis diuisi, vnâ Romanâ iungerentur, atque ea cum imperio quaquauersum se propagaret. Plinius hæc grauiter & meritò attollit, in Italiâ

Lib. II. cap. V. dilaudandâ: *Numine Deûm electa, quæ cælum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, & tot populorum discordes ferasque linguas sermonis commercio contraheret ad colloquia, & humanitatem homini daret: breuiterque, vna cunctarum*

Lib. XXVII cap. I. *gentium in toto orbe patria fieret*. Iterumque alibi idem: *Videmus*, inquit, *alia aliundè, vltrò citroque, humanæ saluti* (nam de herbis & re medicâ illîc loquitur) *in toto orbe portari*, IMMENSA ROMANAE PACIS MAIESTATE, NON HOMINES MODO, DIVERSIS IN TERRIS GENTIBVSQVE, *verumetiam* MONTES *& excedentia in nubes iuga*, PARTVSQVE *eorum & herbas quoque inuicem ostentante*. Nec minùs Strabo: *Romani multas gentes anteà feras, ob montes aut locorum naturam asperam, aut ob frigus aliámve caussam, sub imperium assumentes; easipsas ex disiunctis & insociabilibus, vnà commerciis iunxerunt, & pro agresti vitâ, ciuilem agere docuerunt.* Sed & Claudianus magnificè:

Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quòd veluti patriis regionibus vtitur hospes,
Quòd sedem mutare licet; quòd cernere Thulen,
Rursus & horrendos quondam penetrare recessus.
Quòd bibimus passim Rhodanum, potamus Orontem,
Quòd CVNCTI GENS VNA SVMVS.

O verba & res pulchræ! & potéstne maior esse voluptas, aut commoditas? Omitto gubernationem & leges ferè eadem; pondera, & mensuras, & numos: & plura, quorum bonorum sensus etiam hodie aliquis in Turcarum imperio est; & esset maior,

ſet maior, ſi leges & politia illic meliores. At noſtra Europa miſera, quàm iam à multis ſæculis expers eorum eſt? iactatur aſſiduis bellis aut diſſidijs. quare? quia regna aut dynaſtiæ paruis aut modicis finibus incluſæ, ſemper in vicinos cauſſam habent timendi vel ſperandi, querendi vel vlciſcendi. Idem & ante Romanum imperium erat, quod Plutarchus aſſeruit: & pulchrâ imagine addidit, *Iſtud velut* ANCHORAM *fuiſſe fluctuanti mundo*. Quid propriè de noſtrâ Galliâ triplici Cerialis apud Tacitum? *Regna bellaque per Gallias ſemper fuêre, donec in noſtrum ius concederetis*. Fuêre mi Auditor, & nunc erunt, donec talis aliquis euentus. AVD. Per ignem ſermones tui eunt, & vide ne amburare. LIPS. Ego verò apud te liberè, & vt Philoſophi in ſcholis, de Republicâ diſſero: neque ſunt iſta, neque erunt fortaſſe, & (dicet aliquis) nec debent. Deo euentus permitto: ego arbitror & ad Religionis vnitatem, & ad ſubditorum omnium vſum, & denique contra communem Turcarum hoſtem fore, potens & validum caput vnum. Tu Deus SALVS ET TVTELA RERVM, da quod expedit; da, ſi non imperio, ſaltem fœdere coïre ac iungi; da lætos & pacatos ad læta & pacata loca tua venire. In quo finio, & te mi Adoleſcens, dimitto.

NOTÆ

NOTÆ IN LIB. I.

CAPVT II.

Pag. 16. lin. 8. Ρωσϊόμιτα.] Pro versu fortasse melius, χρυσέη μίτρα diuisim. Sed hoc leue: illud momentum habet, quòd monitus à viro doctissimo sum, totum hoc Carmen videri scriptum, non in ipsam vrbem Romam, sed εἰς ῥώμην (nam Græca ambigua) id est, in *Valētiam siue Fortitudinem*, quasi Deam. Acutum est: & argumentum habet, quòd Erinna illa celebris vixerit circa Sapphus tempora, id est Tarquinij Prisci, priusquàm Roma nostra sic magna & admiranda. Sed mihi tamen seriò inspicienti, carmen in vrbem & imperium nostrum scriptum videtur: & plures Erinnas fuisse, quod in textu indicatum volui, indicio est dissensus in eius patriâ, de quo Suidas. Adde, quòd apud Stobæum ambigitur de auctore.

CAP. V.

Pag. 32. lin. 15. *Sed vbi, ignoro.*] Ego firmiter non repperi. Duplex tamen suspicio. prior de *Theodosiâ* in Bosphoro, vbi Strabo portum collocat, *vel centum nauium capacem.* Altera fortasse firmior, ex Dionis Fragmento in rebus Eligabali: vbi notat, *Priuatum aliquem, initio eius imperij, conatum turbare & ad res nouas pellicere* τὸν στόλον, τὸν ἐν τῇ Κυζίκῳ ναυλοχοῦντα: *classem, quæ Cyzici in statione erat.* Sanè videtur hanc Ponticam, & eius ordinariam sedem designare: etsi Cyzicus tamen in Propontide.

CAP. VI.

Pag. 36. lin. 33. *Sed nec Velleij iudicium valdè probo.*] Cui tamen caussam aliquam esse, etiam hodie Hispani experiuntur: sed non illam propriè, quam Velleius suspicatur aut timet. Hoc vsus docuerit, longinquas aut externas colonias, si coniugiis & stirpe cum indigenis misceantur, paullatim ipsos aut posteros transire in mores & affectus eius regionis. Cauere hoc malum vis? vnica ratio, à coniugiis, & (si potest) à mixtione arcendi: quod Iudæi olim & nūc seruant. Nec alia magis intima caussa est, cur crescat assiduè ea gens, & in veteri lege & institutis, aliena à populis, perseueret.

LIB. II.

CAP. II.

Pag. 45. lin. 27. *In agros & in corpora eorum.*] Illud ipsum conqueritur & exaggerat Büundica regina Britannorum, in Dionis Nerone: οὐ πρὸς τοῖς ἄλλοις πάντα καὶ νέμειν καὶ γεωργεῖν ἐκείνοις, καὶ τῶν σωμάτων αὐτῶν δασμὸν ἐτήσιον φέρομεν; *Nónne, præter cetera omnia, & pascitis & aratis Romanis, corporum etiam* ANNVVM *tributum pendentes?*

CAP.

CAP. III.

Pluscula cogitaui aut collegi.] Imò & quędam edidi, Commentario ad Taciti librum I. Eruditissimus etiam Brissonius videatur, in voce *Capita*, De verborum significatione. Veritas tamen, opinor, est, indictiones fuisse in capita pro modo opum: quod genus hodie Galli *Taillas*, nos *Impositiones* aut *Aestimationes* linguâ nostrâ vocamus. Pag. 12. lin. 5.

Qui diuinandi artem tenet.] Nec ego inter istos: tamen peragrando gentes prouinciasque subditas, & ratione colligendo, subduxi non infra *trecentos milliones* hominum fuisse in Romano orbe. Et caussas sententiæ possim dare. Pag. 55. lin. 6.

Supra centum quinquaginta milliones.] Percusserit hoc quosdam, qui nostra aut noua cogitant tantùm: sed ratiocinando facilè quiuis adstruat ex iis quæ dixi, & non etiam dixi. Pro magnis quidem istis vectigalibus, nónne satis fecerit vel Suetonij locus, de Vespasiano? *qui initio statim Principatus professus est, quadringenties millies opus esse, vt Respublica stare possit.* Sunt ipsi (horresco dicere) *mille milliones* nostro ritu: vnde sic subitò parandi, si non tales tantique reditus? Etsi ibi alij *quadragies millies* legunt, qui essent LX. nobis milliones. Sed & nostro æuo, vt desinant isti obloqui, Rex Sinarum accipere in tributo annuo asseritur *centum viginti milliones*. Et Sinas aliquis ad totum Romanum orbem comparabit? Pag. 55. lin. 21.

CAP. VIII.

Si verè Plutarchus, viginti millia talentûm intulisse.] Verba Plutarchi non ambigua: Ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον ἐν νομίσματι, καὶ κατασκευαῖς ἀργυρείων καὶ χρυσῶν, δισμύρια τάλαντα, παρὲξ τῶν εἰς τοὺς στρατιώτας δεδομένων. ὧν ὁ τοὐλάχιστον αἴρων, κατὰ λόγον δραχμὰς εἴληφε χιλίας πεντακοσίας: *Intulit in ærarium publicum in pecuniâ signatâ, itémque auro & argento facto, viginti millia talentorum, præter ea quæ in milites expendit. Quorum is qui minimum accepit, habuit drachmas mille quingentas.* Ergo gregarius quisque miles accepit Philippicos *centum quinquaginta*. Magna sanè donatio, in liberâ illâ republicâ: sed quam minuit Plinius, vti & summam illati publicè argenti, si eum audimus. Valdè, inquam, minuit. nam scribit lib. XXXVII. cap. II. *Cetera triumphi eiusdem* (Pompeij de Asiâ & Mithridate) *quàm virilia? Reipublicæ datum mille talentûm, Legatis & Quæstoribus, qui oras maris defendissent, HS. bina millia, commilitibus singulis quinquaginta.* Sanè hæc nullo modo conueniunt, neque sana sunt; quamuis audacter id dicam. Primùm, de *mille talentis* illatis in ærarium; nugæ, & *minuti gurguliunculi*, vt ille inquit: & in Textu docuimus. Quid iam de Legatis & Quæstoribus? dumtaxat *bina millia* HS? ea essent, *quinquaginta Philippæi*: atqui gregariis plus datum, non Plutarchus solùm, sed Appianus (qui ex eo ferè haurit) ostendit. Et omnino pro magnis illis exiguum est. quid in milites singulos? ait, *quinquaginta* HS. Ij essent, *duodecim denarij & semis*. Abiice hæc omnia, & indignum est in Plinio Pag. 68. lin. 28.

tolerari aut legi. Primo numero legendum sit ex Plutarcho, id est ex vero, *Reipublicæ datum vicies mille talentûm.* Hoc ex coniecturâ: in aliis libri adiuuant, & adaugent. Nam scripti habent: *Quæstoribus, qui oras maris defendissent, datum mille talentûm: militibus singulis sena millia sestertiorum.* In quibus mirum est, & iuuat, sic concorditer consentire cum Græcanicâ summâ illud vltimum, de *senis millibus* HS. Nam ij sunt, ipsę *centum quinquaginta drachmæ.* At prius illud de Quæstoribus, non rectum, nec potest: exorbitat. Scribo, *data decem talenta* quæ sunt, *sex millia* Philippûm: & error est ex notis ortus, denariâ millenariaque: quæ nimis sæpe alternarunt. Examinanti hæc apud Plinium, & cum nostris ac ratione conferenti, vera erunt: aut siquis aliunde firmiora, doceat, innitemur.

CAP. IX.

Pag. 71. lin. 5. *Etsi non ad vsum tales.*] Sicut & in torque aureo, quem *centum pondo Diuo Augusto Galli dederunt*, vt est in Quinctiliano. Hæc in speciem tantùm: imò plerumque nudo nomine, Pecunia ipsa data.

Pag. 71. lin. 21. *H c prætextu rapinas extorsionesq; vsurpatas.*] Ita & Plinius igitur in Traiani laudibus ponit, *non spoliis prouinciarum, & extorto sociis auro, sed hostilibus armis, captorumq; regum catenis triumphum grauem.* Nec aliud ab hoc coronario auro intellegit.

Pag. 73. lin. 36. *Millenis auri.*] Vox ea *millenis* redundare hîc videtur: aut mox intellegendum *triginta quinque millibus* HS. Sed ego prius eligam.

CAP. X.

Pag. 75. lin. 4. *Esto vel centies tantùm summa ordinaria.*] Neque enim puto solùm *Decies* fuisse, quod exprimit Dio Cassius in Fragmento, de Macrino Imp. Scribit eum, Aufidium Frontonem, cùm Africam Proconsul sortitus esset, in vrbe retinuisse: τό γε μὴν ἱκνούμενον γέρας καὶ οἴκοι μένοντι αὐτῷ τα[illegible]ντε καὶ εἴκοσι μυριάδας δοθῆναι εἰσηγήσατο: *nihilominus præmium adiunctum, etsi domi manenti, vigintiquinque myriadas drachmarum, dari iussit.* Id est Latinorum *Decies*, & nobis XXV. *millia* Philippicùm. Sed in vniuersum & annuum sumptum Proconsulis, parum sit, siquis considerat: fuit dumtaxat γέρας, vt loquitur, siue *præmium operæ* super sumptus; & est quod Tacitus in Agricolâ, *Salarium Proconsuli dari solitum*, in simili narratione appellat.

Pag. 78. lin. 7. *[illegible]rùm est certa.*] Aliquid ad quatiēdam hanc lectionem fecerit, quod in Plutarcho est: *Cæsarem, post Africanam victoriam in concione se venditasse, quòd tam latam regionem subegisset, quæ penderet vectigal annuum ducenta millia medimnûm Atticorum frumenti, porrò olei tricies centena millia librarum* Longè à nostro modo sumus, si non amplius: neque ista fecerint, nisi Romano more *duodecies centena millia modiorum.* An Augustus adeò produxit? an non de totâ Africâ Cæsar hoc dixit? Iure ambigas, ob modum olei, qui sequitur. quem talem tantumque solis *Leptitanis* impositum Hirtius scribit, in extremo De bello Africo: *Leptitanos,*

tanos, tricies centenis millibus ponderis olei in annos singulos mulctat. Et verò iamdiu antè Africa vectigalis, nec nisi Numidiam Cæsar addidit. Cogitetur. & fortasse aliquis in Hirtio rescribat, *ter centenis millibus.* Quidquid est de summâ Africæ vel Ægypti; tamen certò etiam aliæ prouinciæ subuenerunt, & maximam illas partem, non assem totum confecisse censendum est. Sed & Fiscum emisse crebrò frumentum, Tacitus & Plinius, dicent.

LIB. III.

CAP. II.

Alibi peccatum.] In Q. Curtio notabiliter, hisipsis numeris, lib. VIII. Pag.104.
At tibi XXX. *millia mulorum captiuum aurum vehunt*: quod Hermolaus lin.23.
in concione obiicit Alexandro. Sed immanis auri summa surgat: & omnino ∞ ∞ ∞. id est, *tria millia* scribendum. Demosthenes quidem pro magno refert, quòd regi Persarum *mille ducenti cameli* pecuniam veherent.

CAP. III.

Paullatim Italia penè deserta est.] Vel Lucanum audi: Pag. 119. lin.16.

> *At nunc semirutis pendent quòd mœnia tectis,*
> *Rarus & antiquus habitator in vrbibus errat,*
> *Horrida quòd dumis, multosq; inarata per annos*
> *Hesperia est, desuntq; manus poscentibus aruis.*

Idem Liuius: *partem Italiæ ergastula à solitudine vindicare.* Sed & Dionysius pleraque opida olim frequentia, suo æuo lapsa aut vacua fatetur. Caussa profectò ipsa est, quam dixi, quòd Roma omnia ad se traxit & abduxit. Itaque (considera) vicina vrbi loca maximè in hac caussa reperies, longinqua pleniora.

CAP. VIII.

Alij solia maluerunt reddere.] In Græco est καθέδρας, vt vides: quod Pag.147.
magis est vt Sellas reddas. Sellæ autem in Frigidariis maximè, ex Sido- lin.14.
nio: *Hinc Frigidaria dilatantur ita vt ministeriorum sese non impediente famulatu, tot possint recipere Sellas, quot Solij sigma personas.* Quæ lectio mihi recta est, etsi alij mutant. Nam ita hîc *Sigma solij*, vt postea idem, *Solij capacis hemicyclum.* Quod planè dat intellegi formam Soliarem: & fallor, aut in ruinis Thermarum hodieque vestigia & ἰχνογραφία, sic apparent. Si tamen aliter, parùm est: hoc addo, *Solia*, à Græcis solere reddi ἐμβάται vel ἐμβάσεις: quòd in ea lauandi caussâ descenderent. Nec aliud initio fuêre, quàm lignea quædam vasa siue aluei, nostris quoque moribus noti: quod genus Augustus (in Suetonio) *Hispanico verbo Durctas* appellabat, atque ipse vtebatur. Eiusdem tamen æuo alia reperta, in ipsâ terrâ effossa, & magnificè structa, in quibus fas esset, sedere, stare, natare. Inuentio tributa, nisi fallor, Mæcenati à Dione Cassio. πρῶτος, inquit, κολυμβήθραν θερμοῦ ὕδατος ἐν τῇ πόλει κατεσκεύασε: *Primus Soltum* (siue *Natatorium)*

tatorium) aqua calida in vrbe struxit. Planè huc pertinet, & notandum est. Solia autem hæc *capacia* fuêre, vt Sidonij verbum erat; & Martialis ostendit, plures simul solitos lauari. Quid, quod *Oceani solium* posteà, magni maris nomine & quasi imagine dictum? Itaque nullo modo probabile, tot illa *millena Solia* in Thermis vnis fuisse.

LIB. IIII.

CAP. XI.

Pag. 210. lin. 21. *Ego verò nescio.*] Vides ambigere me, non asserere; nec temeritatis in talibus damnes. Prudens inquisitio locum sæpè aperit repulsæ vel obscuræ veritati. Videbar tamen satis stabiliisse, natum eum in Britanniâ non esse: sed iamnunc vir impensè doctus, & gnarus rerum veterum, amicus noster, argumentis subtilissimæ inquisitionis me quoque, fatendum est, concussit. Tamen recollegi me, inspexi, & videor antiquare posse, sine pertinaciæ culpâ. Ipse atque alij iudices sunto. Ait primò, *Historicos omnes, qui de natali solo Constantini scripserunt, vnâ voce natum in Britanniâ asserere, præter duos Græculos Nicephorum & Cedrenum.*] Hoc ego non dederim, vt alij omnes. Imò ecce obduco *Godefridum Viterbiensem, cuius Chronicon ita habet: *Hanc Helenam* (matrem Constantini) *quidam ex patriâ Treuirorum oriundam faciunt, alius de regno Persarum, vbi Constantius ad tributa colligenda missus, eam legitur contigisse.* Ecce, dubitat de *Treuiris*: sed magis ad *legationem Persicam*, & ergo ad nos, inclinat. Vbi autem de *Britannus*? Quin & *Acta Syluestri Papæ*, quæ in Symeone Metaphraste, istam Helenam apertè faciunt *Bithynam*: *Cùm*, inquiunt, *in Bithyniâ versaretur, vnde orta erat.* Nónne & hoc à nobis? Atqui Britannici scriptores aliter, & iis *magis fides habenda, qui loco ipsi propiores.*] Hoc vix dicam. Quid si de Homeri patriâ lis certetur, & Ietæ suum asserant, idque indigenarum testimonio; idem Chij, aut Colophonij: eoipso nempe refellantur, quia à domo testes citant. Gloria patriæ quæri per hanc assertionem, & ideò illuc proniores censeantur. Et qui tamen hi testes sunt? *Henricus Huntigdoniensis, Guilielmus Malmesburiensis, Ioannes Sarisburiensis, Galfridus Manumetensis:* quorum antiquissimus ante quingentos annos non vixit. Dicitur tamen & *vita Helenæ Anglo-saxonicè scripta, ante sexcentos amplius annos ita adfirmare:*] quam non vidi equidem, & esto: quis vulgarium librorum fabellas nescit? Iisdem igitur de *Bruto Troiano* credam, & *Pandraso Græcorum rege*, & quæ alia inscitè comminiscuntur? Quòd si tam vetus & fida hęc opinio, quid ita Bedas ille, Britanniæ scriptorum egregius, hoc historiæ suæ insertum non iuit? Atqui occasio erat, vbi de Constantino sic scribit: *Constantius Constantinum* Lib. 1. cap. VIII. *filium, ex concubinâ Helenâ creatum, Imperatorem Galliarum reliquit. Scribit autem Eutropius, quòd Constantinus in Britanniâ creatus Imperator, patri in regnum successit.* Vbi hîc aliquid, natum in Britanniâ esse? creatum

* Vixit ante annos quadringentos, & quod excurrit.

creatum Imp. tantùm dicit. Et pensitandum hoc est de Bedâ. qui certè Britannus,& æui vetus, & patrij amoris honorisque non item incuriosus aut expers. Quid, quòd nec in totâ Britanniâ monumentum aliquod aut vestigium affectus sui,vt in patriam, Constantinus edidit, aut reliquit? At fecit in Bithyniâ, vt in Textu meo scripsi. Et hoc pensitandum. Sed enim, ait vir doctissimus, Nicephoro eò minus fidei esse debet, *quia & in modo genituræ aniliter ineptit, & temporis ratione aberrat.*] Videamus. ait patrem Constantium,*Claudij ex filio nepotem.* Falsò,fateor: & Pollio meliùs hęc exsequitur, qui è fratre Claudij deriuat. Quòd *nepos* igitur,non errat: at non ex filio,quod incuriosè addit. Item ait, *pallium regium Helenæ donasse, post concubitum.* Quid autem priuato cum pallio regio? inquit. Respondeo, *paludamentum* intelligi, vel & *prætextam vestem*, quæ tunc in vsu honestiorum. Dicit &, *in Galliâ Constantinum Cæsarem à patre creatum:* atqui in Britanniâ fuit. Imò de Galliâ,etiam Bedas satis clarè dicit:& videtur inibi iamantè designatus à patre,sed *Cæsar* dumtaxat fuisse. Aurelius sanè Victor *eodem tempore designatum Cæsarem* scribit, *quo Seuerus & Maximinus:* quod mensibus aliquot fuit ante Constantij mortem, & priusquam in Britanniam Constantinus veniret. Facit & Panegyricus scriptor:*Cùm tibi pater imperium reliquisset, Cæsaris appellatione contentus, exspectare maluisti:* illâ,quam iamantè habebas. Etiam è Zonarâ adstruas, in Galliâ Constantinum tunc fuisse,& Galerium ad ipsum venisse. Sed quorsum ista? nihil ad natale solum faciunt: & siquid aberrat in talibus Nicephorus,alij in aliis,& varius circa illud æuum dissensus. At rursum scribit etiam Nicephorus,*legatione Persicâ genitum Constantinum, & patrem ex eâ reuersum, mox Cæsarem creatum.*] Quæ si vera, *viginti* dumtaxat annorum fuerit Constantinus, cùm Imperium cepit: quem tamen vel *triginta* constat fuisse. Non abnuo in eâ re errorem,nisi de aliâ legatione priori sensit:quod sanè potuit. Et verò si hęc euertunt de patriâ, quid Britannicis scriptoribus fiet, quos nulla ratio aut ingenium defendat? Omnes in Britanniam venisse Constantium, & *Coeli* regis filiam Helenam ibi nouisse: distinctè etiam Galfridus, *vndecimo post anno, mortem obijsse,relicto imperio huic Constantino.* Ista qui constant? Enimuerò omnes Annales mittunt Constantium in Britanniam, ad turbas ibi ortas sedandas: eæ autem dumtaxat fuère intra annos imperij eius: & quomodo tunc Constantinum genuerit?Fuerit igitur ex hoc calculo vndecennis Imperator. Vides ineptias, & quidem ἀσυςάτυς. At verò eripitur nobis Iulius Firmicus, quem ego vt fundum sententiæ adduxeram: & in hoc ingeniosissimè (ita res habet) vir ille inquisiuit. Demus eripi: quid factius aut certius super Constantino erit? non ego video: neque enim de Britanniâ aliquid dicit. Sed teneo tamen,& vindico,aut certè conabor,sine litigio, & pudore meo atque amore saluis. Scripsit,inquit,Iulius Firmicus sub Constantio Constantini F. non sub isto; ergò de illo ea sunt,& non de Constantino. Argumenta. in Pręfa-

tione ipse dicit *Mauortium Lollianum*, cui inscribit; *Consulem designatum esse*. Atqui Consul ille fuit sub Constantio, anno Vrbis ∞CVII. id est, XVII°. circiter imperij eius anno. Item, meminit Solaris deliquij lib. I. cap. II. *Optati & Paullini Consulatu*, & loquitur vt de annis transactis: qui tamen Consules fuere quadriennio circiter ante Constantini mortem. Istis respondeo, primùm de *Lolliano Cos. designato*: non nouum olim fuisse, in plures annos designari, & multi Principum ita fecêre. Item, Præfationes vltimas olim & nunc scribi: & librum ipsum vetustiorem esse, ac pluribus annis inter manus versatum: quod ipse Firmicus tibi dicet. Hęc poteram: sed firmius illud, non censere me eumdem illum *Lollianum* esse, qui sub Constantio Consul fuit. Filius potiùs eius, aut gentilis alius: & iste noster, etsi designatus, non iniuit, vel morte præuentus, vel mutatione Principis (vt sæpe) vel aliâ caussâ. Hoc ex ipso altero argumento asseram, vbi de *Optati & Paullini* consulatu. Nam ecce verba sunt: *Sol medio diei fulgida denegat lumina. quod Optati & Paullini Consulatu (vt de recentioribus loquar) futurum, Mathematicorum sagax prædixit intentio*. Sanè loquitur, vt de re nouâ & *recenti*: præteritâ quidem, sed non obsoletâ. Imò ipsis illis annis vltimis Constantini, hæc sunt scripta: & verba Firmici clarè dicunt, quæ super Constantino olim adduxi. Nam quæ ibi sunt in eius laudes, de *tyrannis pulsis*, & plura, palàm de ipso scripta: neque negat amicus noster. Sed ille censet parenthesi quadam hæc includenda, & reliqua sic legenda: *Constantius scilicet maximus Diui Constantini filius, augustæ & venerandæ memoriæ Principis (qui ad liberandum orbem à tyrannicis immoderationibus* &c: vsque ad illa verba, *numquam belli Fortuna decepit) apud Naisum genitus*. Sic inquam, vt alia omnia de Constantio sint, laudes illæ de Constantino. Sed quis mos aut ratio est, cùm de Principe præsenti & viuo scribas, sic abire in laudes defuncti, & hunc præterire? Non solet hoc eius æui adulatio, & viuis magis blandiuntur. Sed quid opus argutiis? nullæ eæ, apud cordatum quidem, euincent, quin quæ sequuntur de *filiis eius*, asserant hæc omnia Constantino. Verba aperta: *Tu Iupiter, tu Gradiue, tu Sol, Constantinum maximum Principem, & eius* INVICTISSIMOS LIBEROS, DOMINOS ET CÆSARES NOSTROS, *consensu vestræ moderationis, & Dei summi obsequente iudicio*, PERPETVAQVE EIS IMPERIA *decernente, facite etiam nostris posteris, & posterorum posteris, infinita sæcula imperare*. Hoc decretorium est, quocumque nos vertimus: neque Constantius ille liberos habuit, quibus hęc aptes. At (reponit vir doctissimus) possunt de *Gallo*, aut *Iuliano* capi, quos Cæsares dixit. Non possunt: neque enim liberi eius fuerunt; neque vno tempore habuit, vt conueniat illud, *Dominos & Cæsares*: quin Gallo defuncto, adscitus Cęsar fuit Iulianus. Cæsar, inquam, non filius: nec mos iste adoptandi (nisi fallor) tunc vsitatus. Imò Constantius, cùm iam Cæsarem designasset, in concione publicâ, apud Ammianum alloquitur, & *Fratrem* appellat. Igitur altera amici nostri euasio: votum & precationem saltem hęc esse,

vt

vt numina nempe dent tales liberos. Appello ad verba,si huc eunt,iterùm iterumq; legenda. Vocat *inuictissimos*, vocat *Dominos suos*: & clarè iam esse,non optari ostendit; pe tennate, non autem nasci rogat. Ad locum hunc talem,cur non alia aptantur potiùs, quæ volentia sequentur: quàm vt hunc trahamus,non pertrahendum? Sed opponitur ampliùs,in manuscriptis duobus exstate, non *apud Tharsum genitum*; sed, *apud Naisum*. Esto. nec illi codices fortasse optimi; & hoc ipsum quid pro Britanniâ euincat? Nam quòd ad Constantium applicari id censet, ibi genitum, mera coniectura est: neque inquito,nec ad rem meam facit. Addo magis illud,Iulium eumdem Firmicum, *Constantinum* iterùm nominare,vt viuum,in ipsâ Præfatione: *Cùm tibi totius Orientis gubernacula, Domini atque Imperatoris nostri Constantini Augusti, serena iudicia tradidissent*. Si iam diu obierat, cur non *Diuum* appellat, vt in aliis illis verbis *Diui Constantini filium*, pro amici quidem nostri sensu? Nam nos ibi, *Diui Constantij*, verè putamus emendari. At verba tamen sunt,quæ *Constantio*,quàm *Constantino* propiota, si verum spectes: ista. *A primo ætatis gradu Imperij gubernacula retinens, quæ prosperis nactus fuit auspiciis*. Nam Constantinus quomodo à primâ ætate, cùm non nisi anno *trigesimo* cœperit imperare? at verò Constantius, *octennis* admodum,Cæsar designatus fuit. Respondeo, non hoc velle Firmicum: sed natum Imperatoriâ stirpe,& imperio iamtunc fatis destinatum. Planè vt Panegyristes, ad ipsum Constantinum: *Quamuis felicissimus ille dies imperij tui natalis habeatur,iam tamen ab illo generis auctore* (Claudio) *in te Imperij fortuna descendit*. Iterumque: *Non repentinus aliquis fauoris euentus te principem fecit: Imperium nascendo meruisti*. Et tertiò: *Sacrum istud Palatium non candidatus Imperij,sed designatus intrasti*. Talia plura leges: & me auctore in Firmico hîc, *ad quæ prosperis natus fuerat auspiciis*. Desino, nec ferram vltrà reciproco: & fateor ingenuè in illo æuo,paucitate scriptorum aut incuriâ, aut etiam imperitiâ, tenebras & ambagines esse,nullâ vmquam curâ satis ad certum aut liquidum perducendas. Quid autem (philosophari lubet) in talibus magnum facimus? quid meâ est inter, ibi an ibi natus sit Constantinus? Virtutes eius, non patriam videamus: & ab illâ obscurus, ab his lucem capiat, & eamdem imitatione aliis donet. Hoc voueo,& cum modestiâ scientiam,& magis sapientiam, habere. Nam omnia cùm viderimus, *vnum studium verè liberale est, quod liberum facit,hoc Sapientiæ, sublime, forte, magnanimum: cetera pusilla, & puerilia sunt*. Didici,disce. Sen.epist. LXXXVIII

I N-

INDEX CAPITVM

Triplex

FINIS.

APPROBATIO.

Quattuor hos I. Lipſij de Magnitudine Romana libros, prælo dignos cenſeo, quòd eruditi ſint, & pulchra varietate mirificè afficiant oblectentque, nec non ad illuſtrationem antiquitatum plurimum conferant, nihil interim continentes quod Catholicæ fidei aduerſetur.

Guiliel. Fabricius Nouiom. Apoſtolicus ac Regius librorum Cenſor.

f PRIVI-

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuinâ fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis,&c. Nostro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam nostram Cæsaream. Postquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illustria inprimis illa & quasi diuina sunt, quæ in litteris liberalibusque disciplinis consistunt, quibus scilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, sed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita distinguuntur, vt tanquam Dij quidam splendescere in terris videantur: rem sanè præclaram seque dignam illi præstant, qui diligentem iis ipsis in litteris ac disciplinis operam ponunt; præclarissimam verò & Reipub. vtilissimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, scribendo lumina præferant, eosque ex ignorantiæ tenebris quasi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis nostræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, concessuque sumus, inprimis pertinere existimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis spectata fides, quique iudicare de Litteris possint, acceperimus, insignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura insitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac disciplinarum studiis excoluisse atque exornasse, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara florescentis minimeque vulgaris eruditionis specimina præbueris, dum obscura in antiquis scriptoribus loca, quæ quædam tanquam lustra erant, illustrasti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, restituisti, dum vetusta Latinæ antiquitatis rudera in nouam subinde structuram singulari artificio eleganter conuertisti: ad exquisitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quosque viros opinionem excitarit, peruenisse, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio scriptis atque in lucem editis ostendisse, vt in eo quod tam feliciter tractes scriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire sit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magisque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia scribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus scripta fuerunt, à mendis purgare, & lectissimos quosque ex Musarum hortis, in quibus assiduè verseris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, causa, Cæsareo te nostro elogio decorandum, & quamuis per te satis ipse animatus sis, animandum magis patrocinioque nostro defendendum pro benigna nostra in te susciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc nostro priuilegioque te & Typographum tuum aduersus quorumcumque fraudem, qui lucri causa, quod fieri solet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate nostra Cæsarea decernimus,

mus, ſtatuimus, vetamuſque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exerceent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimùm cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici; alter verò ſemiſſis, tibi hæredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcumque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione muniro, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti, Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo: Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M^tis proprium.

Io. Baruitius.

Additum ſigillum Cæſ. M^tis in cerâ rubrâ.

f 2 SVM-

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hispaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate suo sanxit, nequis, Iusti Lipsij Historiarum in alma Vniuersitate Louaniensi Professoris, & item Historiographi sui libros quoscunque, à Censoribus legitimis approbatos, præter ipsius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima singulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impressos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui secus faxit, præter librorum confiscationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi IOANNES MORETE, *pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis est ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE MAGNITVDINE ROMANA *libros quattuor, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio siue iubeo, ex lege quam magnus Cæsar & Rex meus dixerunt.*

Iustus Lipsius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
M. DC. V.

BORE ET CONSTA

